

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу		104 беттің 1 беті

**«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ
жанындағы медицина колледжі**

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

**ТЕОРИЯЛЫҚ САБАҚҚА АРНАЛҒАН
ӘДІСТЕМЕЛІК ӨНДЕУ**

Пән коды: ЭЭП 03

Пән: Философия және мәдениеттану негіздері

Мамандығы: 09120100 «Емдеу ісі»

Біліктілігі: 4S09120101 «Фельдшер»

Мамандығы: 09130100 «Мейіргер ісі»

Біліктілігі: 4S09130103 «Жалпы практика мейіргері»

Мамандығы: 091302000 «Акушерлік іс»

Біліктілігі: 4S09130201 «Акушер»

Оқу сағатының/кредит көлемі: 24/1

Теория: 24 с

Курс: 1, 2

Оқу семестрі: 1, 2, 4

Бақылау түрі: бағалы сынақ

Шымкент, 2024 ж.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН
MEDISINA
AKADEMIASY

SOUTH KAZAKHSTAN
MEDICAL
ACADEMY

«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ

АО «Южно-Казакстанская медицинская академия»

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

044-73/11-291

Әдістемелік өңдеу

104 беттің 2 беті

«Жалпы білім беретін пәндер» кафедрасының мәжілісінде қаралды.

Хаттама № 1 «21» 08 2024 ж.

Кафедра меңгерушісі: А.Т. Сатаев

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 3 беті

№1 сабақ.

5.1. Тақырыбы: Философия пәні, оның қалыптасу және даму тарихы. Ортағасырлық философия. қайта өрлеу дәуірі және жаңа заман философиясы.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Философияның басқа ғылымдардан ерекшелігін айқындау

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушыларының білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 40 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Философия пәні, философиялық білімнің құрылымы, әдіс-тәсілдері

Философияның қызметі.

Әрбір адам жастайынан дүниені танып біле бастайды, заттар мен құбылыстар жайында білімдер жинақтайды, ара-арасында ол заттар мен құбылыстар неге олай, дүние неге бұлай құрылған, адамның туу мен өлімінің, бақыты мен қайғы –қасіретінің себебі неден деген сияқты мың сан сұрақтар қояды өзіне –өзі. сөйтіп, әрбір адамның санасында біртіндеп ол сұрақтар жайында түрліше ой- пікірлер, көзқарастар қалыптаса бастайды.

Бұл сияқты сұрақтарға жауап беру үшін олар жайында дұрыс ұғым, дүниенің өзгерісі мен дамуы туралы кең көлемді көзқарас ой-пікір керек. Дүние және адамның ондағы орны жайындағы түсініктердің жиынтығы **дүниегекөзқарас** деп аталады. Ол адам өмірінің практикалық іс-әрекеті мен мәдениетінің түрлі салаларында қалыптасады. Дүниегекөзқарасты құратын рухани құбылысқа философия да кіреді. Дүниегекөзқарастық проблемаларды шешуде философияның атқарар ролі орасан зор. Міне сондықтан да философия дегеніміз не? деген сұраққа дұрыс жауап беру үшін дүниегекөзқарас дегеннің не екенін анықтап алу керек.

Дүниегекөзқарас-адамзат санасының, дүниетанымының қажетті бөлігі. Білім мен сенімнің, ой мен сезімнің, көңіл-күй мен мақсат –мүдденің т.б. түрлі жақтарының бірігуі болып табылатын дүниегекөзқарас адамның дүние және өзі туралы біртұтас ұғымдарының жиынтығы деуге болады. Сонымен, **дүниегекөзқарас** дегеніміз шындық дүние адам туралы, адамның мінез-құлқы мен іс-әрекеттері туралы ең жалпы ұғымдарды айқындап беретін пікірлер мен тұжырымдардың жиынтығы екен. **Дүниегекөзқарастың** өзі білім болғандықтан, білімнің мазмұнының ақиқаттығы мен тереңдігіне, дәлелдігі мен жүйелігіне қарай ол бірінші, күнделікті практикалық және екінші, теориялық болып бөлінеді. **Күнделікті практикалық дүниегекөзқарас** біркелкі емес, өйткені оның иесі болып табылатын адамдардың білімі, ақыл-ойы мен рухани мәдениеті, ұлттық дәстүрлері мен діни сенімдері жағынан алуан түрлі. Оның құрамында сананың аса қарапайым, тұрпайы формаларынан бастап, ғалымдардың, өнер иелері мен саяси қайраткерлердің т.б озат ой-пікірлері болады. Мұндай көзқараста қателесу, адасушылық пікірлер де жоқ емес. **Дүниегекөзқарастың теориялық деңгейі** арнайы сынақтан өткен, ғылыми негізделіп дәлелденген болып табылады. Философия көзқарастың

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 4 беті

осындай деңгейіне жатады. Дүниегекөзқарастың барлық басқа формалары мен типтеріне карағанда философиялық көзқарастар системасы теориялық жағынан негізделген, мазмұны да, шындық жайында жинақталған білімдерді қорыту әдіс-тәсілдерді де әбден тексеруден өткен болады. Осы тұрғыдан алған дүниегекөзқарас ұғымы философиялық көзқарасқа карағанда әлдеқайда кең көлемді болады, өйткені ол сансыз көп құбылыстарды қамтиды, ал философиялық көзқарас жалпы теориялық білімдерді ғана бейнелендіреді. Демек, дүниегекөзқарастың философиядан басқада әлеуметтік –тарихи типтері бар. Дүниегекөзқарастың философиядан бұрынғы әлеуметтік –тарихи типтеріне мифология мен дін жатады. Бүкіл адамзаттың философияға келуінің бір ортақ жолы болады. Ол мифологиядан дінге, одан философияға өту жолы.

Мифология- адамзаттың рухани мәдениетінің ең көне формасы. Онда білімнің негізі діни сенімнің бастамасы табылып жатады. Миф (аңыз, ертегі) сананың әлі жетілмеген біртұтас формасы. Эпос, ертегі, аңыздар, тарихи әңгімелер арқылы мифологиялық кейіпкерлер түрлі халықтардың рухани мәдениетіне, әдебиетіне, музыкасына, сурет –мүсін өнеріне енеді. Олар қазақтың ауыз әдебиетінде эпостық жырларында да бар. Қоғамдық өмірдің алғашқы –қауымдық формасының жойылуына байланысты қоғамдық сананың алғашқы түрі ретінде мифология да тарихи арнасынан кетті. Бірақ мифологиялық санада туған сұрақтар: дүниенің, адамның пайда болуы, әлеуметтік өмірдің себебі, адамның тууы мен өлімі т.б сұрақтар дүниегекөзқарастың түбірлі сұрақтары ретінде қалып қойды. Мифологиядан қалған ол сұрақтар енді діни және философиялық көзқарастардың сұрақтарына айналды.

Дін-қосу,байланыстыру деген ұғымды білдіреді. Ол дүниені «о дүние» және «бұл дүние» деп екіге бөліп, «о дүние» табиғаттан тыс, көзге көрінбейтін дүние, ал, «бұл дүние» көріп білуге болатын табиғат дүниесі деп түсіндіреді.

Ғаламат күшке деген сенім –діни сананың негізі. **Буддизм, христиан, ислам**- дүние жүзіндегі ең ірі діндер.

Діни соқыр сенімге негізделген жақсылық пен жамандықты құдайдан ғана күтетін ол дүние туралы көзқараспен салыстырғанда, философия бірінші орынға бұл дүниені және ондағы адамның орнын білім мен ақыл –ой тұрғысынан түсіндіретін теориялық көзқарасты ұсынды. Философиялық көзқарас адамдардың санасында бір-бірімен тығыз байланысты да қарама – қарсы екі ұғым- **материалдық және идеялық, объект және субъект** деген ұғымдар қалыптасқаннан кейін пайда болды. Философиялық ойлау сананың материяға, руханилықтың болмысқа қатынасын қарастырады. Бұл философияның негізгі мәселесі деп аталады. Материя санадан бұрын пайда болған ба, әлде сана материядан бұрын пайда болған ба? –деген сұрақ. Философиялық көзқарастың өзі де осы сұраққа жауап іздеудің барысында пайда болды. Осы мәселе төңірегінде философтар үлкен екі топқа бөлінеді. Рух табиғаттан бұрын болған дегендер **идеалистік** лагерді құрды. Ал енді табиғат негізгі бастама деп есептегендер **материализмнің** түрлі мектептеріне қосылды. Көптеген марксизмге дейінгі және маркстік емес кейінгі философтар сананың материяға қатынасын философияның негізгі мәселесі емес деп есептейді. Мысалы: Ф.Бэкон үшін, табиғаттың дүлей күштерін игеру философияның негізгі мәселесі болып табылады, ХХғ Француз философы Камю үшін ол негізгі мәселе –өмір сүру қажет пе әлде жоқ па? –деген мәселе болды. Философияның негізгі мәселесін дұрыс тұжырымдап қоя білген және оны ғылыми тұрғыдан дәйекті түрде шешіп берген Энгельс болды. Ол бұл мәселені қоғамдық –тарихи практиканың шешуші ролін негізге ала отырып қарастырды. Адамның дүние туралы ой-пікірлерінің бәрі, сайып келгенде, оның негізгі философиялық мәселені қалай шешетіндігіне байланысты болды-дүниенің мәңгілігі және құбылыстардың заңдылығы бар ма? Ол не үшін керек, ақиқат деген не?-деген сияқты толып жатқан сұрақтардың бәрінің жауабы- сол негізгі сұрақтардың жауабына тәуелді.Философияның

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 5 беті

негізгі мәселесінің екі жағы бар. Бірінші жағы- дүниенің мәні, табиғаты туралы (онтологиялық) мәселе, екіншісі –дүниенің танымдылығы (гносеологиялық) мәселе.

Философия (грек тілінен *phileo-сүйемін, Sophia- данышпандық*)- адамның қоршаған дүниеге қатынасының жалпы формалары мен заңдылықтарын зерттейтін ілім. Философия қоғамның экономикалық қатынастарынан туындайтын және қоғамдық сана формаларының бірі. Осы тұрғыдан философия адам проблемасын зерттейтін адамзат мәдениетінің ерекше саласы. Бүкіл философиялық жүйелер қай тұрғыда болмасын адам болмысының оның ойлауына қатынасы туралы мәселеге келіп тіреледі. Философия термині алғаш Пифогордың еңбектерінде пайдаланылған, ал айырықша білім саласы ретінде философияны Платон енгізді. **Философия б.з.д VI –Vғ қалыптасты.** Философия бұл құл иеленушілік қоғамда дүниеге келді. Ол кезеңде философия адамның объективтік дүниеге және өзі туралы түсініктерінің жиынтығын құрайтын ілім. Бұл жағдай, антика заманындағы білім деңгейінің төмен екендігін көрсетеді. Философияның сана формасында пайда болуы белгілі бір қажеттіліктерге байланысты туындайды.

1.Дүниені білу үшін ең алдымен ол туралы жалпы көзқарас болуы қажет.

2.Дүниені тереңдей тану үшін ол туралы дұрыс, рационалды ойлау әдісі, логика және униетеным теориясы қалыптасуы керек. Міне осы қажеттіліктерінің нәтижесінде философиялық ойлаудың болмысқа қатынасы туралы мәселесі алдыңғы қатарға шықты, ал оның шешімі таным логикасының негізінде жатты. Философия көптеген салалардан тұрады. **Мысалы:** онтология, гносеология (таным теориясы) логика, методология, этика, эстетика, психология, социология, философия тарихы. Бір кездері нақтылы білімдердің аздығына байланысты философия дүние туралы заңдылықтардың бәрін де өзім түсіндіремін деген мақсатта өзін-өзі «ғылымдардың ғылымы» деп жариялады. Мұндай философия табиғатты зерттеуге байланысты натурфилософия деп аталады да, тарих мәселесіне келгенде оны тарих философиясы деп атады. Бірте –бірте практиканың дамуына, ғылыми білімнің көбеюіне, тереңдеуіне байланысты философияның «ғылымдардың ғылымы» деген функциясы әлсірей бастады. Қазіргі өзінің қоғамдағы орнын, ролін, проблемаларын, шеңберін нақты анықтап, бұл функциядан мүлдем арылды. Өзімізді қоршаған, тез өзгертіп жатқан дүниені теориялық тұрғыдан тану логикалық жағынан жетілген ойлауды қажет етеді. Ал тарихи жағдайларға байланысты терең ойлау процесіне қажет категориялар мен заңдар тек қана зерттеледі.

Философияның тұлғаға әсері өте күшті. Ол адамның өзіндік санасының дамуына айрықша ықпал етеді, адам ойын, практикалық іс-әрекетте оның ойлауының логикалық құрылымын қалыптастырады. Философия арқылы дүниеге көзқарастың түрлі бағыттарына баға беріп, олардың арасындағы байланыстарды байқауға мүмкіндік туады. Қазіргі философияда көптеген мектептер мен бағыттар өзара сұхбатқа түсіп, өз орнын анықтауда. Философия дегеніміз-мәңгі және үнемі өзгерістегі нәрсені тану, бар заттар мен құбылыстардың себептері мен принциптерін айқындау. Ол -дүние мен адамның тұтастығы немесе өмірдің мәні туралы, адамның әлемдегі орны, оның мақсаты мен биік қасиеті туралы ілім десекте орынды. Яғни, философия «дүние-адам» жүйесінің тұтастығын ескере отырып, табиғаттың, қоғамның және ойланудың жалпылама заңдылықтарын, сондай-ақ материя мен сананың қатынасын зерттейді. Бұл анықтаманы **философия пәні** деп қарастыруға болады.

Сонымен философия дегеніміз-материя мен сана, таным мен болмыс, адам мен қоғам жайлы адамзат ой-санасының даму барысында жинақталған, жүйеленген ғылыми ой-пікірлердің жиынтығы.

Философияның негізгі әдістері:

1. Диалектикалық /қозғалысты/
2. Метафизикалық/қозғалыссыз/

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 6 беті

3. Догмалық-жоғарғы бір күш дүниені жаратты /орта ғасыр/
4. Эклектикалық-ешқандай онтологиялық, гносеологиялық құндылығы жоқ, тек белгілі бір көзқарасты насихаттайтын М: орта ғасыр – дін, қазіргі уақытта-рекламалар
5. Софистика-мақсаты ақиқатқа жету емес, тек айтыс-тартыста жеңіп шығу, ораторлық қасиетті пайдаланып. Ежелгі Грецияда кеңінен тараған.
6. Материалистік-материяның алғашқылығы /совет үкіметі/
7. Идеалистік-сананың алғашқылығы
8. Эмпиристік-сезімдік түйсік нәтижесінде жинақталған.
9. Рациональдық-тек ақыл-ой нәтижесінде жинақталған білім

Философияның қызметтері:

1. Дүниегекөзқарастық-қоршаған орта туралы, ондағы адам, адамның әлемдегі орны, адамның табиғатпен байланысын дұрыс көзқарас қалыптастырады.
2. Методологиялық-философия қоршаған ортаны танып білу үшін негізгі әдіс-тәсілдерді пайдаланады.
3. Теориялық ойлау. Философия ойлауға, ойдың ұшқырлығына, қоршаған орта жайлы логикалық ойды дамытады.
4. Гносеологиялық/танымдылық/ қоршаған орта туралы дәл және дұрыс танымды қалыптастырады.
5. Сыни –қоршаған орта туралы көзқарас, сыни көзбен қарау, ол туралы жаңа ашылмаған жаңалықтарды ашуға талпыныс.
6. Аксеологиялық (күндалық). Қоршаған орта құбылыстарына түрлі құндылықтар негізінде қарау.
7. Әлеуметтік –қоғамды түсіндіру, оның пайда болуын, эволюциясын қазіргі жағдайын, құрлымын, қозғаушы күштерін қарастырады.
8. Тәрбиелік –адамның қоршаған орта мен мәдениетінің байланысын, адамның өмірінің мәнін түсіндіру.

- 1.Ортағасырлық христиан философиясының өзіндік ерекшеліктері
- 2.Ортағасырлық философиясының маңызды белгілері.
- 3.Ортағасырлық философияның даму кезеңдері
- 4.Қайта өрлеу дәуірі философиясы және мәдениетінің пайда болуының алғы шарттары.
- 5.Гуманизм - қайта өрлеу дәуірі философиясының бағыты ретінде.
- 6.Қайта өрлеу дәуірі философиясының маңызды белгілері

Ортағасырлық философия теологиямен және ежелгі философиялық ойдың қосылуын білдіреді.Ортағасырлық философияның маңызды идеясы –бір құдай идеясы. Ортағасырлық философияның бастауы философия мен теологияның одағымен басталып, аяғы осы одақтың ыдырауымен аяқталады. Батыс санасын Ағарту дәуірінен бастап Орта ғасырға деген аса жағымсыз көзқарас қалыптасты. Қазіргі уақытта осы кезеңді ақтау үрдісі жүріп жатыр.

Ортағасырлық философиясының маңызды белгілері.

1. Құдай, әлем адам және тарих туралы философиялық білімнің жан-жақты және әмбебап өзегі болып табылатын Қасиетті жазба мен тығыз байланысты.
2. Бірін –бірі өзара толықтырып түсіндіретін Қасиетті жазба мен Қасиетті аңыздың бірлігі.
3. Мәдениеттің рәміздік сипаты, мұнда әрбір діни бейне көп мағыналы киелілік пен адамзат тарихының белгісі ретінде көрінеді.
- 4.Ортағасыр философиясымен мәдениетінің негізінде мәтін мен сөз жатыр. Философиялық шығармашылықтың мүмкіндігі ашылды.
- 5.Ортағасырлық философия –бұл дәстүрге, сабақтастыққа негізделген философия . Оның өне бойы құдайшылдық пен адамгершілік аспан мен жер, пәктік пен күнәлілік дуализміне толы.

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 7 беті

б.Ортағасырлық философия-құдайшылдық тағдыр, құдайландыру идеясын ұстанады, яғни әлем мен адамның түпкі тағдырлары туралы діни ілімді насихаттайды.

Ортағасырлық философиясының дамуында бірнеше кезеңді бөлуге болады.

1. Патристика. Бұл б.д 2-5 ғасырларындағы христиандық философияның бастапқы, аса беделді кезеңі. Латынның «патрис» сөзі «шіркеудің атасы» дегенді білдіреді. Патристика –Қасиетті аңыздың негізін қалаған шіркеудің христиандық аталарының ілімі. Патристиканың бірқатар аралық кезеңдерді бөліп көрсетуге болады.

а)апостольдық кезең б.д II ғасырдың ортасына дейін

б)апологеттер кезеңі б.д II ғасырдың ортасынан бастап IVғасырдың басына дейін

в) кемелденген патристика б.д IV-Vғ.

Апологетика (гр. Apologetikos – қорғаушы) – теологиялық сала. Апологетиканың мақсаты – ақыл-парасатқа жүгінген дәлелдердің көмегімен дін ілімін қорғап, сақтау. Апологетиканың құрамына мыналар енеді: құдай болмысының дәлелдемелері, жанның мәңгілігі, құдайдың сыр беруінің белгілері туралы (оның ішінде ғажайыптар мен сәуегейліктер туралы) ілім, дінге және оның жекелеген догматтарына қарсы бағытталған наразылықтарға, сондай-ақ басқа діндерге талдау.**Апологетика-** әлдебір нәрсені әділетсіздіктен қорғау, сол нәрсені мадақтау ұғымына сәйкес. Өкілдері – Юстин Мученик, Тециан, Тертуллиан Квинт Септилий Флоренц.

Схоластика. Бұл VII -XIVғғ. Өзінің бастапқы мағынасында термин «ғылым», «шәкірт» дегенді білдіреді. Егер шіркеудің аталары Құдайды тануда мистикалық интуицияға, ақыл ойдан жоғары жаратушыға жүгінсе, теолог-схоластар Құдайды танудың рационалдық жолдарын іздеді. Осылайша егер патристика өкілі Тертуллиан бірінші орынға **сенімнің** мүлтіксіздігі мен абсолюттігін қойса: ортағасырлық схоластиканың негізін қалаушы А.Кентерберийский сенімде рационалдық **білімнің** алғы шарттарын көрді. Бұл дегеніміз «Құлшылық ету үшін парасаттылықты іздеймін, алайда парасатты болу үшін құлшылық етемін».

Орта ғасырлық христиан философиясы.

Орта ғасырлар деп аталатын кезең Европа тарихында Рим империясының күйреуінен бастап, Қайта өрлеу дәуіріне дейінгі мың жылдан астам уақытты қамтиды. Бұл кезде Европа елдерінде (Италия, Франция, Англия, Германия) феодалдық қарым –қатынас қалыптасып христиан діни қоғамдық өмірдің барлық салаларында өктемдік көрсетіп, шіркеудің сауаттылықтың, қол жазбалар сақтау ісінің ошағына айналған мерзімі болатын. Осындай қатал діни үстемдік жағдайында философия өзінің бар ақыл-ой күшін христиан догматтарын негіздеуге жұмсап, дін ілімінің күңіне айналды. Осы кезеңдегі философиялық ілім «схоластика» (мектептік ғылым) деген атқа ие болып негізгі үш кезеңнен өтті.

1. Балауса схоластика (9-12ғғ) ғылым, философия, теология(дін ілімі) әлі бір-бірімен біте қайнасып ажырамаған, бірақ ақыл-ой әрекетінің жемісі мен құндылығын түсінуді және универсалийлерге (жалпылық) байланыс, пікірталас негізінде ақыл-ойға діни сенімнің үстемдігін жүргізуді және сол үстемдіктің «заңдылығын дәлелдеуді» (Аристотельдің формалық логикасы тұрғысынан) өзіне мақсат қойған схоластикалық тәсіл қалыптасты. Негізгі өкілдері: А.Кентерберийский, П.Абеляр, А.Аврелий.

2. Кемеліне жеткен схоластика (13ғ) Негізгі өкілдері: Ұлы Альберт, Ф.Аквинский, Д.Скотт. Аристотельдің еңбектері латын тілінде болса да көпшілік арасына тартып философиялық теологиялық ілімнің қалыптасып, кең етек алған кезеңі болды.

3. Құлдырау кезеңі /14-15 ғ/ шынайы ғылыми және философиялық ойлардың тез қарқында дамуының арқасында Әл-Фараби мен ибн –Рушдтың «екіқұдай ақиқат концепциялары

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 8 беті

негізінде теологияның тек бедел мен атаққа табынған тәжірибеден, өмірден алшақ керітартпалық сарыны басым мистикалық ілімге айналуына байланысты схоластика мүлде нәтижесіз тіл безеген ғылымсымақ ретінде қалыптасты. Негізгі өкілдері: У.Оккам, Жан Буридан т.б.

Ортағасыр философиясындағы негізгі бағыттар:

1. Реализм
2. Номинализм

Реализм- ортағасырлық схоластикада орын алғаш философиялық бағыт, ол ұғымдар (универсалиялар) реалды түрде өмір сүреді және жалқы заттардан бұрын өмір сүреді деген көзқарасты қалыптастырды. Ортағасырлық реализм іс жүзінде ұғым мен объективтік дүниенің, жалпы мен жалқының арақатынасы туралы мәселенің шешіміне кедгенде Платонның бағытын жалғастырды. Көрнекті өкілдері – Ансельм Кентерберийский және Шамполық Гильом, Фома Аквинский болды. Ортағасырлық реализмге қарсы номинализм өкілдері күрес жүргізді.

Номинализм (лат. nomen – есім, атау) – ұғымды тек жекелеген заттардың атауы ғана деп есептейтін ортағасырлық философиялық бағыт. Ортағасырлық реализмге қарсы номиналистер тек өздеріне тән қасиеттері бар заттар ғана өмірде бар деп тұжырымдады. Заттар туралы біздің жалпы түсінігіміз олардан тысқары бола алмайды, тіпті заттардың шынайы күйі мен қасиеттерін елестете алмайды. Номиналистер заттардың бастапқы, ал ұғымның соңғылығын мойындай отырып, материалистік тенденциялармен байланысты көзқараста болды. Көрнекті өкілдері: Росцелин, Дунс, Скотт, Оккам.

Философияның негізгі принципі – сеніммен сананың үйлесімділігі. Оның пайымдауынша, ақыл Құдайдың болмысын саналы түрде дәлелдеп, сенімнің ақиқаттығына қарсы пікірді қабылдамайды, барлық өмір сүретін заттар құдайдың Қайта өрлеу дәуірі (XIV-XVI ғ.ғ.) адамзат тарихындағы аса жарқын кезеңдерінің бірі. Бұл дәуірде өнер, әдебиет, ғылым, саяси ой қарыштап дамыды. Өздеріңізге тарихтан белгілі XV ғ аяғы мен XVIII басында ұлы географиялық жаңалықтардың ашылу кезеңі болды. Мұның бәрі, ақыл-ойдың схоластикалық ойлаудан азат болып, дүниетанудың жаратылыстану ғылыми тәсілдеріне көшуін талап етті. Қайта өрлеу дәуірі әлемге есімдері адамзат мәдениетінің тарихына алтын әріппен жазылған **Леонарда да Винчи, Микеланджело, Боттичелли, Данте, Петрарка, Дюрер Шекспир, Н.Кузанский, Н.Коперник, Джордано Бруно, Г.Галилей, Томас Мор, Макиавелли** сияқты ұлы тұлғаларды сыйлады.

Қайта өрлеу дәуірі – бұл тек италиялық немесе европалық мәдениеттің ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлемдік мәдени құбылыс. Барлық мәдениетті елдер Қайта өрлеу дәуірін бастарынан өткерді.

«Қайта өрлеу дәуірі» терминін алғаш рет 1550 ж италиялық суретші және сәулетші **Джорджо Визари** «Аса көрнекті суретшілердің мүсіншілердің ғұмырнамасы» кітабында қолданды. Қайта өрлеу дәуірінің қайраткерлері ежелгі дүниенің тамаша жетістіктерімен сусындай отырып, іс жүзінде жаңа мәдениет жасады. Қайта өрлеу дәуірі – бұл адамның шексіз мүмкіндігіне деген сенім, құдайшылық беделінің алдындағы үйреншікті әлсіздікті жеңген уақыт және Құдайдың өзімен ашық шығармашылық сайысқа түседі. Егер ежелгі философия ғарыш мәселесін ашса, ортағасырлық философия тұтасымен Құдай мәселесіне арналса, Қайта өрлеу философиясы **адам мәселелеріне** жұмылдырылды. Екі үлкен кезең Қайта өрлеу дәуірінің антропоцентризміне жол берді. Сөйтіп, Қайта өрлеу дәуірі мәдениетінің негізінде индивидуализм - (жеке даралық) жатыр, ол өзіндік бағасы бар екенін және қайталанбас шығармашылық тұлғаны – яғни, адамды әлемдік жаратылыстық кіндігі мен мәні деп түсінген антропоцентризмді ашты.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 9 беті	

Қайта өрлеу дәуірі философиясының кейбір маңызды белгілері:

1. Қайта өрлеу дәуірі философиясы адамды жоғары құндылық ретінде қарастырды. Тірі әлем тізбесінде алғашқы орын адамға ғана тиесілі, өйткені ол салыстыруға болмайтын құдыретті дарын ақыл-ой иесі.

2. Қайта өрлеу дәуірі көзқарасының негізі – шексіз өмірге орнығу мұраты.

3. Қайта өрлеу дәуірінде – ғылымда, өнерде практикалық қызметте өздерін белсенді көрсете білді.

4. Қайта өрлеу мәдениетінің философиялық негізгі-гуманистік жаңа платоншылдық болып табылады.

5. Тарих өзінің қасиетті мәнін жоғалтып, нақты адамдардың практикалық ісіне айналды.

6. Уақыт мәселесіне жаңа көзқарас қалыптасты, мифологиялық уақыт көлеңкеде қалып, алдыңғы қатарға шығармашылық уақыт келді.

7. Шығармашылық жаңалық, ұрпақ есінде жеке даңқымен қалу құштарлығы ұғымдары пайда болды.

8. Мәдениет тілінің ауысуы: гуманистер көне классикалық латынды түрлетті, грек тілін үйрене бастады, ежелгі заман авторларының еңбегін аударды.

9. Бұл дәуір тек өзінің ұлы қаһармандарын ғана шығарып қойған жоқ, сонымен бірге жағымсыз кейіпкерлерін де шығарды.

10. Қайта өрлеу дәуірі мәдениетінде Құдайдың бар екендігі жанның мәңгілігі мойындалды. Қайта өрлеу дәуірі қайраткерлері атеист болған жоқ. Енді осы кездің ойшылдарының көзқарастарына талдау жасайық. Мысалы: **Н.Кузанский** адамның дүниетану қабілетінің шексіздігін атап көрсетті, адамды өз ақыл-ойының жасампаздық қабілеті жағынан құдайға ұқсатты.

Коперниктің теориясы дүниеге материалистік көзқарастың айтарлықтай тереңдей түсуіне көмектесті. Әлемнің қозғалмайтын орталығы Жер, ал Жұлдыздар, ай, Күннің бәрі жерді айналып жүреді деген Аристотель-Птоламейдің теориясын, оны жақтаған діни көзқарастың жалғандығын дәлелдеп берген поляктың ұлы ғалымы Н.Коперниктің гелиоцентрлік теориясы ғылымдағы ірі революциялық төңкеріс болды.

Дж Бруно. Ол философиялық танымның мақсаты құдайды емес, табиғатты танып білу деп есептеді. Сонымен қатар ол табиғаттың шексіздігін айқындайтын біраз идеялар айтты. Таным теориясында Бруно адамды табиғаттың ажырамас бөлігі ретінде қарастыра отырып, ол сыртқы дүниені, табиғатты бейнелейді деп есептеді. Бірақ ол сезім мен ақыл-ойды бір-бірінен қарама-қарсы қойды. Сезімдік қабылдау – танымның сенімсіз негізі, тек ақыл-ой ғана нағыз білімнің көзі деп есептеді.

Г.Галилейдің ғылыми-философиялық қызметі Европада философиялық ойдың дамуының жаңа кезеңінің бастамасын механистік және метафизикалық материализмнің іргетасын қалады. Ол ашқан асторномиялық жаңалықтар, Юпитердің спутниктерін ашуы, Коперниктің гелиоцентрлік теориясының ақиқаттығын көрнекті түрде дәлелдеді. Таным процесінде ол екі тәсілді: анализді-синтезді пайдалану қажет деді. Табиғатты танып білуде адам тек өзінің ақыл-ойын ғана басшылыққа алуы тиіс, оған дін араласпауы керек, өйткені ғылыми объектісі табиғат пен адам ал діннің қарастыратыны діни адамгершілік нормалары. Схоластикалық философиядан гуманистік идеяға толы философиялық көзқарасқа жол ашқан неміс ойшылы **Николай Кузанский** шын аты-жөні Николай Кребс (1401-1464 ж.) болды. Негізгі еңбектері: «Мүмкіндіктің болмысы туралы», «Жер шарының айналуы туралы», «Құдайдың көріпкелдігі туралы» т.б. Кузанский пікірі бойынша, әлем қарама-қарсы заттардан тұрады және олар, математикадағы тендеудің екі жағындағы мүшелерінің бір-біріне өте алатыны сияқты, бір-біріне ауысып отырады. Ауысқан қарама-қарсылықтардың теңесуі тек құдайға ғана тән. Жалпы

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 10 беті

алғанда материалдық денелер құдай жаратқаннан кейін өз заңдылықтары бойынша дамып өзгеріп отыратын болғандықтан, оларды танып білуге болады. Бұл ретте адамдарға математикалық тәсіл мен тәжірибе көмектеседі. Кез келген теориялар мен концепцияларды тәжірибеде дәлелдеуге, не болмаса теріске шығаруға болады. Адамдар да заттар сияқты микрокосмосқа жатады және ол құдайдың көрінісі болып табылады. Бірақ өзінің ақыл-ойының, іс-әрекетінің арқасында құдаймен қатар тұрады. Осыдан келіп, «адам дегеніміз оның ақыл-ойы» - деп тұжырымдады. Ақыл-ойды табиғаттың заңдылықтарын білу арқылы үздіксіз толықтырып отыру қажет.

Гуманистік ойды қалыптастырып, оны жалпы адамзаттық мәдени құбылысқа айналдыруда Италияның ұлы суретшісі, табиғат зерттеуші ғалым, көрнекті философ **Леонардо да Винчидің** (1452-1519 ж.ж.) қосқан үлесі өте зор болды. Да Винчидің философиясы беделдіктің әсерінен бас тартып, тәжірибеге, адамның ақыл-ойының күшіне сену негізінде табиғаттың бірлігін адамзат мәдениетінің өміршеңдігін дәріптеумен ерекшеленеді. Ол осы тұрғыдан ортағасырлық схоластиканы сынға алып, оны софистика сияқты пайдасы жоқ ілім деп есептеді. Жалпы алғанда Да Винчи «философиялық тас» іздестірудің өзі пайда бермейтін іс, себебі табиғат құдайдың заңдылығына емес, өзінің қажеттілік заңына бағынады да, үздіксіз өзгерісте, даму үстінде деп тұжырымдайды. Мысалы, белгілі бір жағдайда су буға, бу мұзға, мұз қайтадан суға айналады. Да Винчи Әл-Фраби мен Ибн Руштың «екі ұдай ақиқат» теорияларына қарсы болды. Оның ойынша, діни ақиқат деген жоқ, себебі құдайдың өзі де жоқ, шын ақиқат - тек ғылыми ақиқат қана. Ғылымда табысқа жетудің бірден-бір жолы - математика тәсілі мен тәжірибе. Жалпы ғылыми жетістіктердің құндылығы олардың практикада қолданылуға мүмкіндігінің болуымен айқындалады. Осы тұрғыдан ол механикаға аса зор көңіл бөліп, өзі осы айтылған қағидалар негізінде көптеген инженерлік идеяларды жүзеге асыруға тырысты (парашют, ұшатын қанат, тоқыма станогі т.б.). Да Винчи алғашқылардың бірі болып сурет өнері саласында сынның мазмұны туралы пікір айтып, эстетикалық талғамның қалыптасуына үлкен әсер етті. Адам - еркін, бостандығын жүзеге асыруда қоғамның мемлекеттік рөлін көрсететін ағымдардың ішінде ерекше орын алатын италияндық саяси қайраткер және тарихшы **Николай Макиавеллидің** (1469-1527 ж.ж.) ілімі еді. Негізгі шығармалары: «Билеуші және Тит Ливидің бірінші декадасы туралы пікірлер», «олардың принциптері» (қағидалары) т.б. Макиавелли Тит Ливидің шығармалары негізінде саяси іс-әрекет тәртібін жүйелеп, христиандыққа дейінгі Рим империясының этикасымен күшін дәріптейді. Мемлекеттің қайсысы болса да, римдіктердің күші мен ұлылығы сияқты қасиетке ие болуы үшін, өз іс-әрекеттерінде дұрыс деп тапқан тиісті шараларды қолданулары қажет. Ал бұл жолда әдептілік қағидалары мен азаматтық бостандық ығыстырылып, ескерілмей қалса, онда тұрған ештеңе де жоқ, билеуші оған көңіл бөлмеуі керек. Макиавеллидің бұл ілімі «макиавелизм» деп аталып кеткен, саясатта өз мақсатына қалай жетсең де дұрыс деген қағиданың қалыптасуына әкеп соқты.

Сол кездегі қоғамның халықтың әлеуметтік талап-сұраныстарын шеше алмауы негізінде утопистік (қиялы) социалистік идеялар пайда болды. **Томас Мор** (1478-1535 ж.ж.) «Утопия», Томаза Компанелле (1568-1639 ж.ж.) «Күн дала» атты шығармаларында «беймәлім жерде», «күн қалада» әділетті қоғам орнаған, оларда байлар да, кедейлер де жоқ, бұл мемлекеттерде меншік иесі - қоғам, ал жеке адамдар сол қоғамның мүшелері ретінде еңбек нәтижелерін тең бөліседі, оларда билеушілер де, қарапайым адамдар да заң алдында тең және олар әр түрлі діндерге дәйектілікпен қарайды. Бірақ, діндерде өндірістік процестерге кесел келтіретіндей әртүрлі тыйым салатын қағидалар аз болуы керек. Жастарды тәрбиелеу ісі қоғамның қолында болады, ал оларды дінбасылар басқарады.

Т.Мор мен Т.Компанелланың идеалды мемлекет пен қоғам туралы пікірлері әлжуаздығына, қиялилығына қарамастан кейінгі социалистік ілімдердің қалыптасуына әсер етті.

OÑTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 11 беті

Әлемдегі процестерді өз заңдылықтарына сүйеніп, түсіндіруге бағытталған **Н.Коперниктің** (1473-1543 ж.ж.) негізгі еңбегі - «Аспан денелерінің айналуы туралы» әлемнің күн орталық жаратылысы қағидасының негізінде **Джордано Бруноның** (1548- 1600ж.ж.) философиялық көзқарастары қалыптасты. Негізгі еңбектері: «Себептілік, бастама және біртұтастық туралы», «Әлемнің және заттардың шексіздігі туралы», т.б.

Бруноның пікірінше, табиғаттан тыс ешқандай күш жоқ. Ол кеңістікте де, уақытта да шексіз, ал қозғалыс оның өмір сүру тәлілі. Табиғат өз заңдылығымен өмір сүреді. Әлем мен құдай бір. Әлем - универсум (әмбебап бастама), жалғыз ғана мәнділік. Сондықтан ол мәңгі және өзгермейді. Ал әлемге кіретін денелер сансыз көп, олар үздіксіз қарапайым және өзгерісте болады. Барлық заттар өшпейтін, мәңгі, қозғалыста бөлшектерден тұрады. Оларды Бруно - монада деп атады. Монаданың материалдық денелерге ғана емес, психикаға да қатысы бар. Ал психикалық құбылыс барлық заттарға тән болғандықтан әлемде жансыз денелер жоқ. Осыдан келіп Бруно әлемде шексіз және сансыз көп тіршілік түрлері болуы әбден ықтимал деген тұжырым жасайды. Бруноның көзқарасынан жүйеленген түрде қолданылған Демокрит пен Гераклиттің ілімдерінің ықпалын байқаймыз.

Жалпы алғанда, қайта өрлеу философиясы антика философиясындағы гуманистік дәстүрді, ортағасырлық шығыс мәдениетінің алдыңғы қатарлы ойларын өз заманының талап- тілегінің қажетіне жаратып, жаңа заман ғылыми көзқарасының қалыптасуына зор ықпал етті. Өндірістік тәсіл мен құралдардың жедел қарқынмен дамуына байланысты, қалыптаса бастаған қоғамның жаңа талап, сұраныстарын қамтамасыз етуге ескі схоластикалық ілім мен діни көзқарастар кедергі болды. Жаңа заманға жаңа ғылыми жаңалықтар, жаңаша дүниетанымдық көзқарастар керек еді.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 12 беті

12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.

13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегізбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.

2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.

3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].

4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).

5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].

6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).

7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру

8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.

Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>

2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

- 1.Философия құрылымы мен қызметі.
- 2.Қоғамдық ғылымдар жүйесінде философияның орны.
- 3.Философияның тарихи типтері.
- 4.Философия және дүние таным.

-Ортағасыр философиясының ерекшелігі неде?

-Христиан философиясының кезеңдері

-Қайта өрлеу дәуірі философиясы және мәдениетінің пайда болуының алғы шарттары.

-Гуманизм, неоплатонизм, натурфилософия - қайта өрлеу дәуірі философиясының бағыты ретінде.

-Қайта өрлеу дәуірінің саяси-әлеуметтік философиясы.

Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Дүниеге көзқарас, мифология, тіршілік, философия, дін

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 13 беті

Адамның табиғаттағы мәні және оның болмысы жөніндегі Абайдың сөздерін қалай түсінесіз?

«Бақпен асқан патшадан,
 Мимен асқан кара артық,
 Сақалын сатқан кәріден
 Еңбегін сатқан бала артық
Үйге тапсырма беру. 5 мин

№2 сабақ

5.1. Тақырыбы: Қазақ философиясының қалыптасуы мен ерекшеліктері. Болмыс. Материя. Сана ұғымдары.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Қазақ халқының алғы философиясының қалыптасуына әсер еткен факторлар
Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Ортағасырдағы қазақтың ой пікірі
2. Ортағасыр данышпандары
3. Ортағасыр қазақ философиясының данышпандарының философиялық ойлары
4. Ортағасыр қазақ философтары
5. Жыраулар философиясы және оның өкілдері
6. «Зар заман» философиясының көтерген мәселелері

«Мұсылман Ренессансы» деген атауға ие болған ортағасырларда әл-Фараби философиясының орны ерекше. Тарихта Екінші Ұстаз деген атпен аты әлемге әйлігі болған. Фараби Аристотельдің, әл-Киндидің ізін қуып, философия мен ғылымның барлық салалары бойынша үлкен жетістіктерге жетті. М: Фараби шығармаларының санын неміс ғалымы Ш.Штейшнейдер 117 еңбек десе, түрік ғалымы А.Атеш 160, ал тәжік ғалымы Б.Ғафуров 200 ғақлия деп көрсетеді. Аль-Фараби өзіне дейінгі философтардың ұлы мұраларын жаңсақ пікірлерден тазартып, өз қалпында тұрыс түсіндіре білді, өзінің бірінші ұстазға деген ғылым саласындағы үлкен адамгершілік, адами іс-әрекетін таныта білді. Сондықтан оны екінші ұстаз деп атаған. Ислам дәуірі әдебиеті мен қазақ ақын-жыраулары поэзиясы арасындағы көркемдік дәстүр жалғастығын сөз еткенде, мықтап ескеретін бір жәйт бар. Кез келген халық әдебиетіндегі дәстүр жалғастығы сол қоғамдағы тарихи жалғастықтың құрамдас бөлігі болып табылады. Ал тарихи жалғастық дегеніміздің өзі, ең алдымен, ақыл-парасат жалғастығы екені белгілі. Мәселен, Әл-Фарабидің философиялық, әлеуметтік-этикалық ой-тұжырымдары өзінен кейінгі дәуірлердегі ойшыл қаламгерлердің шығармаларынан өзінің дәстүрлі жалғастығын тапты.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 14 беті	

Әл-Фараби өзінің «Интеллект мағынасы жайында» деп аталатын зерттеуінде адамның ақыл-парасат мүмкіндігіне жан-жақты талдау жасай келіп, оны «потенциалды интеллект», «актуальды интеллект», «жүре келе дарыған интеллект», «әрекетшіл интеллект» сияқты философиялық категорияларға бөліп-бөліп талдайды. Әл-Фараби «жүре келе дарыған интеллект» туралы айта келіп, адам туғаннан ақылды, білімді болып тумайтынын, интеллектің өзі жүре келе, естіп, көріп барып қана дамидынын ескертеді. Сондай-ақ Әл-Фарабидің «Мемлекеттік қайраткерлердің нақыл сөздері» атты еңбегінде адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттердің бәрі жаратылысынан емес, жүре келе, өзін қоршаған қоғам өміріне сәйкес өзгеріп отыратынын айта келіп, төмендегідей тұжырым жасайды: «Адамның әуелден тоқымашы немесе хатшы болып тумайтыны сияқты, қайырымдылық пен жаман қылық та адамға әуел бастан жаратылысынан дарымайды. Әл-Фараби: «Ақыл-парасат күші – адамның ойлауына, пайымдауына, ғылым мен өнерді ұғынуына және жақсы қылық пен жаман қылықты айыруына көмектесетін күш» деп көрсетеді. Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты философиялық трактатында «Қайрат», «Ақыл» және «Жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп: «Жүрек - басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес», - дейді. Солардың алғашқылары болып аты әлемге әйгілі данышпандар- **Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қожа Ахмет Иассауи**. VIII ғ. өмір сүрген Қорқыт әрі кемеңгер, ойшыл, ақын, сазгер үлкен рухани із қалдырған. Өзінің философиялық толғамдарында **өмір мен өлім** мәселелерін көтерді. **Жүсіп Баласағұн XI «Құтты білік»** деген еңбегі 73 тараудан тұрады. Бұл еңбек елді білімге шақырды. Адамгершілікке, қарапайымдылыққа, сыпайылыққа, әкімшілік орында отырғандарға елді қалай басқару керек екенін үйретеді. 4 Принципке негізделген: 1. Мемлекетті дұрыс басқару үшін қара қылды қақ жаратын әділ заңның болуы, 2. Бақ-дәулет, елге құт қонсын деген тілек. 3. Ақыл-парасат. 4. Қанағат-ынсап. Сонымен бірге адам неден ауырады. Ауырған адам не жеуге болады соған дейін айтылған.

Махмұт Қашқари XI ғ. Қашқарияда дүниеге келсе де бүкіл өмірін Қазақстан, Орта Азия жерлерінде өткізген. Негізгі еңбегі «**Түрік тілдерінің жинағы**» Ол еңбекте түркі елдерінің тілін, тарихын, әдет-ғұрпын зерттеп, мақал-мәтелдерін жинастырып жазған.

Қожа Ахмет Иассауи /1094-1167/ сопылық бағыт ұстанған. Ислам дінін насихаттаушы. Байлыққа басқа қызықтарға қызыққан бай, саұлтандарды сынаған. Негізгі еңбегі «**Диуани хикмет**». Өзін Арыстан Баптың шәкіртімін деп есептеген. Ол ислам дінінің қазақ арасында кең тарауына үлкен үлес қосқан, шығармасын елге түсінікті етіп, түркі тілінде жазған. Қазақ хандығы дәуіріндегі философия, XV-XVIII ғасырлар аралығын қамтиды, үш бағытта дамыды. Олар а) жыраулар философиясы; ә) билер философиясы; б) «Зар заман философиясы». Қазақ ақын жырауларының дүниетанымы, философиялық даналық ойлары төл философиямыздың қалыптасуына рухани негіз бола алады. Олардың шығармаларынан дәстүрлі философиялық тарихи сабақтастық принциптері анық байқалады. Әсіресе, қазақ поэзиясындағы философиялық бағыттың негізін салушылардың бірі **Шалкиіз жырау Тіленшіұлының** (1465-1560) шығармашылығы, философиялық ой кешу, жыр толғау әдістері ерекше. Ел аузынан жазылып алынған тарихи әңгімелеріне қарағанда, Шалкиіз Батыс Қазақстанда дүниеге келіпті, әкесі Тіленші- қазақ арасындағы көп шоншардың бірі болса керек. Шалкиіз шығармаларының өзіндік ерекшелігі ондағы философиялық толғаныстардың молдығы. Көркем шығарма қашан да сол заманның, сол кездегі ой өрісі мен салыстырыла бағаланбақ. Шалкиіздің философиялық ойлары ұзақ толғанып, өз заманын нәзік түсіне білуінің жемісі. Бұл ерекшеліктер жыраудың шалқар даналықтың, терең ақылдың иесі болғанын көрсетеді. Қазақ ақын жырауларының шығармалары, негізінен көшпелелер болмысы, ата-қоныс, адам, қоғам, сол кездегі

әлеуметтік жағдайларға, батырлық, көркемдік, адамгершілік өмір мәселелеріне байланысты болып келді. Осы тұрғыдан алғанда, Шалкиіз шығармашылығында бір қалыпқа түскен философиялық көзқарас жоқ. Бұл Шалкиіз шығармаларының дұрыс сақталмағаны. Дүниеде тұрақты, мәңгілік ештеңе жоқ дейді жырау. Өмір қысқа екен, бұл жалған басы жұмыр пенденің бәріненде өтеді екен, демек, осы аз ғұмырды дүниедегі бар қызықтытегіс көріп, думандатып өткізу керек деп, жырау өмір мен өлім мәселесі жайындағы философиялық толғаныстар жасайды. Шалкиіз «Көп түкірсе-көл» деп елді ұйымшылдыққа, бірлікке шақырған. Оның пікірінше көптің, елдің қолынан бәрі келеді. Ол жауға айбар, елге қорған дейді. Қорыта айтқанда, Шалкиіз мұралары бізге толық әлі жетпегенімен, оның рухани мұрасы өте бай. Оның сөз өнері, дүниеге деген көзқарасы төл ойлау мәдениетіміздің қалыптасуына айтарлықтай әсер етті. Шалкиізден кейінгі алып жыраулардың бірі **Ақтамберді жырау Сарыұлы (1675-1768)**. Ақтамберді шығармалары нақыл сөздерге, афоризмдік толғауларға толы. Қазақ халқының болмысы, тіршілік тынысы, ерекшеліктері, сол кездегі тарихи оқиғалар оның толғауларынан ерекше көрінеді. Ақтамберді бүкіл ел мүддесін, ру, ата намысы емес, иісі қазақтың намысын қуады, елді ерлікке, бірлікке шақырады. Ақтамберді өзінен бұрын өткен Доспамбет, Шалкиіз, дәстүрлерін әрі қарай жалғастырушы болды. Ақтамберді жыраудың айтуынша қазақ үшін байлық малда. Қазақтар үшін мал асылы жылқы екені белгілі. Жылқының көшпелілер өміріндегі алатын орны жайлы Ақтамберді жыраудай толғаған қазақ ақыны жоқ шығар. Ол еліміздің ұлттық қасиеттерін, қонақжайлығын, үлкенді құрметтеу, кішіні сыйлау, әсіресе, от басының сыйлығын, берекесін дәріптеп өткен ақын. Қазақ тарихындағы келесі алып тұлғалардың бірі **Бұқар жырау (1668-1781)** - қазақтың ұлы жырауы, 18 ғ. жоңғар басқыншыларына қарсы қазақтың азаттық соғысын бастаушысы әрі ұйымдастырушысы атақты Абылай ханның ақылшысы. Бұқар Жырау қазақ халқының Жоңғар басқыншылығы тұсында, елдің болашағы қыл үстінде тұрған кезде өмір сүріп, сол алмағайып замандағы күрделі мәселелерге өз жырларымен жауап бере білді. Осындай ауыр сәттерде Абылай ханға дұрыс кеңес беріп, ел-жұртты басқыншы жауға қарсы күресте біріктіруге, бір тудың астына топтастыруға күш салды. Өзінің саяси-әлеуметтік мәнді жыр-толғауларымен сол жалынды күрестің жыршысына айналды. Осы мақсатта ол Абылай ханды бірден-бір қажетті басшы санап, оған халық бірлігін сақтап қалатын көсем тұрғысында үлкен сенім артты. Абылай хан да сол биік талаптан табылып, елдің бірлігі мен жарқын болашағы үшін жан аямай қызмет етті. Жырау сол азаттық жолында өлімге бас байлап, ерліктің небір ғажайып үлгілерін көрсеткен хан мен оның батырларын жырға қосып, олардың өшпес әдеби бейнелерін жасады. Әсіресе, **Абылай ханның** көрегендігі мен даналығын, ауыр кезең, қиын сәттерде ел ұйытқысы бола білгенін асқақ жырлады. Жыраудың “Он екі айда жаз келер”, “Абылай ханның қасында”, “Ханға жауап айтпасам” атты толғаулары халық болашағы мен бейбітшілікті сақтау, отарлауды көздеген елден жыраққа, Жиделі байсынға көшу мәселесін қозғайды. Бұл жырлардың үгіт-насихаттық, дидактикалық сипаты басым. Жыраудың табиғат пен адам өмірін астастыра суреттейтін жырлары да мол: “Бұл, бұл үйрек, бұл үйрек”, “Әлемді түгел көрсе де”, т.б. Осының бәрі жыраудың кәнігі шеберлігі мен талғампаздығын танытады. Бұқар Жыраудың толғаулары, шын мәнінде, Абылай дәуірінің айнасы. Ұлтының тамаша рухани адамгершілік қасиеттерін бойына дарытқан көкірегі даңғыл, алмас тілді, дуалы ауыз кемеңгерді Абылай хан да қасынан бір елі қалдырмаған. Ақыл-ойға кемел “Көмекей әулие” Абылай ханның дұрыс шешім, парасатты пайым қабылдауына, қос бүйірдегі екі алып мемлекеттің арасында оңтайлы саясат ұстауына, әскери дипломатиялық қарым-қатынастарды реттеуге барынша ықпал жасайды. Заман келбеті, Отан тағдыры, болмыс шындығы, ел тұтқасын ұстаған асқан қолбасшы, біртуар бағадүр, үздік мәмілегер, зерделі мемлекет басшысы Абылай ханның жортуыл-жорық күндеріндегі іс-қимылдары, ұлтының ұлы мұраттар жолындағы ізгі, жалынды

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу		104 беттің 16 беті

күресі — жырау мұраларында шынайы шыншылдықпен суреттеледі. Әсіресе, Бұқар Жырау толғауларында Ресей империясының отарлаушылық, басқыншылық саясаты, зұлымдық әрекеттері әшкереленеді. Бұқар Жырау толғауларының сыртқы сымбаты мен ішкі қасиет-қуатында, көркем ойлау процесінде шиыршық атқан жалынды шешендіктің буы, асқақ қаіармандық рухтың лебі білінеді. Негізінде, толғаудың құрылысы күрделі ой ағымына, пікір еркіндігіне, ауызекі сөйлеу стиліне бағынады. Тармақтар 7-8 буынды, ұйқастары еркін. Тегінде, толғау муз. аспаптардың (қобыз яки домбыра) сүйемелдеуімен орандалады. Бұқар Жырау толғауларының поэзиялық сәулеті, ерекше қасиеті және оның сөз қолдану ерекшелігі де өзгеше. Қазақ хандығының жау қыспағынан әлсіреп, Ресейдің отары бола бастаған кезде заман бейнесі «Жер ұйық» кейпінен «Зар - заманға» айналады. «**Зар - заман**» түсінігі қазақтың төл мәдениетінде қалыптасқан уақыт туралы әсерлі бейнелердің бірі болды. Бұл бейненің өзіндік ерекшеліктерінің типологиялық мазмұны терең болғандықтан оған арнайы тоқталайық. **Зар-заман деген** – XIX ғасырда өмір сүрген Шортанбай ақынның заман халін айтқан бір өлеңінің аты. Шортанбайдың өлеңі ілгері, соңғы ірі ақындардың барлық күй, сарының бір араға тұтастырғандай жиынды өлең болғандықтан бүкіл бір дәуірде бір сарынмен өлең айтқан ақындардың барлығына «зар-заман» ақындары деген ат қойдық деп М. Әуезов көрсеткен кезең ақындардың өкілдері Дулат Бабатайұлы (1802-1874 ж), Шортанбай Қанайұлы (1818-1881ж), Мұрат Мөңкеұлы (1884-1906 ж).

Зар-заман ақындарының көрнекті өкілдерінің бірі – **Дулат Бабатайұлы**. Ол өз шығармаларында қайырымдылық пен зұлымдылық, ризалық пен сарандық, білім мен надандық мәселелерін талдап, шығармаларына енгізген. Дулаттың пайымдауынша, өткен өмір бостандық пен молшылыққа толы өмір еді, ру мен тайпа мүшелері кең құқылы болды. Ол патриархалдық, хандық заманды көкседі. Бұл ақынның «Ата қоныс Арқадан» деген толғауынан байқалады. Дулат ақынның пікірінше, заман өзгерді, халыққа басшы болып ел билейтін хандар, ел қорғайтын батырлар келмеске кетті. Халықтың уайымы, салыну, торығу сарынымен жырлады. Дулаттың әлеуметтік философиясы жер, суды, елдің бірлігін сақтап қалу идеясы, басқа жұртқа күш көрсетпеу философиясы. Дулат ақыннан кейінгі өмір сүрген зар-заман ақындарының ішіндегі ең көрнектілерінің бірі – **Шортанбай Қанайұлы**. Оның философиялық толғауларының бірі «зар заман» деп аталады. Шортанбай ақынның Ресей патшалығының отарлау саясатына тікелей түбегейлі қарсы шығуы, оның әлеуметтік философиялық дүниетанымының бір қырын көрсетті. Сол кездегі қазақ қоғамындағы әлеуметтік қайшылықтар Шортанбай дүниетанымына да әсер етпей қалған жоқ. Бұл жағдай оның қоғам өмірі жайлы оның пайымдауларына да қайшы пікірлер алып келді. Зар-заман ақындарының өкілдерінің бірі **Мұрат Мөңкеұлы**. Ол қазақ жері талқыға түсіп, отаршылдыққа түскен жылдарда халқына ұран тастап, қарсы күреске шақырды. Ақын «Үш қиян», «Сарыарқа», «Қазтуған» сияқты толғау дастандар арқылы қазақ жерін отарлаушыларды батыл әшкерелеп, озбыр саясатқа қаймықпай қарсы тұрды. Мұрат шығармаларының басты сарыны-жер мәселесі, ата қоныс, бас бостандығынан айырылған тұтас елдің, зары ақынның «Қазтуған» шығармасынан анық көрінеді. Ақынның патша жендеттеріне деген өшпенділігі кеудесіне сыймай жыр болып құйылды. Бұған дәлел ақынның «Үш қиян» толғауы. Қорыта айтсақ, зар заман ақындары, олардың әлеуметтік философиялық дүниетанымы, ойлары, қазақ халқының қоғамдық сана сезімінің қалыптасуына, қоғамдық ойдың дамуына, кейінгі ұрпақты гуманистік, патриоттық ұлтжанды рухта тәрбиелеуге үлкен әсер тигізді. Еліміздің тарихында ерекше орын алатын кезең XV ғ – қазақ халқының хандығының құрылып, нығая бастаған кезеңі. Осы кезде өмір сүрген **М.Х. Дулати 1499-1552** қазақтың тарих философиясын тұңғыш қалыптастырған тұлға болды. Оның «**Тарих-и-Рашиди**» еңбегі ең құнды шығармаларының бірі. Онда адамгершілік, адам құндылықтары әлем, дүние, өз замандастары туралы философиялық пайымдаулар бар.

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 17 беті

Дулатидің құнарлы әдеби тілі, кітаптың бай мазмұны, ондағы тарихи дәйекті дәлелдер оның өз шығармасына деген үлкен жауапкершілігін, білімдарлығын, ойшылдығын көрсетеді. «Тарихи-и-Рашиди» тек тарихи ескерткіш емес, сонымен қатар үлкен әдеби жәдігерлер қатарына жатады. Шығармадан М.Х.Дулатидің өз заманын, ондағы тарихи оқиғаларды нәзік сезінген, дұрыс түсіне білген ойшыл қайраткер тұлға екенін байқаймыз. Әсіресе қазақ тарихы үшін белгісіз болып келген оның көп мәліметтері қазіргі тарих философиясына көп көмегін тигізуде. М.Х.Дулати өзінен бұрынғы, заманындағы тарихи оқиғаларды объективті қарастырып, оларды эмпирикалық жүйелі түрде зерттейді. Осы ерекшелігі арқылы ол қазақ тарихи философиясын бастап береді. Оқиғалардың өзара байланыстылығы, ішкі даму логикасы, деректердің баяндалуы мен қолданылуы, олардың бағалануы Дулатидың шығармашылығында қазіргі тарих философиясына қойылатын талаптардың үрдісінен шығып жатады. Онысы кемшіліксіз де емес, ол өз заманындағы тарихи-әлеуметтік және ғылыми деңгейлермен өлшенуі тиіс. Дегенмен Дулати жалпы жоғары санада тарихи-философиялық тұжырымдар жасауды мұрат екен. Олар нәтижесіз емес. Дулати ұлтымыздың қазақ ретінде қалыптасу басында өмір сүріп, қызмет атқарды, қоғамдың ойдың дамуына, ұлттық философиялық білімнің мағынасын кеңейтуге үлкен үлес қосты. Ойлау дәстүрлерін жаңартуға, байытуға, тарихи өлшемді ескере отырып, біршама еңбек сіңірді.

1. Болмыс тарихи қалыптасқан кең мағыналы, терең ауқымды философиялық ұғым.
2. Материя. Материя ұғымының философиялық мәні.
3. Сана ұғымына түсінік
4. Сана проблемасы туралы тұжырымдар.
5. Сана объективті дүниенің бейнесі
6. Бейнелеу формаларының эволюциясы

Әлемнің сыр – сипатын, дүниенің түп мағынасын, ішкі мәнін, айнала қоршаған ортадағы заттардың құбылыстар мен өзгеруін, адамзат қоғамының сан түрлі құпияларын танып білу қажеттігі – **болмыс** деп аталатын кең мағыналы, терең ауқымды философиялық ұғымының тарихи тұрғыдан қалыптасуының басты себебі әлі алғышарты болып табылады. Әр дәуірде өмір сүрген ғұламалар бұл ұғымды философиялық ой – толғаныстардың түп қазығы, бастапқы негізі деп қараған.

Болмыс философиядағы негізгі түсінік болмыс туралы ілім, антология философия күні бүгінге дейін әртүрлі көз қарастар дискуссиялар болып тұрады себебі болмыс проблемасы күнделікті уақытта адам адамзатқа күрделі сұрақтар қояды. Адамдар белгілі бір табиғи және әлеуметтік ортада өмірге келеді, тіршілік - әрекетке араласады. Олар қоршаған ортаның, тұтас дүниенің бар екендігіне еш шүбә келтірмейді, бір қарағанға бұл өзінен - өзі түсінікті сияқты көрінеді. Сонымен бірге адамдар табиғат пен қоғамда үнемі өзгерістер болып, оның толысып жататына қарамастан, дүние біршама тұрақты нәрсе ретінде сақталатынын да анық аңғарады. Болмыс ұғымы – философияның ең ежелгі, әрі маңызды категорияларының бірі. Ол жалпылай алғанда «бар болу», «өмір сүру» проблемасын қамтиды. Ол заманғы философиялық әдебиеттен болмыс сөзінің **2 түрлі** мағынасын аңғаруға болады. **Тар мағынада** болмыс - адамның санасынан тәуелсіз, тысқары өмір сүретін объективті материалдық дүниені білдіреді.

Кең мағынада болмыс - түсінігі бардың бәрін, өмір сүретіннің барлығын – материалдық дүниемен қоса, рухани дүниені де, яғни адамдардың санасын, ақыл – ойын, жан дүниесін, сезімін қамтиды. Басқаша айтқанда **болмыс** бар болуды, өмір сүруді айқындап белгілейтін, реальды дүниенің (шынайы дүниенің) барлық түрлерін қамтитын философиялық ұғым.

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 18 беті

Философия тарихында болмыс ұғымының тұңғыш қабылдаған көне грек ойшылы **Парменид (б.э.д. V – VII ғ)** Оның пікірі бойынша болмыс дегеніміз – бар болу, өмір сүру одан басқа ештеңе жоқ, ал жоқ болу – болмыссыздық. Ең бастысы ол болмыстың тұрақтылығына, мәңгілікке, ең бастысы бар болуына, өмір сүретіндігіне көңіл бөледі. **Гераклит (дүние қозғалыста)** **Демокрит** бұл дүниеде атом (болмыс) және бостық, еш нәрсе жоқтық (болмыссыздық) қана бар деген тұжырымға келеді. **Платон** болмыс дегеніміз – мәңгілік өмір сүретін, өзгермейтін сана тектес рухани идеялар дүниесі деп санады. **Орта ғасырда** - Құдай болмысы, құдай мәңгі, уақыттан да, кеңістіктен де тысқары тұр. Ол бүкіл әлемді, табиғатты, адамды жаратушы. **Қайта өрлеу, жаңа заман** дәуірінде ғылым мен техниканың өрістеп дамуына байланысты философияда адамға, ғылым мен ақыл – ой жемістерін адам игілігіне пайдалануға бетбұрыс болғаны белгілі: **Гегель:** шынайы болмыс - «абсолютті идея», болмыс ұғымына **диалектикалық** сипат беріп, даму процесінде қарастырды. **Фейербах:** шынайы болмыс – табиғат, табиғаттың ғажап туындысы әрі жетістігі - **адам** депесептеді. **Маркс пен Энгельс** олар философияға «Қоғамдық болмыс» деп аталатын жаңа түсінік енгізді. **XX ғ** – Экзистенциализм – өмір сүру философиясы болды. Оның түп қазығы, басты мәселесі **адам**. Қысқаша тарихи шолу барысында болмыс ұғымы өте күрделі әрі, сан қилы болды. Енді болмыс ұғымының мән-мағынасын қарастырып көрейік. 1. Дүние деген не? Ол қашаннан және қалай пайда болған? Қазір де, бұрын да және бола береді, ол түпкілікті. Жеке заттар (адамдар) олар шектеулі, ауыспалы.

Абай: Қарап тұрсам бұл дүние шолақ екен,

Бір-біріне адамдар қонақ екен.

Тіршіліктің барында сыйласа біл,

Бұл дүниенің қызығы сол-ақ екен.

Заттар мен құбылыстардың арасында ортақтық бар ма, оларды не біріктіреді? **Философтардың жасаған қорытындылары:**

1. Табиғат заттары рухани құбылыс (ой, пікір) қоғам және табиғат, түрлі жеке адамдар бәріне ортақ нәрсе – олардың бар екендігі, өмір сүріп отырғандығы және олардың жеке-жеке өз бетінше емес, өзара байланыста, белгілі бір бірлік, тұтастық дүние құрамында екендігі.

2. Табиғат, қоғам, адам, ойлар, идеялар бәрі тең өмір сүреді, бірақ өмір сүру түрлері әр қилы, сөйте тұра олар бар болуы арқылы шексіз де, тұрақсыз дүниенің тұтас бірлігін құрайды.

3. Дүниеде бардың, өмір сүретіннің бәрі – нақты ақиқат.

Сонымен болмыс туралы ой-пікірді жинақтай келе:

1. Дүние бар, ол шексіз де, тұрақты нәрсе ретінде өмір сүреді.

2. Табиғи және рухани құбылыстар, жеке адамдар мен қоғам – бәрі әр түрлі болғанымен тең өмір сүреді.

3. Дүние ақиқат және ол адамдардың санасы мен іс-әрекеттерінен нақты көрініс таба алады.

Болмыс – заттар мен құбылыстар арасындағы байланыстардың тұтастығы мен бірлігін талдап құрастыруға мүмкіндік береді.

Болмыс – заттар мен құбылыстар арасындағы байланыстардың тұтастығы мен бірлігін талдап құрастыруға мүмкіндік береді.

Болмыстың түрлері

Философияның негізгі мәселесін – ақыл-ойдың болмысқа қатынасы туралы мәселені түбегейлі шешу үшін болмыстың негізгі түрлерін саралап білу керек.

1. Табиғат болмысы немесе заттар (денелер) және процестер болмысы, өз кезегінде: а/. табиғат заттары мен процестері

б/. адамдар жасаған заттар процестері.

2. Адам болмысы, ол заттар дүниесіндегі

OŃTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 19 беті

а/ адам болмысына және

б/ адамның өзіндік болмысына жіктеледі.

3.Рухани (идеалдық) болмыс, ол

а/дербестенген руханилыққа

б/ объективтендірілген руханилыққа

4.Әлеуметтік болмыс бұл қоғамдағы және тарихи процестегі

а/жекелеген адам және

б/ қоғам болмысына бөлінеді.

Енді осы болмыс түрлеріне түсінік берейік. Табиғат объективті шындық, ол алғашқы, онсыз адамзаттың өмірі мен қызметі мүмкін емес. Табиғатсыз адам жасап шығарған заттар мен процесстер, яғни **«екінші табиғат»** пайда бола алмайды. «Екінші табиғат» қатаң түрде біріншісіне **төл табиғатқа** тәуелді және оның туындысы. Бірінші табиғат пен екінші табиғаттың ортақ заңдылығын, біртұтастығын, бірегей болмысына қатысты олардың өзара байланысын сақтап, реттеп отыру да заманымыздың көкейкесті жалпы азаматтық мәселесі болып табылады. **Енді жекелеген адам және адамзат болмысының елеулі принципті өзгешелігі, өзіндік сапалық мәні неде?**

Адам болмысының алғы шарттары – оның денесінің табиғат бөлшегі ретінде, организм ретінде өмір сүруі. Адамның басты ерекшелігі – ақыл-ой иесі, санасы бар. Адам табиғаттың бөлшегі, төл баласы, өрені, сонымен бірге ол әрі тарихты, әлеуметтік өмірді жасушы, әрі тарихи қоғамдық дамудың туындысы. Әрбір адамның адамзат тағдыры үшін, табиғатты, тұтас жер планетасын қорғау үшін жауапкершілігі туындайды.

Енді рухани болмысқа тоқталайық.

Руханилық – өзінің өмір сүруі мен көрінісінің нақты түрлері жөнінен сан алуан болып келетін сана мен санасыздықтың процестерін қамтитын көп түрліліктің біртұтастығы. Оның құрамына табиғи тіл мен таңбалық (символдық) жүйелер түрінде іс жүзіне асырылған, материалдандырылған білім кіреді. Сондай-ақ адамдар арасындағы қатынастардың, ізгіліктің шығармашылық пен құқылық өлшемдері мен процестері де рухани өнімдер мен процестерінің қатарына жатады. Рухани болмысты шартты түрде үлкен топқа – жеке адамдардың тіршілігінен ажыратып қарауға болмайтын **дербестенген руханилыққа** және дара адамнан тысқары өмір сүре алатын **объективтендірілген руханилыққа** бөлуге болады. Біріншісі – дараланған адамның санасы. Адамның ойлау қызметі барлық жылдамдықтардан жүйрік. Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе? деген халық мәтелі осыны жақсы білдіретін тәрізді. **Дербес рухани болмыс** – сана мен санасыздықтың қайшылықты ажырамас тұтастығы. **Объективтендірілген рухани болмыс**-кітаптар, сызбалар мен формулалар, жобалар, суреттер, ескерткіштер, музыкалық шығармалардың ноталары. Мәселе, **ТІЛ** – дербес және объективтендірілген рухани болмыстардың бірлігі болып табылады. Тіл мен сананың, тіл мен ойдың байланысы өте тығыз. Тіл арқылы сана қызметінің сыртқы, объективтендірілген нәтижелері көрініс табады. Сөйтіп объективтендірілген рухани құбылыстың басты ерекшеліктері – олар әлеуметтік кеңістікте және тарихи уақыт шеңберінде сақталады, жетілдіріледі және емін-еркін қозғалыста болады. Ең бастысы, дүние болмысы тұтас, тұрақты, үйлесімді, сөйте тұра үнемі қозғалыста, өзгермелі, құбылмалы. Оның ашылмаған құпиясы, ақтарылмаған сыры әлі де көп. Адам оны игеру жолында, игілікке пайдалану ниетінде іздене бермек.

Материя ұғымы дүниені адамның санасынан тыс, әрі тәуелсіз объективті шындық деп қарайтын материалистік дүниетанымның түп қазығы, мән-мағынасы болып табылатын негізгі ұғым. Бұл ұғым **материалистік ағыммен** бірге пайда болып, бірге жасып тарихи түрде қабылданған. Адамдар ерте заманда-ақ, шетсіз де шексіз көп заттар мен құбылыстардың бәріне тән, бәріне ортақ негіз болып табылатын нәрсе бар ма? деген сұрақ қойған. Ежелгі грек

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 20 беті

ойшылдары табиғат құбылыстарының құпияларын ұғынуға талпына отырып, дүниенің бір негізгі, түп қазығы, ортақ бір бастамасы бар деген тұжырымға келді.

Олар оны – **Субстанция (түп негізі)** деп атады. Осылайша әр дәуірде материяға анықтама берілді. Материя ұғымының мәнін түсінуге біршама жақындап келген французматериалистері болды. «**Материя деген – біздің сезімімізге әсер ете алатынның бәрі**», - деп жазды **Г.Гольбах**. Сөйтіп, XIX ғ аяғына дейінгі материалистік дүниетанымда материяны түсінуде метафизикалық, механикалық көзқарас үстем болды. Олар материя мен нақты материалдық объектілердің арасындағы айырмашылықты біле алмады, материя ұғымын өздерінің материалдық дүниенің құрылымы туралы түсініктермен теңгерді, материяны санамен емес, түп қасиет, қозғалыс ұғымдарымен салыстыра қарастырады.

XX ғ жаратылыстану ғылымдарының дамуына байланысты, дүниеге диалектикалық материализм тұрғысынан қарайтын дүниетанымның қалыптасуы материя туралы механикалық, метафизикалық және идеалистік көзқарастардың дәйексіздігін ашып көрсетуге мүмкіндік туғызады. **Мысалы:** физика саласында, ең кішкене бөлшек әлемді ұстап тұрған кірпіш деп келген. Әлемнің күрделі құрамы бар болып шықты. Оның өзі де әлдеқайда ұсақ бөлшектерге ыдырайды екен. Осы уақытқа дейін дүниенің материалдығын атомның бөлінбеуімен байланыстырып келген дүниетаным осы арада тұйыққа тірелді. Сөйтіп, материя: **1. Санаға дейін өмір сүреді.**

2. Тысқары өмір сүреді.

3. Бейнесі жасалатын құбылыс есебінде санадан тәуелсіз өмір сүреді.

4. Құрал есебінде санадае тыс өмір сүреді.

Материяның бұл түсінігі адамзат ақыл-ойының, ғылымның бүгінге дейінгі танып білген объектілерін ғана емес, сондай-ақ болашақта ашылатын, танып-білетін объектілерді де қамтиды. Оның методологиялық мәні міне, осында. Құрылымсыз субстанция есебінде «таза» өмір сүретін материя жоқ. Ол әрқашан да белгілі ұйымдасқан материалдық жүйе.

Материя түсінігі дүниенің біртұтастығы туралы принципті де толық қуаттайды. Материя (лат. *materia* — зат) — әлемдегі алуан түрлі нысандар мен олардың жүйелерін, дүниедегі сан алуан құбылыстар мен оқиғалардың, қандай да болсын қатынастар мен байланыстардың, қасиеттер мен формалардың негізін, ішкі мәнін, себебін білдіретін философиялық ұғым. Айналадағы бүкіл дүние — мәңгі қозғалыстағы материяның алуан түрге түсіп, құбылып өзгеруінің, шексіз байланыстары мен қатынастарының көрінісі. Ежелгі қытай, үнді, грек философиясында Материя дүниедегі барлық заттардың негізі, дүниенің алғашқы тегі деп түсіндірілді. **Антик философтары материяны жеке заттарға: Фалес — суға, Анаксимен — ауаға балады. Гераклит дүниенің алғашқы тегі және оны үздіксіз өзгеріске түсіріп, ұдайы жаңартып тұратын күш лаулаған от, алғашқы зат пен қозғаушы күштің тегі бір деп, диалект. натурфилософияның негізін қалады.**

Материя мен қозғалыстың бірлігі жөніндегі мәселені Демокрит өзінің атомистік жүйесі арқылы шешеді. Ол біртекті элементтер атомдарының әр түрлі қосылысынан дүниедегі алуан түрлі заттар пайда болады деп түсіндіреді. Аристотель материяны алуан түрлі заттық дүниенің болу мүмкіндігі ғана деп қарайды. Аристотельдің материяны бастапқы ырықсыз зат, ал рухты белсенді жасампаз күдіретті күш деп дуалистік тұрғыда анықтауы кейінгі философия тарихында маңызды орын алды.

Жаңа заман философтарынан Декарт субстанция жөніндегі теориясында Материяны оның көлемімен барабар деп қарады. Дидро мен Гольбах “материя — табиғат”, “материя мех. қасиеттердің жиынтығы” деген тұжырымдамаларды ұштастыруға тырысты және материя ұғымының сыңаржақтылығын аңғарып, Материя дегеніміз — біздің түйсіктерімізде бейнеленетін және осы түйсіктерді тудырушы себеп деп, оған танымдық тұрғыдан

O'NTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 21 беті

анықтама берді. Материя анықтамасын оған қарама-қарсы тұрған материалды дүниемен емес, идеалды дүниемен қатысы арқылы да ашуға болады. Материядан өзге мұндай бейматериалдылыққа тек сана ғана жатады. Сана – адам миының функциясы. Дүниеде ең ғажап, керемет құбылыс – адамның рухани дүниесі, сана, ақыл, ой. Адамзат іліміндегі барлық материалдық және рухани жетістіктер санасының құдіреті.

Сана дегеніміз не? Ол іштен туған қасиет емес, ол атадан балаға көшетін қабілет те емес. Сана адам миына байланысты пайда болады, ал ми – оның мекені. Сана – адам миы қызметінің жемісі, нәтижесі. Бірақ ми түрлі жануарларда да бар. Ал сана тек адам миының ғана жемісі. Дін иелері сананы материалдан тыс, дербес және мәңгі өмір сүретін, ешқашан өлмейтін құбылыс деп қарастырады. Ертеде сананы жанға, ал жаңды ұшып жүретін шыбынға балаған. Халқымыздың “шыбын – жан” деген сөзі осындай ұғымнан туындаған.

Идеалистік философияның қайсысы болсын сана, идея, рух материядан тыс, дербес өмір сүріп қана қоймайтынын, қайта сол материяны билейтін, оның қозғалысын, дамуын қарастыратын күш деп түсінеді. Бірақ сананың пайда болуын материалистік тұрғыдан түсіну де оңайға түскен жоқ. Кейбір материалистер сана барлық материяда бар деп түсінген. Мәселен, орта ғасырда өмір сүрген. Д.Скоттың түсінігінше, тіпті тас та ойлай алады-мыс. Мұндай бүкіл табиғатты жанды деп қараған ұғымды философияда *гилозоизм* деп атайды. Сол органикалық және органикалық емес дүние арасындағы дәнекер – нуклеин қышқылдары бір жағынан органикалық емес, екінші жағынан органикалық дүниеге жатады. Олай болса, тіршілік қайдан пайда болды деген сұрзу өзінен-өзі шешіледі. Енді сол клетканың пайда болуымен жоғары дамыған организм – адам, оның санасы аралығында табиғатта жүз миллиондаған, бәлкім миллиардтаған жылдар жатқан болар. Ендігі мәселе – сана деген не, ол қалай пайда болды, мәні неде деген сияқты сұраулар. Идеалистік философияның қайсысы болсын сана, идея, рух материядан тыс дербес өмір сүріп қана қоймайтынын, қайта сол материяны билейтін, оның қозғалысын, дамуын қарастыратын күш ретінде сананы жанға, жанды ұшып жүретін шыбынға балаған. Тіршілік қайдан шықты деген сұрау адам баласын ұдайы ойландыра бермек. Ол дәнекер, нуклеин қышқылы (ядро – қабыршық). Бар тіршілік негізі – клетка-ДНК, РНК.

Ғылыми мәліметтерге сүйене отырып, ғалымдар сана барлық материяның жемісі емес, тек ерекше ұйымдасқан материя – адам миының функциясы екенін дәлелдеді. Ол 14-15 миллиардтай нейрондардан тұрады. Адам миы ешқашан тоқырауға ұшырамайды. Мысалы, Қытайда, Жапонияда алфавит жоқ, тек иероглифтер арқылы жазады. Олардың саны Қытайда 7000-дай. Сана-түйсік мүшелері арқылы объективті ақиқатты бейнелендіріп, оларды қорыту арқылы пайда болады, ал ол үшін көп нәрседен хабарлау болу қажет.

«Көп жасағаннан сұрама, көпті көргеннен сұра» деп халық бекер айтпаған. Сана сыртқы дүниенің бейнелеу нәтижесі. Сананың негізінде – білім, білу жатыр. Білім практикалық қызмет үшін қажет. Ол адам өмірінің негізгі десек, онда сананың шығуы, қалыптасуы мен дамуының түпкі негізі практикалық іс-әрекет, еңбек, қызме болмақ.

Сана – объективті дүниенің бейнесі. Сана – мисыз өмір сүре алмайды, біздің түйсіктерімізге әсер ететін сыртқы дүние. Сананың мәнінде білім жатыр. Ал оны туғызатын танымдық ізденіс. Әр нәрсені білуге, ұғынуға талпыныс, ізденіс сананы қарастырады. Одан соң сана, бір жағынан, жинақталған білім, ал екінші жағынан таным процесі. Сана өмірден туындайды. Бірақ сана объективті өмірдің жұпыны бейнесі емес. Сана арқылы адам дүниені бейнелеп қана қоймайды. Ол оған әсер етеді, ойдан құрады, оны өзгертеді. Бір нәрсені көріп тұрып, адам толып жатқан ойға шолады, ойын сан-саққа жүгіртеді. Сөйтіп, объективті дүние санаға түрткі болады. Таным процесінде эмоцияның орны ерекше. Онсыз өнерде, ғылымда жаңалықтар болмайды. Түс – саналы құбылыс емес, психикалық процесс. Оны сана билей алмайды. Адамның миының құрылымы да аса күрделі. Кейбір анализ, синтез, сондай-ақ, сыртқы тіршіліктердің әсерлеріне

OŃTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 22 беті

байланысты түрлі іс-қимылдар жұлын, сопақша, орта және аралық ми арқылы жасалады. Ал күрделі ойлау тәсілдері бас миының үлкен жарты шары арқылы іске асады. Мидың қабыршағы астындағы аппарат шартсыз (инстинкті) қимылдарды басқарады. Жануарларда инстинкті қимылдар әрдайым ешбір шартты байланыссыз, бағынышсыз, емін-еркін сияқты көрінетін болса, адамдарда ол әрекеттер қашанда санаға тікелей бағынышты, оны сана билейді. Сонымен қатар сана мисыз өмір сүре алмайды, ал біздің түйсіктерімізге әсер ететін – сыртқы дүние. Сол әсерлер орталық жүйке жүйелері арқылы адам миына жетеді. Ми оларды қорытады, шешім жасайды. Әрине адам ми арқылы ойлайды, бірақ оның мәні сыртқы дүниеде, соны бейнелеуінде. Ми – ең алдымен объективті ақиқатты дәл, былайша айтқанда, сыртқы дүниені дұрыс бейнелейтін орган. Бірақ сана мен объективті ақиқат ешқашан да мейлінше дәлме-дәл болмайды. Сана – оның идеалдық бейнесі. Мұны Гегель де мойындаған. Бұл – дәлдік пен айырмашылық диалектикасы. Сананың мәнінде білім жатыр. Ал оны туғызатын танымдық ізденіс. Әр нәрсені білуге, ұғынуға талпыныс, ізденіс сайып келгенде сананы құрастырады. Сана – материядан мүлде өзгеше.

Бейнелеу – жалпы материяның қасиеті.

Бейнелеудің негізінде бір құбылыстың екінші құбылысқа, бір дененің екінші бір денеге жасайтын ықпалы жатыр. Мәселен, жүріп бара жатқан адамнан із қалады, із бейнелеуге жатады. Күннен, желден, ыстық пен суықтан, жаңбыр мен қардан жартас бұзылып, үгетіліп қиыршық құмға айналады. Теңіз жағасындығы тастар қашанда жылтыр, теп-тегіс болып келеді. Оны ысып, жылтырататын су толқыны. Сана да – дәл осындай әсердің нәтижесі. Дүние танымда адамдардың іздеріс мүмкіндіктерін орасан зор дамытқан ғылым кибернетика. Ол күрделі информацияны қабылдап, оны сұрыптап, талдап белгілі жүйеге түсірпі, нақтылы шешімге келтіретін және ол процестерді баққаратын ғылым. Әрбір адамның психикасында санасыздық (**иррационализм**), ақылсыздық (**нерационалдык**) әрекеттер бар. Оның ауқымы кең. Көп нәрсені адам дағдылы әдіспен ойламай-ақ, дәлме-дәл жүзеге асырады. Ақылсыздық дегеніміз санамен басқарылмайтын, бірақ түптен келгенде, адам миының онша алыс кетпейтін, әсіресе, мидың естелік қабілетімен бақыланатын психикалық процесс. Мысалы, Менделеев химиялық элементтердің жүйесін жасарда алдымен түс көрген. Нағыз санасыздық жануарларда байқалады. Адам ақылсыздық жағдайында онша құлдырап төмендемейді, өйткені ол санаман басқарылып отыр. З.Фрейд санасыз, ойсыз инстинкт адамда басым, оның ойынша әдептілік-жасанды, ал адам өзімен-өзі жеке қалғанда нағыз ұятсыздық халге түседі. Адамды жануармен теңейді.

Адамда «Ол» - аморальдық және « Мен» тәртіптілік деген 2 түрлі құбылыс болады.

З.Фрейд – ол аморальдық құбылысты қолдайды, «мен» - тәртіпке адам өзін қыспақта ұстайды дейді. **Сонымен сана дегеніміз – объективті дүниенің адам миында пайда болатын субъективті бейнесі, сәулесі.** Бірақ ол жай бейне емес, шығармашылық бейне.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер: Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 23 беті

4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / каз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Сабакты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

Хандық дәуірдегі философия қандай бағыта дамыды

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 24 беті

Сол дәуірдегі жыраулардың идеясы қандай

«Зар заман » дәуірінің идеясы

«Зар заман» дәуірінің өкілдерінің көтерген басты мәселелері

Бақылау сұрақтары:

-Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

-Болмыс дегеніміз не

-Болмыс ұғымына тарихи сипаттама

-Философтардың болмыс ұғымына жасаған қортындысы

-Табиғат болмысы және оның түрлері

-Адам болмысы және оның түрлері

-Рухани болмыс және оның түрлері

-Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

«Зар заман», Хандық дәуір, жырау,

-Төменде көрсетілген Бұқар жыраудың ел билеу ісіне байланысты айтқан өлең жолдарын қалай түсінесіз?

Өлетұғын тай үшін

Қалатұғын сай үшін

Қылмаңдар жанжал-ерегіс

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№3 сабақ

5.1. Тақырыбы: Диалектиканың негізгі ұғымдары. Философиядағы қоғам мәселесі

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Диалектиканың негізгі категорияларын түсіндіру

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

а) Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Дамудың философиялық теориясы

Диалектиканың негізгі заңдары

Категориялар дегеніміз не

Философиялық категориялар

Диалектиканың категориялары

Диалектика – табиғаттың, әлеуметтік дүниенің, рухани құбылыстардың дамуы туралы терең де жан- жақты ілім. Ол тұтас философиялық дүниетанымның түп қазығы, алтын өзегі. Ғылым мен практиканың сан алуан проблемалардың нақта шешу олардың мәселелерін одан әрі зеттеп білу, диалектиканы шығармашылық тұрғыдан меңгеруге және шебер қолдануға байланысты

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 25 беті

екенін өмір сан рет дәлелдеп берген. Диалектика бүкіл дүниеге тән байланыстар мен дамудың жалпылама, әмбебап заңдылықтарын зерттейді. Даму дегеніміз не? Дамудың қайнар көзі қайда? Құбылыстар неге дамиды? Даму қалай іске асады? леген сияқты сұрақтар диалектика үшін аса маңызды. Бұл сұрақтарға жауап іздеу фил-фия ілімінің пайда болу, қалыптасу және тарихи даму кезеңдерімен өте тығыз байланысты. Көне грек антикалық фил-да диалектиканың алғашқы

1. Стихиялық формасы дүниеге келіп қалыптасты. Диалектиканың дәстүрлер негізін қалаушы Гераклит болды. Ол үшін дүние үнемі өзгерісте, қозғалыста, сіресіп қалған ештеңе жоқ. Дүниедегі бардың бәрі қарама қайшылықтан тұрады, олардың бәрі өзара байланыста. Осы қарама қайшылықты байланыс – қозғалыстың, дамудың қайнар көзі, бастауы. Дүние дегеніміз өзі- мәңгілік пен өтпелілік, өмір мен өлім, пайда болу мен жойылу, бірігу мен ыдырау.

Қайта өрлеу, Жаңа заман дәуірлерінде фил-я мен жаратылыстану ғылымдарында диалектиканың дамуына: Д.Бруно, Н. Коперник, Н.Кузанский, Р.Декарт т.б ойшылдар көп үлес қосты. Дегенмен стихиялық диалектиканы өзгертуді мойындағанмен дамудың нақты мәселелерін шешуге қабілетсіз еді. Кейіннен ғылым дами бастағанда метафизикаға орын беруге мәжбүр болды. Диалектиканың екінші тарихи формасы неміс классикалық фил-да

2. Идеалистік негізде қалыптасты. Кант, Фихте, Шеллинг, Гегель дүниеге деген метафизикалық көзқарасқа жалпы даму идеясын қарама – қарсы құрды. Диалектиканы дамытуға Гегельдің қосқан үлесі зор. Ол дүниеде бардың, дамудың қайнар көзі абсолюттік **идея-** «Әлемдік ақыл – ой» деп білді. Ол диалектиканың заңдарын тұжырымдап, оның категорияларының логикалық жүйесін жасады. Алайда Гегельдің диалектикасы объективтік идеализмге негізделген. Оның пікірінше қозғалыста тұрған дамуда болатын шынайы, адам санасынан тысқары тұрған заттар мен құбылыстар емес, руханилық, идеялық түсініктер- **ақыл ой** ғана. К. Маркс: «Гегельдің диалектикасы басымен төмен қарап теріс тұр, оны аяғынан тұрғызып оң сипат беру қажет болды» деді. Бұл міндетті атқарған К. Маркс пен Ф. Энгельс .

3. Материалистік диалектиканы өмірге келтіреді. Олар (К.Маркс пен Ф.Энгельс) шынайы материалдық және рухани дүниенің біртұтас даму диалектикасын қалыптастырды. Олар тек дүниені түсіндіру ғана емес, сондай ақ оны өзгертудің жәй – жапсарын, жолын көрсететін құрал екенін де көрсетіп дәлелдеп берді. Объективтік диалектика – объективті шындықтың құбылыстары мен процестеріне қатысты заңды байланыстарын қарастырады. Ал субъективтік диалектика – ой – өрістің, сананың, таным процесінің өзгеруі мен дамуындағы заңды байланыстырады қамтиды. Даму барысында төменнен жоғарыға, көнеден жаңаға, қарапайымнан күрделіге көтерілу іске асады. Диалектикаға қарама – қарсы қалыптасқан даму концепциясы танымдық және ойлау әдісі **метафизика** деп аталады. Философиялық ойлау тәсілі ретінде метафизика көне Грецияда элеаттық мектепте пайда болды. М. Парменид болмысты қозалмайтын шар есебінде қарастырған болатын. Метафизиканың кең тарап, үлкен қолдауға ие болған кезеңі ХҮІІ-ХҮІІІғ механика мен математика ғылымдарының шарықтап, дамыған уақытына сәйкес келеді. Сөйтіп, **Диалектика-сыртқы дүние мен рухани жан дүниенің байланыстары туралы теориялық білімдер жүйесі, дүниеге шынайы, нақты көзқарастың түпнегізі, ой-өріс әдісі.** М. Энштейн ашқан салыстырмалық теориясында материя, қозғалыс, кеңістік және уақыт оның категориялық құрылымын анықтайды. Ендеше категориялар ғылыми теорияны құру мен дамытуда, жаңа нәтижелерді іздеуде үлкен методологиялық рол атқарады, демек теория жасау диалектикалық-логиканың принциптері болып табылады.

Диалектиканың заңдары.

- 1. Қарама-қарсылықтың бірлігі мен күрес заңы.**
- 2. Мөлшер мен сапа өзгерістерінің өзара ауысуы.**
- 3. Терістеуді терістеу.**

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 26 беті

Дүниеде қарама-қарсылықсыз еш нәрсе жоқ, оны адам баласы ерте заманнан байқаған. Гереклит: «Бәріде ағыста, бәріде өзгерісте. Теңіз суы әрі таза, әрі лас» Қарама-қарсылықтың күресі мен бірлігі заңын толық зерттеген Гегель, бірақ ол табиғатта, қоғам да бұлайша дамымай тек адам санасы, абсолюттік идея ғана солайша дамиды дейді. Бұл идеялистік пікір. Ал материялистік диалектика адам санасындағы қайшылық өмір қайшылығының бейнесі екенін дәлелдейді. **Қарама-қарсылық деген не?** Ол табиғаттағы, қоғамдағы, адам санасындағы бірін-бірі жоққа шығаратын және сонымен қатар бірінсіз-бірі өмір сүре алмайтын заттар, құбылыс арасындағы қатынастар.(өлім мен өмір, жақсылық пен жамандық).**Қарама-қарсылықтың бірлігі деген не?** Ол қарама-қарсы жақтардың бірінсіз-бірі өмір сүрмейтіндігі, егер ақ болса, қараны түсіндіру керек. Онсыз өздігінен қозғалыс даму мүмкін емес. Өмір диалектикасы дегеніміз осы. **Қайшылық дегеніміз не?** Мыс: Капиталистік елдің ішкі қайшылығы өзіндегі тап күресі, ал ол елдің басқа елдермен арақатынасындағы қайшылығы сыртқы қайшылыққа жатады. Қарама-қарсылықтың көзі неде, қозғаушы күш не деген сұраққа жауап береді. Мөлшер мен сапа өзгерістерінің өзара ауысуы. **Сапа-затты анықтайтын, даралайтын оның сапасы.** Мыс: ағаш, темір, су. **Мөлшер- заттың қасиетінің құрамдас бөлшектерінің санын, ауқымын білдіреді. Даму-мөлшерлік өзгерістердің сапалыққа ауысуы.** Сапа мен мөлшер даму процесінде бірін-бірі теріске шығарады. Дегенме бірінсіз-бірі өмір сүре алмайды, бірімен-бірі диалектикалық тепе-теңдікте, бірлікте болады. Соның нәтижесінде өлшем деген категория өмірге келеді. **Өлшем дегеніміз-сапа мен мөлшердің диалектикалық бірлігі.** Мыс: су 0 с тан 60с сапасын сақтайды. Ал 100с буға айналады, 0 жеткізсек мұзға айналады. Бұл мысалдағы өлшем студент қатарына кірген күннен диплом қорғаған күннің арасы. Секіріс ескі сападан жаңа сапаға өтудің жалпы түрі.

Терістеуді терістеу заңы. Ескінің негізінде және онымен күрес барысында жеңе отырып, жаңаның пайда болуын **терістеу** деп атайды. Сөйтіп объектінің өздігінен дамуы барысында ескі сапаның, жаңа сапамен ауысуы заңды процесс, диалектикалық терістеу дегеніміз міне осы. Диалектикалық терістеу дамудың шартты, әрбір сәті, сондай-ақ ескі мен жаңаның арасындағы дәнекері. Мыс: бидайдың дәні жерге түссе, көк өсіп сабаққа айналады.

Категория – адамның дүниені тануы мен іш жүзіне өзгертуінің сатылары, ғылымның қалыптасуы мен дамуының жалпы шарттары.

Әрбір ғылымның өзіне тән категориялары бар. Мыс: математика-сан, шама, жиын.Физика-масса, энергия, күш.Биология-тіршілік, эволюция.

Философиялық категориялар: материя, сан, қозғалыс, уақыт, сапа. Философия тарихында «Категория» туралы алғашқы еңбекті Аристотель жазған еді. Дегенмен ол категорияны байланыссыз, жүйесіз қарастырды және олардың таным мен практикалық қызметтегі маңызын ашып бере алмады. Неміс философиясының негізін қалаушы Кант 12 категорияны 4 топқа бөліп, олардың арасындағы диалектикалық байланыс бар екенін байқады.Егер Аристотель категорияны болмыстың негізі және оның бейнесі десе, Кант оны шындық бейнесі, сезімдік пайымдаудың априоры деп түсінеді. Сөйтіп Кант Аристотель берген дұрыс материалистік түсініктен бас тартып, идеализмге бой ұрды.

Гегель «логика ғылымы» еңбегінде категорияларды диалектикалық тұрғыдан түсіндіріп берді. Бірақ ұғымдар диалектикасын анықтауға тырысты. Маркс пен Энгельс өздеріне дейінгі категория туралы ілімдерді сын көзімен тұжырымдап, диалектикалық материалистік ілім жасады. Адам ойлауының категориялары оның практикалық қызметінде қалыптасып, дамиды. Категориялар арқылы ол адамзатты және өзін-өзі тани алды. Сонымен, **категория-табиғаттағы, қоғамдағы және ойлаудағы жалпы байланыстарды бейнелейтін ең жалпы ұғымдар, практикалық қызметтің идеялық нысандары.Диалектиканың негізгі категориялары:**

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 27 беті

Категориялар заттардың, құбылыстардың жалпы әрі маңызды жақтарын, байланыстар мен қатынастардың көрсететін ғылымның негізгі түсініктері болып табылады. Категориялардың пайда болып, қалыптасуы-еңбектің, қоғамдық практиканың нәтижесі. Категориялар дүниені танып білу барысындағы баспалдақтар десек, әбден орынды. Диалектиканың өзара қатынастағы жұпталған категориялар жүйесіне тоқталайық.

1. Жекеше-өзгеше, жалпы.

Жылқыбаев-жекеше, студент-өзгеше, ҚР.азаматы-жалпы.

2. Себеп пен салдар.

Суды қайнатқанда молекулалардың қозғалысқа түсуі-себеп, ал буға айналуы- салдар.

3. Мүмкіндік пен шындық

« Құс болып ұшсам, жұлдыздарға барсам» деген мүмкіндіктер шындыққа айналып жатыр.

4. Қажеттілік пен кездейсоқтық

суретші сурет салып жатып, бояулардың өзінен сурет салды.

5. Мазмұн мен түр

Көркем шығарманың мазмұны-оның айтпақ ойы, идеясы, ал түрі –оның сюжеті, тілі, композициясы, жанры.

6. Мән мен құбылыс.

Мыс: адамның мәні ақыл-ойы мен парасат иесі есебінде қоғамдық қарым-қатынасқа түсе отырып, мақсатты түрдегі іс-әрекетке араласуында. Қысқасы мәнсіз құбылыс, құбылыссыз мән жоқ.

Мүмкіндік пен шындық

Өмір шындығы болмысқа, тіршілікке, мәнге, мүмкіндікке қарағанда әлдеқайда нақтылы. Ал мүмкіндік болса, объективті өмір сүріп, шындыққа ұласатын процесс. Дегенмен философиялық әдебиеттерде, оқулықтарда **мүмкіндік** шындыққа қарағанда әлдеқайда абстактілі, мазмұны жағынан тар өрісті болып келеді деген пікір бар. Диалектикалық даму тұрғысынан алғанда, бұл жаңсақ пікір. Өйткені шындық-барлық жағынан алғанда іске асқан, бізден тыс өмір сүретін объективті дүние, жалпы материя, материалдық процесс. Мұндай шындық даму процесі арқылы ғана қалыптасып, өсіп жетіледі.

Мән мен құбылыс

Мән заттың, құбылыстар мен процестердің тұтас дүниенің ішкі жағын, терең де біршама тұрақты байланыстарын сипаттайды. **Құбылыс**-мәнің сыртқы көрніс табуы, ол мәнге қарағанда қозғалмалы әрі өзгергіш. **Мысалы:** адамның мәні ақыл-ой мен парасат иесі есебінде қоғамдық қарым-қатынасқа түсе отырып, мақсатты түрде іс-әрекетке араласуында. Электр тогынан шам жанады, өткізгіш қызады, қысқасы, мәнсіз-құбылыс, құбылыссыз мән жоқ.

Мазмұн мен түр

Мазмұн дегеніміз-заттың немесе құбылыстың ішкі құрамы, оларды құрастырып тұрған элементтердің өзара байланысы. **Түр** мазмұнның ұйымдасуы, құрылымы, оны құрайтын қарапайым бөлшектер. **Мәселен:** атомның мазмұны-оң зарядталған ядро мен оның төңерегіндегі оң белгілі энергетикалық деңгейде қозғалатын теріс зарядтағы электрондар. Ал түр дегеніміз- осы бөлшектің өзара орналасуы, құрылымдық тәртібі. Көркем шығарманың **мазмұны**-оның негізгі айтпақ ойы, идеясы, ал **түрі**- оның сюжеті, тілі, жанры

Қажеттілік пен кездейсоқтық

Қажеттілік мүмкіндіктің шындыққа өтуінің әрі заңды, әрі объективті негізі. Олай болса, **қажеттілік** даму тенденциясының мәнін ашады. Ал **кездейсоқтық** осы процестің белгілі бір сәті ғана. Бұл арада біз Гегельдің: «Кездейсоқтық дегеніміз - мүмкіндік ретінде ғана маңызы бар» деген пікіріне жүгінеміз. Қажеттілік пен кездейсоқтық бірде шындықтың, растың, бардың

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу		104 беттің 28 беті

ішкі және сыртқы жағы болып көрінсе, екінші бір жағдайда олар диалектикалық қайшылыққа тап болып, бірі бірлікті негіздеп, екіншісі күреске бейім тұрады.

Себеп пен салдар

Себеп дегеніміз-екі немесе бірнеше құбылыстың, заттың олардың ішкі жақтарының өзара байланысқа түсіп, бір-біріне әсер етуі барысында, ол құбылыстар мен заттардың тиісті өзгерістерге ұшырату әсері. Ал **салдар** дегеніміз – өзара әсер етуі нәтижесінде құбылыстарда, заттар мен олардың ішкі жақтарында пайда болған өзгерістер. Жоғарыдағы мысалдарда суды қыздырып қайнатуға жеткізу барысында молекулалардың қозғалысқа түсуі-себеп, ал булану-салдар

Жекеше, өзгеше, және жалпы

Заттың, құбылыстың, процестің өзіне ғана тән, қайталанбайтын ерекшеліктері **жекеше** деген ұғымды білдіреді. Көпшенің ауқымы мен қарымы әр деңгейде болып келеді. Қамту ауқымы өте кең көлемді көпшені **жалпы** деп атайды. **Өзгеше** деген категория жекеше мен көпшенің арасындағы диалектикалық байланысты білдіре отырып, осы екеуінің арасындағы дәнекерлік қызметті атқарады. Жекеше, өзгеше, жалпы категориялар таным процесінде де үлкен рол атқарады. Дүниені танып білу жекешеден көпшеге, одан жалпыға өрлеу арқылы жүріп отырады.

Тарихи кесімдегі қоғам түсінігі

Қоғамдық проблемалар жиынтығына жасалған басты философиялық қадамдар.

Тарих философиясы /қоғамның қозғаушы күштері/

Қоғам құрылымы /базис пен қондырма/

Қоғам, адам және қоғамдық қатынастар туралы ой – пікірлер, идеялар мен ұғымдар алғашқы қауымдық қоғам дәуірінде – ақ қалыптаса бастаған. Адамдардың алдында қоғам деген не, ол қалай пайда болады, ол қалай дамиды, дамудың көздері мен қозғаушы күштері неде қоғамды құбылыстар мен процестердің байланысы қандай, өзара әсер, себебі, қарым – қатынастар заңдылықтары бар ма деген және басқа да көптеген сұрақтар, ой – пікірлермен идеялар туады. Адамдар бірге өмір сүріп, қоғамды қалыптастырады. Қоғам-зерттеудің күрделі нысаны. Қоғамдық проблемалар жиынтығын талдауда түрлі-түрлі философиялық жолдар бар. Сондықтан қоғамды зерттеу үстінде ол туралы жазылған көптеген еңбектермен санасуға тура келеді.

Тарихи кесімдегі қоғам түсінігі. Ежелден-ақ антикалық философияда қоғам талданып қойылған. Демокрит адамдар басында әншейін табиғат сыйларын пайдаланады

деп пайымдайды. Мұқтаждық ықпалымен олар қолдарын, ақылын, түсінігін дамытты, еңбек құралдарын жасап қолдануды, баспана салуды және киім тігуді үйренді.

Аристотель адамды қоғамдық тірлік иесі, «саяси хайуан» деп атады.

Жаңа дәуір философиясында, оның ішінде **Гоббс** еңбектерінде, адам қоғамы **табиғи және азаматтық** деп аталатын екі жағдайға бөлінеді. Табиғи жағдайда «адам адамға қасқыр» деген қағидамен жаппай күрес жүрді. Келе-келе адамдар келісім жасап, соған сәйкес әркім өз құқықтарының бір бөлігін мемлекетке беріп, нәтижесінде азаматтық қоғам пайда болды.

Маркс: **қоғам** - индивитердің бір-бірімен болатын байланыстар мен қатынастардың жиынтығын білдіреді деп санады. Позитивизм (Конт, Спенсер) өзінің ғылыми білімге деген бағытымен философиядан қоғам туралы арнайы ғылым – социологияны айқындап шығуға жағдай жасады. Қоғамдық проблемалар жиынтығына жасалған басты философиялық қадамдар.

Қоғамның натуралистік тұжырымдамасында қоғам дамуының анықтауыш рөлі **географиялық** (климат, ландшафт, пайдалы қазбалар ресурстары, флора, фауна, құнарлы топырақ),

демографиялық факторларға, адамның өз биологиясына берілді. Бұл тұрғыда XIX ғасырдың аяғында пайда болған органикалық мектеп ойшылдарының- социобиологиялық көзқарастары

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казakhstanская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 29 беті

айрықша. Оның өкілдері қоғамды организмдермен теңдестіріп, әлеуметтік өмірді биологиялық заңға сыйымдылық көмегі арқылы түсіндіруге тырысты. Социобиологтар қоғамға биология «призмасы» арқылы қарайды. Гректің «история» деген сөзі-өткенді қаузау, шын мәнінде не болғанын әңгімелеу деген ұғымды білдіреді. Сонымен бірге ол өткен шақты осы және келер шақпен байланыстырады. Тарих философиясының басты мүддесі-тарихи қозғалыстардың оралмайтындығын танумен байланысты. Өткен тарихты қарастыру ұлы адамдардың пайда болуын және тарихтың әрбір сәті өзіне сай мемлекет қайтарткерлерін шығаратынын көрсетті. Тарих философиясының маркстік нұсқаларында қоғам өз дамуында **алғашқы қауымдық, құл иеленушілік, феодалдық, капиталистік және комунистік** формалардан өтетін «бесмүше» ұғымы кең тараған. Виконның айтуынша, барлық халықтардың тарихи дамуы бірегей заңға бағынады. Барлық халықтар бірдей даму сатыларынан өтеді. Алғашқы қауымдық - тағылық, феодализм - батырлар ғасыры, қалалар дәуірі, әділет заңдар мен зерде - өркениет ғасыры. Бұл айналым аяқталған соң даму жаңғырады және біршама жоғарғы деңгейде қайта қайталаанады. Даму спираль түрінде болады, яғни ол прогрессивті және шексіз. Жаңа тарих философиясының жаңа заманғы ірі өкілдері – **ағылшын философы А. Тойнби (1889-1975) және неміс философы К. Ясперсс (1883-1969)**. Тойнби тарих өз тұтастығы мен нақты көріністерде бірқатар жалпы мазмұнға ие деп есептеді. Бұл мазмұн тарихта тәжірибе мен тарихи уақыт адамға сырттан да, іштен де, оның ішкі өміріне байланыссыз да, оның жеке тұлғасына қатыссыз да берілмеген дейтін уәжді ұқтырады. Тарихтың нақты процестері белгілі деңгейде адамның жеке тұлғасымен ортақтас, өйткені ол адмның ішкі әлемі, ішкі тәжірибесі, ішкі қайшылықтары арқылы өтеді. Бұл тұрғыда тарих персоналды. Солайша, ол адамдық бет- бейнеге ие болады. Тіпті тарихи процеске қатысушы басым көпшіліктің белгісіздігі де тарихтың жекелік сипасының қасиетін, оның адами рухтану мәселелерін жоққа шығара алмайды. Тойнбидің пікірінше, тарихты түсіну, тұрғысынан адамдардың араласу, жеке адами қасиет ұғымдары ажырамастай түрде байланысқан. Адам ар-намысы- тек адамдармен араласу арқылы жүзеге асырылады. Егер тарихтан өзіміз үшін өзекті болып табылатын адамгершілік идеясын шығарып тастайтын болсақ, онда біз тарихты мүлдем мәнсіздік, хаос деңгейіне түсіріп жіберген болатын едік. Индивидтер, топтар, халықтар, аймақтар осынау ғарыштық материяның жер деп аталатын кішкене бөлігінде ұдайы түрде өзара байланыста, өзара қатынаста болуға, өзара тәжірибе алысуға, бір-бірнен оқып- үйренуге мәжбүр. Тарихтың адамдардың ара-қатынасы, араласуы, сөйлесуі, ой бөлісуі процесі ретінде сипаты мызғымайды. (А. Тойнби) Неміс философы К.Ясперсс Тойнбиге қарағанда адамзаттың бірегей шығу тегі және бірегей даму жолы бар деген бөлек тұжырымға келеді. Алайда, Ясперстің пікіріне қарағанда, бұл жағдайды ғылыми тұрғыда дәлелдеу қиын және оны керісінше де дәлелдеп шығу мүмкін емес. Осы бірлікті қабылдауды сол сенім постулаты деп атайды. Ясперстің айтуынша, сенім тарихтың негізі және мәні болып табылады. Ол адамзат үшін оларды бөлмей, қайта біріктіре түсетін ортақ сенім болады, бұл- философиялық сенім деп санады. Ойшыл адамның философиялық **сенім** белгісі тек **біліммен** одақта ғана өмір сүреді. Ол сенім білім жететін құбылыстарды біліп, өз-өзін түсінгісі келеді. Шексіз таным, ғылым философиямен шұғылданудың негізгі бөлшегі. Сондай-ақ Ясперсс әлемдік тарихқа жаңаша «білік» - «білік дәуірі» ұғымын енгізеді. Біздің жыл санауымызға дейінгі 900 және 800 жылдар аралығын Ясперсс әлемдік тарихтың «білік дәуіру» деп атады. Бұл кезең дәл сол философиялық сенімнің туған уақыты. Уақыттың осы кезеңдері аралығында аталған ағыммен қанаттасып Қытайды, Үндістанда, Персияда, Пелистинада және Ежелгі Грецияда осы күнге дейін өмір сүріп келе жатқан адам типін қалыптырылған рухани қозғалыстар пайда болды.

Ясперсс «**білік дәуірі**» мифтік сананың орнын алмастырылған **әлемдік діннің** туу кезеңі деп көрсетеді. Жер бетінде бір мезгілде деуге тұраралық бір-біріне тәуелсіз бірқатар, іштей

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 30 беті

туыстас діни орталықтар пайда болды. Негізінен оларды жақындастырған мифологиялық көзқарастарды бұзып жару еді. Адам көкірек көзі жаңа ашылғандай алғаш рет айқын ойға келіп, өзіне, қоршаған ортаға, әлемге және өзіне сәйкес келетіндерге рационалдық қатынаспен қарай бастады. Ал Ясперстің пікірінше, бұл философиялық ойлаудың ең басты алғы шарттарының бірі болып табылады.

Ясперстің пайымдауынша, «білік дәуірі» адамның дүниеге және өзіне деген тікелей көзқарастарын өзгертеді. Жеке тұлғаның өз-өзін тануы артады. Адам өз болмысының әлсіздігін сезінеді, оның алдында оның тіршілігі, болмыстың мәні туралы өмірлік маңызы зор сауалдар тұрады. Рухтың оянуы осы кезге дейін бір-біріне байланыссыз жергілікті мәдениеттерге бөлініп келген жалпы адамзат тарихының бастауы ретінде көрінеді. Содан бері адамзат ауытқымастан жалпы жолмен жүріп келеді. Ясперсс адамзат ортақ тағдыр мен ортақ сенімге басыбайлы деп есептейді. Бұлай болмаған жағдайда адамзат тарихы апатқа ұшырауы мүмкін. Сондықтан, адамзат үшін өзара түсіністікті, қоғамның түрлі типтерінің, діндері мен мәдениетінің бір-біріне деген ашықтығын орнату-өмірлік маңызды мәселе болып табылады. Осы жерден, Ясперстің пікірінше, философиялық сенімнің көмегімен адамзатты жалпы руханият негізінде бірігуге шақырып, тарихтың мәні мен міндетін ашқан философияның ерекше ролі басталады. **Қоғам дегеніміз**-түрлі деңгейлі ұйымдардан тұратын жүйелі құрылым. **К.Маркс** салған тарихи материализм **қоғамды** тұтастығы мен дамуына қарай **әлеуметтік организм** ретінде талдады. Ол тарихи процестің адам әрекетінен тыс және онсыз болмайтынын көрсетті. Мұндай әрекеттің негізгі түрі адамзат қоғамының тұрақты және табиғи қажеттілігі ретінде еңбек болып табылады. Ал өндіріс-адам өмірі мен дамуының материалдық негізі болады. Марксистер қоғам заңдары бар, олар нақты, яғни санаға, ерік-жігерге, жекелеген адамның тілегіне тәуелсіз деп есептеді. Маркс қоғам дамуын физикалық, биологиялық, психологиялық процестерден ерекше материалдық процесс ретінде қарастырып, табиғи болмыстан қоғамдық болмысты бөліп алды. Сөйтіп табиғаттың жаратылыстық жағдайларының өндірістің қоғамдық жағдайларына өзгеріп, қоғамдық болмысқа айналатынын көрсетеді. Ол қортынды нәтижеде қоғам өмірінің барлық салаларын анықтайтын қоғамдық өндірісті, ал барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығынан қоғамда көшбасшылық орын алатын өндірістік қатынастарды бөліп көрсетеді. Әр дәуірдің экономикалық мазмұны өндіріс құрал-жабдықтары жағдайымен анықталады. Адамдардың қоғамдық болмысы қоғамдық санада бейнеленетін нақты, қоғамдық шындық, өзіндік әлеуметтік материя. Ол сананы белгілеп, түпкі нәтижеде оның қозғалысына, оның шырқауы мен құлдырауына, жаңалықтарымен қиялына жағдай жасайды. Қоғамдық сана қоғамның өз-өзін, өзінің қоғамдық болмысын ануын білдіреді. Материалдық өндіріс-қоғамдық дамудың негізі. Материалдық өндірістің мәні мен қоғаммен адам өмірінің қажетті жағдайы болуымен шектелмейді. Адамдардың тіршілік әрекетінің барлық құрылымы ақыр аяғында олардың материалдық игілікті қандай әдіспен, қандай нақты тарихи дәуірде өндіруіне байланысты болды. Еңбек құрал-жабдықтарын дәуірге қаисатын адамдар жүйеде әрекет етеді және қоғамның өндіргіш күштерін құрайды. Өндіріс әдісінің екінші қыры өндірістік қатынастар болып табылады. Бұл орайда өндірістік қатынастардың адамдар арасындағы қатынастар екеніне баса назар аударуымыз керек. Өндірістік қатынастардың басты, шешуші қыры- меншік қатынастары. Қоғамдық қатынастар индивидті әлеуметтік топпен, қоғаммен байланыстырады. Әлеуметтік- қоғамның жүйелік сипаттамалары. Әлеуметтік дегеннің өзі адамдарға және олардың символдық іс-әрекетінің жемістеріне қатысты айтылатын ұғым. Әлеуметтік кез-келген тұлғаға тән болады және оны жеке кісі игереді, демек адам әлеуметтендіріледі. Қоғам тек өз элементтерінен ғана емес/жеке адамдар/, сонымен бірге кәсіби, демографиялық, экономикалық, саяси, дүниетанымдық мазмұндағы макроқұрылымдық бірліктерден тұрады. Адамдардың шағын топтарынан бастап-ұжымдар, халықтар, таптар және басқада кең қауымдастықтың

O'NTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 31 беті

адамдардан құралатын барлық макроқұрылымдары белгілі түрде бір-бірімен байланысты болады. **Әлеуметтік** деп социумның түрлеріне қатысты отбасылық-туыстық, ұлттық-этникалық, аумақтық-елдімекендік қауымдастықтар түсіндіріледі. Тарих барысында тарихи қауымдастықтар қалыптасады. Тарихи жағынан-қан туыстығына негізделген ру-тайпалық қауым алғашқы болады. Сонымен бірге қан туыстықтан, топтық, бір некелік отбасына дейінгі үлкен даму жолынан өткен отбасы мен некенің тұңғыштүрлері пайда болды. Неғұрлым берік тарихи қауымдастыққа ұлтты жатқызу керек. Ұлтты территория, экономикалық байланыстар, тіл мен ерекше рухани, мәдениет және психологиялық сипаттар бірлігіндегі адамдардың тарихи қауымдастығы деп анықтау қабылданған. Бұдан 7-8 мың жыл бұрын таптардың шығуына әкелген жеке меншік пайда болған. Ал алғашқы қауымдық құрылыс миллион жылдай өмір сүрді. **Әлеуметтік стратификациялық және әлеуметтік мобильділік теориясы.** Бұл теория бойынша барлық қоғам ерекше қабаттарға бөлінеді. Оған төмендегідей белгілерді жатқызуға болады: мамандық немесе кәсіп түрі, табыс немесе тұрмыс деңгейі, мәдени деңгейі немесе білім, мәнер, өмір салты, саяси билікке иелігі. Адамдардың төменгі қабаттардан жоғарыға немесе керісінше бағытқа ауысуы. Жоғарыға көтерілуге жәрдем жасайтын «әлеуметтік лифтілер»-экономика, бизнес саласы, саясат, әскер, шіркеу, ғылым, неке. Идеология-белгілі теориялық негіздер мен солардан шығатын әрекет бағдарламаларын және қоғамдағы идеологиялық нұсқауларды таратумеханизмдерін қамтитын күрделі рухани құрылым. Идеология қоғамдық психология сияқты адамдардың күнделікті әрекеттерінде пайда болмайды, оларды идеологтар, әлеуметтік ойшылдар мен саясатшылар жасайды. Қоғамдық сананың формалары шындықты рухани игерудің әртүрлі әдістерін бейнелейді. Қоғамдық сана формаларына **саяси, діни, эстетикалық, этикалық** сана түрлері жатады.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер: Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SKMA -1979-	SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	Әдістемелік өңдеу	044-73/11-291 104 беттің 32 беті

13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ф. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ф. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Глоссарий

Қазақ тілінде	с тілінде
Қоғам	
білік дәуірі	
Стратификациялық	
Мобильділік	

Студенттер арасында пікір талас ретінде жүргізу

Қоғамдық болмыс жағдайлары мен мүдделері арасындағы қайшылықтарды қалай шешуге болады?

Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

қоғам, қоғамдық болмыс, қоғам құрылымы, ашық қоғам,құндылық

Логикалық тапсырма

Қоғамды ғылыми тұрғыда түснуді қалай түсінесін?

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.6. Бақылау сұрақтары:

- Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:
- Диалектика дегеніміз не
- Терістеуді терістеу
- Қарама-қарсылықтың бірлігі мен күрес заңы

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 33 беті

-Сан мен сапа өзгерістерінің өзара ауысуы

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№4 сабақ

5.1. Тақырыбы: Таным теориясы

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Танымның принциптерін салыстыру, танысып өту

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Ғылыми таным

Ғылыми танымның әмбебаптық принциптері

Ғылыми таным дүниені танып, игеріп, оны білу үшін адамдардың қарапайым өзіндік тәжірибесі, сонымен қатар ол тәрбиеленген мәдени-әлеуметтік ортаның ерекшеліктері де маңызды роль атқарады. Дегенмен, дүниенің терең байланыстары мен тұрақты қасиеттерінің қыры мен сырын білу үшін адамның қарапайым танымының аясы тар, мүмкіндігі мардымсыз болады. Сондықтан, адам арнайы ғылыми, кәсіби білім алуға ұмтылады, яғни танымның ғылыми деңгейіне көтерілуге тырысады. Ғылыми таным дүниенің, объективті шындықтың жалпы байланыстары мен қасиеттерін арнайы тәсіл арқылы зерттейді. Ғылыми таным - жүйелі таным. Ол адамнан арнайы дайындықты, іздестіруді, тынымсыз еңбекті қажет етеді. Ғылыми таным өзіне тән ерекшеліктерімен сипатталады. Ең алдымен, ғылыми таным өзі зерттейтін объект жөнінде жан-жақты дәлелді объективті білім жинақтауға тырысады. Ол абстрактілі-аналитикалық, сонымен қатар, конструктивті-синтетикалық білім болып табылады. Талдаудың көмегімен зат ойша бөлек-бөлек қасиеттерге, функцияларға, сапаларға жіктеледі.

1. Ол жаңа мәселені қоюға және болжамды дайындауға, оларды кейіннен тексеруге жеткілікті эмпириялық ақпаратты беруге тиіс.
2. Эксперимент қоюға болмайтын болжамдар мен теорияларды тексеруі қажет.
3. Ол өзі алған нәтижені теориялық зерттеуде қол жеткізген нәтижемен салыстыруға мүмкіндік береді. Ғылыми таным әдістерін қолданудың басты мақсаты шынайы, ақиқат білімге қол жеткізу. Ғылыми танымның әдістері өте көп, әрі сан салалы, себебі танып білудің объектісі болып табылатын материалдық және рухани дүниенің өзі көп түрлі, сан салалы. Дегенмен, ғылыми танымның барлық әдістердің шартты түрде **үш топқа** бөлуге болады:

Ғылыми танымның әдістері мен түрлері: Ғылыми таным әдістерін қолданудың басты мақсаты-шынайы, ақиқат білімге қол жеткізу.

Әдістері:

OÑTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 35 беті

түрлік белгілері, мысалы, «қайың», «терек», «үйеңкі» және т.б. ұғымдар ерекшеленсе, онда қорытынды-лау тектік белгілер деңгейіне шығады, берілген жағдайда - өзгеше сипаттың белгілерін жоққа шығаратын, «ағаш» ұғымы.

Аналогия және ұқсастық. Әр текті объектілер мен жүйелердегі ұқсас элементтерді табу. **Аналогия** (грек. analogia – сәйкестік) – тепе-тең объектілердің кейбір қатынастарында, тараптарында және сапасында ұқсастықтарды табуға негізделген әдіс және аналогия бойынша ой-тұжырымдардың логикалық әдісіне сүйенеді. Аналогия ғылым дамуының алғашқы кезеңдерінде сараптаманы және бақылауды айырбастады, антикалық дәуірде «ғылым алды» (натурфилософия) микрокосма (адам) және макрокосма (табиғат) тепе-теңдігінен шыққан. Кейінірек аналогия негізінде адам ағзасы және мемлекеттің ұқсастығы дәлелденді. Жарық және дыбыс қасиеттерінің аналогиясының негізінде классикалық жаратылыстану шеңберінде жарықтың, электр магниттік өрістің толқынды табиғаты туралы тезис дамыды. Аналогия уақыттағы процестердің ұқсас құбылыстарын анықтай отырып, тарих ғылымында белсенді қолданылады, мысалы, 1917 жылғы Қазан төңкерісінің және 1991 жылғы Кеңес Одағының құлау феноменіндегі аналогияларды іздеу. **Ұқсастық** – аналогия нұсқасы, алайда ол аналогты объектілерді, бірақ әр түрлі масштабта салыстыру үшін пайдаланылады, мысалы, «ұқсас-ұшбұрыш-тарды», яғни біркелкі масштабталғандықпен сипатталатын, геометриялық фигураларды атап көрсетеді.

Абстракциялау және дәріптеушілік. Шындығында болмайтын объектіні немесе процесті теориялық тұрғыдан атап көрсету және қарастыру. **Абстракциялау** (лат. abstractio - дерексіздену) – заттың, құбылыстың немесе процестің жекелеген тараптарын, қасиеттерін, сапаларын немесе қатынастарын олардың сапалық басқа сипаттамаларынан бір мезгілде дерексіздене отырып, ойша бөліп шығару процесі, олар бұл зерттеушілік контекстінде анықтаушылар ретінде қарастырылмайды. Абстракциялау әдісі зерттелетін құбылысты тереңірек білуге мүмкіндік береді. **Дәріптеушілік** (грек. idea - бейне, түсінік) – объективті шындықта принципті түрде болмайтын кейбір абстрактті объектінің бөлінуін ойша жорамалдайтын процесс. Бұл объектілер ғылыми талдау құралы ретінде теория негізінде енеді. Дәріптелген объектілер ғылыми білімнің барлық жүйелеріне тән, атап айтқанда, математикада - абсолюттік қара дене; физикада – нүкте; химияда – идеал ерітінді; элеуметтануда – рационалдық тип; мәдениеттануда – мәдени-тарихи тип және т.б. Дәріптеушілік абстракциялауды білдіретін нысан болып табылады, дәріптеу процесінде нақтылықта болмайтын белгілердің пайда болған ұғымдарының мазмұнына нақты қасиеттер мен сапалардан заттар немесе құбылыстарды бір мезгілде енгізуден шекті дерексіздендіру шығады. «Материалдық нүкте» ұғымы, айталық, идеал объект болып табылады, бірақ оның пайдалануы тек теориялық сипатта ғана емес, сонымен бірге, мысалы, нақты материалдық объектілердің қозғалысын есептеу үшін практикалық қосымша болады. «Рационалдың батыстық типі» ұғымы (М. Вебер) мысалы, батыс өркениетінің негіздеулеріне теориялық талдау беруге мүмкіндік береді («протестанттық этика»). **Модельдеу және ойша эксперимент.** Нақты объект (процесс) және оның аналогы арасындағы ара қатынасты анықтау. **Модельдеу** (фр. modele – үлгі) – зерттелетін объект (түпнұсқа) оның зерттеуі үшін арнайы жасалған басқасымен орын ауыстыру әдісі. Модельдеу заттар, құбылыстар немесе процесті зерттеу мүмкін емес немесе сол немесе өзге себептер бойынша қиын кезде ғана қолданылады. Модельдеудің бірнеше түрі атап көрсетіледі, мысалы, физикалық, математикалық, логикалық, компьютерлік. Модельдеу мүмкіндігі компьютерді жетілдіру процесінде жергіліктен ғаламдық модельдеуге дейін, яғни планетарлық масштабты модельдеу тұрғызуға дейін көтеріледі. Модельдеу түрлерінің бірі ойлау эксперименті болып табылады. Ғылыми ойлаудың бұл тәсілі материалдық эксперименттің аналогтық құрылымына, соның көмегімен теориялық

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 36 беті

білім және эмпирикалық деректерге сүйене отырып, зерттелетін объектінің идеал модельдерін және солармен өзара байланысатын жағдайларды құрылымдай отырып, теориялық проблеманың мәнін ашады. Ойлау эксперименті материалдық эксперименттің негізінде қалыптасады, алайда оның механизмі материалдық эксперименттің мүмкіндік-терді сарқа пайдаланған кезде ғана пайдаланылады. Ойлау эксперименті (теориялық танымның әдісі ретінде) теория және материалды сараптама арасындағы аралық буын болып табылады. Ойлау эксперименті идеал объектілерге және соларға әсер ететін идеал жағдайларға сүйенеді. Ой жағдайлары танымның сараптамалық сияқты, теориялық та әдістерінің негізінде құрылымдалады.

Математикаландыру-эмпирикалық білімге теориялық мәртебе беретін жалпы ғылыми сипаттағы іргелі әдістердің бірі.**Математикаландыру** (грек. mathema - білім) – ғылым жүйесінде қалып-тасқан ғылыми білімдердің барлық салаларына математикалық әдістердің енуі. Математикалық тілдің пайдалану тиімділігі жалпы ғылыми сияқты жеке ғылыми міндеттерді шешуде танымның тұжырымдамалық әдістердің бірі ретінде математикалық аппараттың ерекше ролі туралы куәландырады. Бұл ретте математика тек басқа ғылымдарға ғана ұсынылмайды, формальды түрлендіру үшін құрал ретінде ұсынылады, бірақ арнайы ғылымдарда кең қолданысқа ие болады, оның пайдалануы нақты ғылымға абстракциялау және қорытындылаудың неғұрлым жоғары дәрежеге өтуін білдіреді.Математикаландыру әр түрлі көріністе әр түрлі ғылымдарда пайда болады, физика және математика арасында ерекше өзара қатынас түзіледі. Егер классикалық физикада бастапқыда сәйкес келетін математикалық аппарат кейінірек құрылымданатын тиісті процестердің теориясы пайда болса, онда қазіргі замандағы физика жаңа теорияға сәйкес математикалық аппаратты жасайды. Басқаша айтқанда, қазіргі замандағы теория абстрактілі математика-лық құрылымдарда физикалық мағынаны анықтайды. Математикалық әдістерді пайдалану теориялық биологияны жасауға мүмкіндік берді, химияны математикаландыру органикалық синтез мүмкіндіктерін маңызды арттырды, географияда математиканы қолдану оны табиғат туралы жетекші ғылымдардың топтарына жетеледі. Математикаландыру әлеуметтік-экономикалық және гуманитарлық бейіндегі (экономикалық математика, математикалық социология және т.б.) ғылымдарда белсенді пайдаланылуда.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

- 1.Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
- 5.Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SKMA -1979- SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 37 беті

8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.
Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Глоссарий

Қазақ тілінде	с тілінде
Эксперимент	еримент
Модельдеу	елириновать
Аналогия	югия
Абстракция	ракция
Индукция	укция
Дедукция	кция
Синтез	гез

Тапсырма

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 бетің 38 беті

Сезімдік таным мен рационалдық танымның бейнелеуі мен түрлерін ажыратып жаз:

Қабылдау

Елес

Ұғым

Пікір

Түйсік

Ой-тұжырымы

Тікелей бейнелеу

Сыртқыны бейнелеу

Жекені бейнелеу

Жанама бейнелеу

Ішкіні бейнелеу

Жалпыны бейнелеу

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

Ғылыми таным дегеніміз не?

Ғылыми танымның принциптері

Ғылыми индукция және дедукция

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№5 сабақ.

5.1. Тақырыбы: Философиядағы адам мәселесі. Құндылықтар философиясы.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Адам жоғарғы құндылықты қарастыру.

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушыларының білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Адам проблемасы философия ғылымының ең маңызды мәселесі.

Адам өмір сүруінің табиғи – биологиялық алғы шарты.

Адам проблемасы философия ғылымымен құрдас десек те болады. Бұдан философияның өзі сонау көне замандағы ойшылдардың адам жөніндегі, оның дүниеде атқаратын қызметі мен алатын орны жөніндегі ой толғауларынан туғаны дәлел болады.

Жалпы философияның негізгі қарастыратын мәселелері

1. Сананың табиғатқа қатынасы

2. Дүниенің танымдылығы

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 39 беті

3. Адам және оның қоғамдағы орны

Міне, өздеріңіз көріп отырғандай, адам және оның қоғамдағы орны философияның негізгі мәселелерінің бірі екен. Ғылыми философияның түсінуінде дүниедегі ең асыл байлық-адам. Ол барлық әлеуметтік қозғалыстар мен қимыл-әрекеттердің негізі, өлшемі және мақсаты. Жер шарындағы небір ғаламат табыстардың қайнар көзі, ақыл-ой туындыларының құдіретті иесі. Бұл арада адамның қоғамда алатын орны мен ролінің сипаттамасын айтып отырмыз. **Адам дегеніміз кім?** Күнделікті өмір көзімен қарағанда ол өте оңай сұрақ тәрізді. Біреудің әкесі, енді біреудің анасы, баласы, жолдасы айнала жүргеннің бәрі – адам. Дегенмен, бұл сұраққа тереңірек үнілсек, адам ерекшелігінің табиғатын ғылыми тұрғыдан анықтауға тырыссақ, бірден үлкен қиындыққа кездесеміз. Тарихшы – антрополог пен психологтың адамға беретін анықтамасы екі түрлі болуы мүмкін, биолог пен дәрігердің де түсініктері бір-біріне ұқсамайды. Яғни олар тұлғаның өзекті мәнін толық аша алмайды. **Философия адамның әртүрлі құрамдас жақтары мен қырларын /биологиялық құрылысын, психологиясын, моралдық күйін т.б./ жеке-жеке зерттеумен шұғылданбайды, ең маңыздысы адамды адам ететін сапалық қасиеттерін жалпылама байланыстыратын, тұтастығын қарастыру арқылы оның ерекше қоғамдық мәнін ашуды мақсат етеді.**

Енді біз, көне замандағы ойшылдардың адам дегеніміз кім? деген сұраққа қалай жауап бергенін қарастырып көрейік.

Ертедегі Шығыс ойшылдарының көбі, алдыңғы тарауларда айтылғандай, өздерінің философия жүйелерінің негізгі өзегі етіп тікелей **адам** проблемасын алған.

Бұдан 25 ғасыр бұрын өмір сүрген әйгілі қытай философы Конфуций өз ілімінің түп қазағы етіп «адамсүйгіштік» /жэнь/ проблемасын алды. Оның түсінуінше, тек «адамсүйгіштік» қасиет қана адамды басқаларды сыйлайтын, ешкімнің алдынан кесіп өтпейтін, шындықтан басқаға мойын бұрмайтын, батыл да байсалды, ілтипатты да достыққа берік, сөзге ұстамды, көмекке дайын етіп қалыптастыра алады. Бұл қасиеттерінің бәрін біріктіріп, әрқайсысын қамти алатын моральдық-философиялық ой түйінін Конфуций **«Өзің қаламайтын қылықтарды сен де басқаларға жасама»** деп тұжырымдайды. Этикалық ілім ретінде дүниеге келген Үндістанның буддизм философиясы **адам** проблемасын ең жоғарғы биікке көтеріп, өзін түгелдей соған арнады.

Ежелгі грек философы Сократ софистер басын бастап, бірақ аяқтай алмаған адам туралы ілімге ерекше назар аударды. Оның ойынша, таным мен философияның негізгі мәселесі **адам** болуы керек. Дүниені тану, әлемді білу, әрине қажет. Дегенмен адам өзін-өзі, өзінің ішкі дүниесін білуге ұмтылуы керек. Осыдан келіп, **Сократтың** екі принципі шығады.

1. «Сен алдымен өзіңді-өзің таны»
2. «Менің білетінім-менің ештеңе білмейтіндігім»

Адам өзін қоршаған дүниенің сырын ашама деп қанша әрекеттенгенімен, оны толық түсіне алмайды. Өйткені сыртқы дүние, табиғат, ғарыш адамға бағынышты емес. Ал адамға бағынышты оның ішкі жан дүниесі. Яғни адам өзінің жан дүниесін жан-жақты зерттеп, тануға тиіс. Оның айтуынша білім -ізгілік. Философия тарихында Сократтың адамды тану және оның рухани дүниесін ашу үшін пайдаланған әдісі өте бағалы. Адам проблемаларына **Аристотель** де ерекше көңіл бөлген. Оның ұғымы бойынша, ең жақсы адам – ұлылық дәрежесіне жеткен кең пейілді, қайырымды адам, ол өзін мақтағанды, басқа біреулерді жамандағанды сүймейді. Өзінің күштілігін әлсіздердің арасында көрсетпеуге тырысады. Жауға ашық жау, досқа ашық дос болғысы келеді. Қайырымды ақ пейілді кісінің жүрісі жайлы, дауысы төмен, сөзі мазмұнды болуға тиіс. Дегенмен Аристотель өз заманына сай ойлады. Құлдарды ол адамға санаған жоқ. Құл иесі құлға қайырымды болуға міндетті емес, өйткені ол оның меншігі болып есептеледі. Ал баланың қайырымды болуы міндетті, себебі, әкесіз бала дүниеге келмейді. Адамның мінез-

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 40 беті

күлқын, ой сезімін тәрбиелеп, жетілдіру арқылы оны бақыт жолына салу мәселесіне бірнеше күрделі еңбектерін арнаған орта ғасырдағы Шығыстың ойшыл философы, біздің әйгілі жерлесіміз **Әл-Фараби** болды. Оның айтуы бойынша, бақыт-әр адамның көздейтін мақсаты, үлкен игілік. Сол мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін адамда үш түрлі тамаша табиғи қабілет бар. Олар:

1. Ерекше жасалған дене құрлысы.
3. Жан құмарлықтары.
4. Ой-парасаты.

Әл-Фараби былай деп үйретеді: **ҚАНДАЙ БОЛСАДА ІС-ҚИМЫЛЫН ЖАСАҒАНДА АДАМ БІРЖАҚТЫЛЫҚТАН, ҰШҚАЛАҚТЫҚТАН САҚтану КЕРЕК.** Себебі, әрбір жақсы қасиет бір-біріне қарама-қарсы екі жаман қасиеттің аралығынан туады. «Бақытқа жету жолына меңзеу» деген еңбегінде ғалым адамның жан-дүниесін білгірлікпен жан-жақты да терең зертеп, талдау жасайды. Оның бұдан мың жылдан астам уақыт бұрын айтылған кезеңдегі ойлары бүгінге дейін маңызын жоғалтқан жоқ. **«Ой-парасат ғасыры»** деп аталатын ғасыр адам жөніндегі философиялық мәселенің қойылысын жаңа сатыға көтерді. Бұл ғылым мен техниканың даму кезеңі болатын. Адам өзінің ақыл-ойын теңдесі жоқ жасампаз күшін мойындатқан кез болатын. Сол заманның **Бэкон, Гоббс, Декарт, Спиноза** сияқты әйгілі философтары адамды өз болашағы құдайдан да, басқадан да тәуелсіз, тапқыр да белсенді жасампаз тағдыр иесі, өз өмірінің саналы субъектісі деп таныды, сөйтіп, өздерінің философиялық ізденістерін осы бағытта ғана дамытты. Олар адамның ерекшелігі де, рухани күші де оның ақылы мен ойында, ойлау қабілетінде деп біледі. Француз философы **Рене Декарттың «мен ойлай аламын, олай болса өмір сүремін»** деген қанатты сөзінің мәні де, міне, осында. Философиялық антропологияның материалистік концепциясын ұсынған Фейербах былай дейді: жеке дара, жалғыз өзі ғана өмір сүре алатын адамның болуы мүмкін емес. **«Менің болуымның міндетті шарты-«сенің» болуың, басқалардың болуы. Басқаша айтқанда, адамды жан-жануарлардан әлдеқайда жоғары қоятын қасиеттері оның тек қоғам ішінде өмір сүруінің нәтижесі.** М: Маугли. Тарихқа материалистік көзқарастың қалыптасуы адамның қоғамдық өмірдегі алатын орнын түсінуді шын мәніндегі ғылыми деңгейге көтерді. Адам бұрынғыша рухани, денелік, әлеуметтік, табиғи болып бөлшектеніп, біржақты немесе таза абстрактілі түрде қаралмай, тұтас тұлға ретінде, нақтылы-тарихи мақсаттарға бағындырыла қаралатын болды. Адамның табиғи әлеуметтік мәні, қоғамдағы ролі мен орны жөніндегі мәселе оның ондаған мың жылдар ішіндегі тарихи алға басу, яғни еркіндікке ұмтылу күресі сатыларының сипаттарымен тығыз байланысты болды. Табиғатта мақсат жоқ. Мақсат адамның дүниеге келуімен бірге пайда болады. Түптеп келгенде адамның да, қоғамның да мақсаты-адамның жайы. Оның материалдық, мүдде талаптарының кезінде қанағаттандырылып тұруына, басқаның үстемдігінен еркін өмір сүруге оның ішкі қабілеттері мен дарын таланттарының уақытында, толық ашылуына әлеуметтік-экономикалық жағдай жасау, басқаша айтқанда, адам үшін бақытты өмір орнату. Мұны іске асыратын құдай да емес, үкімет басшысы да емес, оның өз еңбегі, ақыл-ойы мен екі қолының күші, іскерлік қабілеті. Адамның қоғамдық өмірдегі алатын орны, әлеуметтік жәй-күйі толығынан өз еңбегінің саны мен сапасына, әлеуметтік пайдалы белсенділігіне сай белгіленуі тиіс. Ол өмір сүретін қоғам оның адамдық қалпын, қадір-қасиетін тек осы жолмен ғана анықтап, іске асыруға міндетті. Бұл – адам проблемаларының диалектикалық материализм белгілеген шын гуманистік, ізгілік принципі. Осыларды еске ала отырып, **адам дегеніміз - еңбек әрекетімен шұғылдана алатын, әлеуметтік қатынастар жасайтын, өзара байланыс жасауға толық қабілетті тіршілік иесі.**

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

OÑTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SKMA -1979-	SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 41 беті	

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
5. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
6. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том, Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. А. Алдабердіқызы, Ш.Ш. Әлменова, Д.М. Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
7. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
8. Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 бетің 42 беті

1. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.

Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е., 2017 <https://aknurpress.kz/>

2. Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов.

- Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Глоссарий

Қазақ тілінде	с тілінде

Өзіндік жұмыстар:

М.Мақатаевтың өлеңіндегі философиялық мәселелерді тауып талдаңыз:

Адам қайдан жаралған

Осынау бір сұрақты

Топшылаймыз сан алуан

Жауабы жоқ тұрақты

Ұғынамыз ғылымнан

Топшылаймыз діндерден

Адамқайдан туылған

Тәңірі оны кім көрген

Судан ба әлде оттан ба,

Жерден бе әлде күннен бе

Бардан ба әлде жоқтан ба

Адамның табиғаттағы мәні жөнінде Абай не айтады

Ақыл мен жан – мен өзім, тән-менікі,

«Мені» мен «Менікінің» мағанасы-екі

Мен өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан

Менікі өлсе өлсін, оған бекі

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

Адам және оның болмысы.

Адам проблемасының философияда қойылуы.

Адамның рухани әлемі, діни және ғылыми тұжырымдар

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№6 сабақ.

5.1. Тақырыбы: Қазіргі қоғамның сипаты мен бірлігі. Ғылым мен мәдениет.

№1 Аралық бақылау

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Қоғамды философиялық тұрғыда түсіндіріп, қоғамның адамдар үшін, әлем үшін маңызын түсіндіріп жеткізу

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 43 беті

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Ғылымның мәні

Ғылыми танымның логикасы мен методологиясы

Адамзат қоғамның қалыптасып, одан әрі өсіп-өркендеуінде, тарихи сатылармен ілгерілеуінде ғылымның атқаратын ролі айрықша екені белгілі. Ғылым дүниені танып, игерудің, данышпандық пен зерделіліктің қайнар көзі екенін жақсы біліміз. Сонда ғылым деген не, Ғылым және білім деген түсініктер бір мағанада ма? Білім дегеніміз- материалдық және рухани құбылыстар туралы шынайы әрі нақты мәліметтер жиынтығы, олардың адам санасында дұрыс, объективті бейнеленуі. Жалпы білім қорын ғылымға дейінгі, яғни күнделікті өмірде туындаған қарапайым білім және ғылыми білім деп екіге ажыратуға болады. Ғылымға дейінгі қарапайым білім тіршілік барысында, іс-әрекет үстінде, тәжірибе ауқымында жинақталады. Ол бар болғаны құбылысты сипаттайды, оқиғаның қалай өтіп жатқанын пайымдайды. Ал ғылыми білім терең де мазмұнды. Ол құбылыст, оқиғаны жай сипаттаумен ғана шектелмейді. Құбылыс неге мұндай, оқиға неліктен дәл осылайша, басқаша емес отіп жатыр, себебі бар ма, алдане күтіп тұр деген сұрақтарға дәйекті жауап қайтарады. Басқаша айтқанда, ғылыми білім оқиғаларды, құбылыстармен фактілерді бейнелету сырттай сипаттап қана қоймайдысонымен қатар оларды түсіндіреді, ішкі табиғатын, мәнді жақтары мен маңызды байланыстарынашып корсетеді, яғни даму заңдылықтарын айқындап түйіндейді. Осы негізде ғылыми білім оқиғалардың, құбылыстардыңбұдан былайғы даму бағдарларына болжам жасайды. Ғылыми білім рухани дүниеніңқұрамдас бөлігі есебінде қашанда жүйелілігімен, логикалық тұрғыдан ұйымдастығымен және теориялық сипатымен ерекшеленеді. Ғылыми білім ғылыми қиындықтары мен қайшылықтары мол ізденістің, шығармашылық іс- әрекеттіңбарысында туындап, жинақталып, жүйеленеді. Ол таным процесінің мақсаты әрі күрделі нәтижесі болып табылады. Сөйтіп, **ҒЫЛЫМ** дегеніміз – заттардың, құбылыстар мен процестердің ішкі болмысын,табиғатын ашып көрсететін, олардың даму заңдылықтарын даралап тұжырымдайтын шынайы, ақиқат білім жүйесі. Тарихи тұрғыда ғылым адамзат қоғамы дамуының белгілі бір сатысында, өзі туғызатын қажеттіліктерге байланысты, ой еңбегі мен дене еңбегі бөлініп, қауымдық қоғам ыдырап, таптық қоғам қалыптаса бастаған кезде пайда болған. Алғашқы ғылыми жүйелі ой – пікірлер мен тұжырымдар ертегі Шығыста, Египетте, Вавилонда, Грекияда т.бдүниеге келген еді.Ең алғашқы тарихи жүйе философия болғаны белгілі. Одан әрі практиканың сұрамдарына, өндіріс қажеттерін қанағаттандыруға байланысты түрлі ғылымдар философия құрамынан жіктеліп шығып, өз алдына дербестік алды. Ең әуелі қозғалыстың қарапайым түрлеріне байланысты ғылымдар - механика және оған қызмет етуші математика, физика және астрономия, солардың негізінде химия, биология және медицина ғылымдары қалыптаса бастады, кейініректе қоғамтану ғылымдары дүниеге келді. Мәселен, геометрияны жерді өлшеу, астрономия және сағатты теңізге жүзу, медицинаны сырқатты емдеу қажеттілігі дүниеге келтірді. Ғылымның шынайы шарықтап дамуы қайта өрлеу дәуірімен және жаңа заман кезеңімен байланысты. Капиталистік өндіріс тәсілінің орнығу, өндіргіш күштердің күрт дамуы, техника саласындағы табыстар, орасан зор географиялық ашылымдар жаңа дәуір ғылымының өркендеуіне негізгі себеп болып табылады. Ғылыми таным мен танымның пайда болуына

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 44 беті

әлеуметтік және логикалық факторлар да әсер етті. Практикалық қызмет, қоғамдық қатынастар, қоғамдық еңбек бөлісінің өндірістік, техникалық талаптары- әлеуметтік ғылымдарының өмірге келуіне түрткі болған факторға, ал ғылыми таным дамуының ішкі логикасының қажеттері – логикалық ғылымдарды талап ететін факторға жатады. Ғылымның әлеуметтік мәнін, негізгі ерекшеліктері мен заңдылықтарын ашуда әлеуметтік және логикалық факторлардың бірлігі қажет. Осы тұрғыдан алғанда ғылым дегеніміз қоғамдық-тарихи практика дамуының белгілі бір сатысында пайда болатын айрықша әлеуметтік институт, адамның танымдық қызметінің ерекше формасы, адамзат мәдениетінің бір саласы. Ғылымның негізгі ерекшеліктеріне тоқталайық. Табиғат пен қоғамның объективті, адам санасынан тәуелсіз заңдарын ашу – ғылымының негізгі мақсаты. Ғылым тарихи- заттық дүниенің объективті заңдарын ашу және қарастырылып отырған құбылыстарды солардың негізінде түсіндіріп, жаңа процестерді болжай білу құралы. Ғылыми танымның логикасы, методологиясы мен әдістері туралы сөз еткенде міндетті түрде логика, методология және әдіс деген ұғымдардың мазмұнын ашып көрсету керек. Ғылым логикасы деп материалистік диалектиканы түсінеміз. Өйткені, ғылыми танымдағы негізгі мақсат-толық емес, дәл емес білімнің толығырақ, дәлірек білімге айналуы, жаңа теорияны жасау мен дамыту, ескі теориядан жаңа теорияға көтерілу, яғни ғылым таным-қайшылықты, күрделі әлеуметтік процесс. **Ғылыми танымның методологиясы**-адамның танымдық және практикалық қызметінің әдістері мен тәсілдері туралы теориялық ілім. **Әдіс** дегеніміз таным туралы тарауда айтылғандай, танымдық немесе практикалық мәселелерді шешудің амалы. Кез-келген ғылыми әдіс теорияға негізделген, сондықтан ғылыми әдістің қалыптасуында теория елеулі рол атқарады және оның қажетті шарты болып табылады. Ғылым қашанда объективтік шындықтың заңдылықтарын ашады. Бір құбылысты туындатады. Оның өзіндік себептері бар. Сол себептері білгендіктен, әр құбылыстың салдарын байқайды. Өткенді талдайды, болашақты болжайды. Осыған сәйкес белгілі көзқарас қалыптасады. Әрбір адам өз көзқарасына сай объективтік дүниедегі болып жатқан құбылыстарға, процестерге өзінің көңіл күйін, пікірін байқатады. Адамға бір нәрсе ұнайды, енді бір нәрсе ұнамайды, содан біреуін қолдайды, енді біреуін қолдамайды. Осы дүниеге көзқарас дейді. Ол жөнінде еңбектің кіріспе тарауында айтылады. Өмірге белгілі көзқарас жоқ адам болмайды. Бірақ, көзқарас әр қилы болады, Ол ғылыми, өмір заңдылықтарына негізделген болуы мүмкін. Оны ғылыми көзқарас дейді. Көзқарас түрі догмаларда, қияли пікірге, дүниеде жоқ нәрселерге илану арқылы да қалыптасады. Оны діни көзқарас дейді. Әрбір көзқарас негізінде белгілі сенім болады. Сенім тәрбиеден, көріп-білгенін, мектеп жоғары оқу орнынд, т.б. қалыптасады. ір нәрсеге сенген адам оқу объективтік дүниеге соның дәлдемсізін көрсе, ұқса, содан онда белгілі көзқарас пайда болады. Ондай адам мейлі дұрыс, мейлі бұрыс болсын көзқарасын ондай өзгерте алмайды. Мәселен, 1600жылы Рим қаласында отқа жағылғын Джордано Бруно «Құдай дегеніміз – ғылым үшін өз өмірін пида еткен. Николай Коперник сол ортағасырда діншілдердің инквизициясынан қаймықпай өлер шағында да «Бәрбәр жер айналыста» деп, бұрынғы жер – әлем кіндігі» деген геоцентристік көзқарас қарсы шыққа, гелиоцентристік пікір жақтаған. Немесе, белгілі орыс ғылымы, биофизик А.Л.Чижевский өзінің ауаны аэроионизациялау теориясын ұсынды. Мәнісі күн күркіреп, жерге жауын жауғаннан соң көк шөп қаулап өсіп, жан-жануарлар семіріп, адамның көкірегі ашылып жеңілдейтін себепін зертейкеліп, қоғамда аэронизация болмаса елдің тынысы тарылып, түрлі назарлық, кктерілістер болды деген қорытындыға келді. Әрин, мұндай пікір Маркстің тап күресі теориясында бүтіндей қайшы еді, соған да қарамастан ол өзінің ғылыми теориясын жақтады. Сол үшін жапа да шекті. Дүние қозғалыста, жағдай өзгерісте. Олай болса адамның іс-әрекеті, қимылы, көзқарасы да өзгеріп отырады. Бірақ көзқарас объективтік жағдайға қарағанда, көп жағынаан баяу өзгереді. Ондай адамның көзқарасы көре-көре, біле-біле, бірте-бірте өзгереді. Бұл өте ауыр қайшылықты

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 45 беті

процесс. Кейде, адам – сол қайшылықты, жағдайдың объективтік және субъективтік себептерін ажырыта алмай дағдарысқа ұшырайды. Мәселен, Ленин айтқандай, Л.Н.Толстойдың қайшылықтары, оның жеке басының емс, объективтің өмір қайшылықтары еді. Ондайды ажырата алмаған табанда адм трагедияға ұрындаы, тіпті өзіне –өзі қол да салады.

Адамның жан-жануарлардың тағы бір артықшылағы, оның өмірлік позициясы болуы. Ондай адамды ең нағыз азамат дейді. Адам белгілі өмір позициясын ұстаумен қатар, өмірде түрлі әдісте қолданады. Бұл екеуі бір емес, бір мақсатқа жету үшін қолданылатынайла, әрекет. Мұндай жағдайда адам ішкі мақсатқа алған нысанасын өзгертпейді, бірақ оған жетіушін түрлі айлаға барады. Ондай айлада екі түрі болады: обективтік және субъективтік, қоғамдық мақсатүшін, не жеке болашақ пайдасы үшін. Осыған орай оларға да тиісті баға беріледі. Айталық адамдардың моральдық тазалығы, адамгершілік қасиетін тәрбиелеуде дінінң тигізер пайдасы бар. Олай болса, қоғамда ғылыммен қатар діни өсиеттері кейде пайдаланудың ешбір әбеситігі жоқ. Немес үлкен басты мақсатқа жету нағыз ғылым, қайраткер майда-шүйдеқайшылықтарға мән беріп, айналшықтап қалмайды,. Ал, ерег, кейбіруелер жеке басы, мақсат үшін пікірін,көзқарасын қалайболса солай өзгертіп, түрлі айлаларға барсы, ондай адамды ел тұрлаусыз, екі жүзді, жол ыке деп қарайтынын айтқан болатынбыз. Бірақ, үлкен табысқа, ел құрметіне жеткізетін әрине мұндай сатқындық, опасыздық мінз емес.

Бүкіл барлық дарынын, санасы менжігеріғылымға жұмсап, өмірін сарып етіп, артына мол рухани қазына қалдырған ғалымдар өмірде аз болған жоқ. Олардың әрқайсысы өз еңбегімен басқаны тәрбиелеумен қарат өздерін де ауыздықтап, басқа қызықтармен алаңдамай, бір үлкен мақсатқа жету жолында аянбай қызмет еткен, азап та шеккен. Ондай адамдарсыз ғылым. Қоғам ілгері баспаған болар еді. Сондайлардың бірі орыстың көрнекті тарихшысы Н.М. Карамзин. Ол 12жыл күн демей, түн демей, тапжылмай отырып 12 томдық ғажжап еңбек «Ресей мемлекеті тарихын» жазып шықты. Ол үшін қанша архивтерді ақтарып, шыққан еңбектерді саралап, тлдап, бір жүйеге келтіріп қана қоймай, жылына мыңдаған беттерден тұратын, бір том жазып, шығарып отырды. Мұндай еңбекті алдына мол мақсат қойған ақылды, парасатты адам ғана игере алады. Осындай ерен еңбегі туралы Н.М. Карамзин былай деп жазды: «Ынта және құштарлықпен өмірінің ең жақсы уақыты, он екі жылымды арнаған, бұл сегіз не тоғыз томнан тұратын шығарма, кейц кезде осалдықтан өзіме мақтау күткізіп, хәм даттаудан қорқытты.Бірақ, айтпақ болсам, бұл мне үшін басты емсті. Тек данққұмардық маған мұндай тұрақты, ұзақ уақытқа қажетті мықтылықты бермес еді, егер мен сол еңбекті өзінен өзіме ғанибет таба алмаған болсам және пайдалыболатынын сенімді болмаса, яғни Ресей тарихын көпшілікке, тіпті ең қатал менің сарапшыларыма мәлім етпесе» деп жазды. Міне бұл ерлік. Өзән осындай ұлы істерге бағыштаған адам ғана мұндай нәтижелерге ие бола алады. Табыс ешқашаноңайлықпен келмейді. Табыстың ең биік шыңы, соншалықты ауыр қиындықты жеңумен шарттас. Осындайда Михаил Кольцовтың А.М. Горький жөнінде: «Тірі адамдарға, тірі іс –әрекетке өтімді құштарлықпен шексіз, табаны, нысаналы, қажырлы еңбектенуге күннен күнге творчестолық жұмысқа ол бүкіл өмірін жекті. Тәрбиелей жүріп, өзіне жақсылық үшін,өзімен күресіп, өзін үйретті», - деп жазғаны ойға оралады. Туған жері, шыққан ортасын, ата-анасын, дос-жарандарын тастап, Отырардан алыстағы бөтен елге барып, жойылып кетпей, ол жерье араь, грек тілдерін жете меңгеріп, көптеген философиялфық логикалық математикалық тарихи, музыка теориясынан еңбектер жазып, Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» құрметті атғына ие болған бабамыз Әл-Фараби де ғылымға алңсыз берілген данышпан. Ол өзін мереке жиындардан, думанды қонақтардан аулақ ұстаған, уақытын бос өткізбей, су қоймасы жағасындағы алғаш көлеңкесінде отырып, шығармаларын жаза береді екен. Егер ол қызықпен әуестенсе , сонша рухани еңбектері дүниеге қалдыра алар ма еді? Ол өмірге әйгілі үлкен

OÑTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 46 беті

өлшемдегі дұрыс көзқарас ұстап өзін соған бағыттаудың нәтежесі. Дұрыс көзқарас бар дам тұрақты, ұстамды, байсалды, орнықты сенімді болған. Ол жалған сөйлемейді, екі жүзділік көрсетпейді. «Оқу – инемен құдық қазу», - дейді алық. Сол инемен құдық қазу сияқты ғылымға ғылым қандайболу керек екендігі осы айтылғандардын айқындалады. Нағыз ғылым атқарған еңбегі үшін ешкімге міндет артпайды, оған тиісті бағаны да күтпейді. Ол үйреншікті жұмыспен айналыса береді. Ешкімнің қызығына да айналдырмайды. Бағасын кейін ұрпақтар береді. Мәселен, Д.И Менделеев кезінде Петербург Ғылым академиясына толық мүше (академик) болып сайлана алмайды. Сол кездегі Петербург Ғылым академиясында академик болғандар кімдер еді, оны бүгін ешкім айта алмайды. Ал Д.И.Менделеевтің аты тарихта алтынмен жазылған. Оны бүкіл әлем құрметтейді, химияда ашқан заңына бас иелі. Бір күні «Химиялық элементтердің қайталама заңын қалайаштыңыз?» , деген сұраса Д.И.Менделеев: «Бәлкәм ол туралы мен жиырма жыл ойланған шығырмен, ал сіз отырып кенет дайн етті ойлайсыз», - деп жауап қайтарған көрінеді. Міне, бұл ғылымды дамытқан данышпан ғылымның өзі туралы айтқан пікір. Ғалым ғылымға таза, адал, шыншыл, әділ пилғылмен еңбек етуге тиіс. Бірақ өкінішке орай, кейде басқа пиғылдар да кездеседі. М: ғылымда ұрлық жасау, ғылымға ешқандай үлес қоспай, ғылымның пайдасын көреді. Басқаның еңбегіг түрлі айламен өзіне пайдалану. Мұндай ғалымдар ғылымда да, қоғамда да қауіпті, ғаламдық этикаға жат.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SKMA -1979- MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 47 беті	

2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.
Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Негізгі ұғымдар (глоссарий):

Ұғым	Анықтамасы
Адам	- тіршіліктің жердегі ең жоғарғы сатысын, қоғамдық-тарихи дамудың нәтижесі әрі субъектін, табиғи және әлеуметтік, материалды және рухани белгілер жиынтығы мен бірлігін белгілейтін ұғым.
Индивид	- адам тегінің дербес өкілін белгілейтін ұғым.
Жеке тұлға	- әлеуметтік сипаттары бар, ерекше әлеуметтік белгілер мен рольдер атқаратын, қоғамдағы және дүниедегі өзінің орнын саналы сезінетін және өз іс-әрекетіне жауапты адам.
Жекелік	- тек өзіне ғана тән қайталанбас белгілері мен сипаттары бар адам, индивид.
Құндылықтар	- адамдардың қоғамдық-тарихи әрекеті жүйесіндегі жағымды мағыналы ерекше әлеуметтік феномен. Құндылық - белгілі қоғамдық жағымдылық, нәрселердің, құбылыстардың адамдар әрекетінің мақсаты және құралы ретіндегі қызметі.
Қоғам	- адамдардың біріккен практикалық әрекетінде қалыптасатын, белгілі тарихи ортада өмір сүретін қоғамдық қатынастар жүйесі. Сонымен, қоғам дегеніміз индивидтердің барлық өзара байланыстары мен қатынастары.
Фатализм	- адамның әрбір ісі мен әрекеті алдын-ала жазмышпен ,

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SKMA -1979-	SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу		104 беттің 48 беті

		тағдырмен анықталған деп санайтын көзқарас.
	Волюнтаризм	- болмыстың жоғары бастамасы ретінде ерікті қарастыратын философиялық ілім. Тұрпайы түсінудің түрі - қоғамдық жүйенің тарихи процесінің жүзеге асуындағы объективті заңдары мойындамайтын, барлығы да адам еркінде деп пайымдау.

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

Ғылымның мәні

Ғылыми танымның логикасы мен методологиясы

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№1 аралық бақылауға арналған сұрақтар

1. Философия пәні, оның қалыптасу және даму тарихы
2. Философияның қоғамдағы рөлі.
3. Дүниетанымның тарихи түрлері-миф, дін, философия.
4. Материализм және идеализм-философияның негізгі бағыттары.
5. Ежелгі Шығыс философиясы.
6. Ежелгі Қытай философиясы (Конфуций ілімі-гуманизм, Дао ілімі-даосизм).
7. Қытай философиясының негіздері.
8. Ежелгі Үндістандағы касталық жүйе. Буддизм және Джайнизм. Ведалар кітабы.
9. Антик философиясы.
10. Антик философия-Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Гереклит, Парменид, Зенон, Сократ,
11. Демокрит, Платон, Аристотель, Эпикур. Рим тарихнамасының қалыптасуы.
12. Грек, Рим философиясының сабақтастығы.
13. Ежелгі Грек мәдениетіндегі мүсіндеу мен сәулет өнері, ғылымның дамуы.
14. Орта ғасырлық философия.
15. Араб-парсы философиясы.
16. Патристика, схоластика-ортағасырлық философияның негізгі ағымдары.
17. Ислам діні.
18. Ф. Аквинский, Р. Бекон, У. Оккам, О. Хайям, әл-Фараби, ибн-Сина, әл-Бируни ілімдері.
19. Қайта өрлеу дәуірінің философиясы.
20. Геоцентризм (Н. Каперник, Г. Галилей, Д. Бруно).
21. Жаңа заман философия-таным әдісі.
22. Ресей философияның дамуы. Ресейдегі позивитизм.
23. Қазақ философиясының қалыптасуы мен ерекшеліктері.
24. Қазақ халқының дүниетанымы.
25. Мұсылмандық ренессанс (Қорқыт Ата, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қожа Ахмет Иассауи, Асан Қайғы, Мұхаммед Хайдар Дулати т.б).
26. XIX ғасырдағы қазақ ағартушыларының дүниетанымдық көзқарастары (Дулат Бабатайұлы, Шортанбай Қанайұлы, Мұрат Мөңкеұлы, Бұқар Жырау, Ақтамберді жырау). Антропоцентризм және гуманизм (Ш. Уалиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев).
27. Қазақ философиясындағы дәстүр мен жанашылдық.

OŃTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 49 беті

28. XX ғасыр басындағы қазақ ағартушыларының қоғамдық саяси ой-пікірі (Ш.Құдайбердиев, С.Торайғыров, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, Ә.Бөкейханов, М.Шоқай, Х.Досмұхамедов, Ж.Досмұхамедов, М.Дулатов т.б.)

29. Болмыс. Материя, Сана ұғымдары.

30. Болмыс Категориясы және негізі формалары.

31. Субстанция мәселесі.

32. Материя ұғымының философиялық мәні.

33. Адам санасы рухани әлемі туралы ғылыми түсініктер.

34. Диалектиканың негізгі категориялары.

35. Диалектиканың тарихи формалары, диалектика заңдары.

36. Философиядағы қоғам мәселесі.

37. Қоғам, адам және қоғамдық қатынастар туралы ой-пікірлер.

38. Қоғамдық болмыс, сана. Элеуметтік философия түсінігі және негізгі принциптері.

39. Рухани қоғамдық өмірдің мәні.

40. Өндірістік қатынастар, өндіргіш күштер.

41. Танымның объектісі мен субъектісі.

42. Агностицизм түсінігі.

43. Дүниені танып білудің мәні.

№7 сабақ.

5.1. Тақырыбы: Мәдениеттану-мәдениет туралы ғылым. Мәдениет және өнер.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Мәдениет деген не, оның қоғамдағы орнын түсіндіру

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

а) Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Мәдениеттанудың зерттеу объектісі және пәні

2. Мәдениеттанудың дамуы және қалыптасуының негізгі кезеңдері

3. Мәдениеттің түрлері.

4. Мәдениеттің қызметтері.

Мәдениеттанудың дамуы мен қалыптасуының негізгі кезеңдері: Көптеген авторлар, мәдениеттану саласында еңбек жасаушылар, XVIII ғ. ағарту дәуірінің ойшылдарын мәдениетті ерекше элеуметтік феномен ретінде «философия тарихының» негізгі ұғымдарына айналдырып, **мәдениет теориясын** ғылым ретінде адамзаттың рухани дамуының тарихи тұрғысында пайда болған деп есептеген. Мәдениет туралы философиялық білім қабатымен қатар ғылыми білім қабаты бар екендігіне көз жеткізетін деректер пайда болған уақыт. Бұл дегеніміз, табиғат

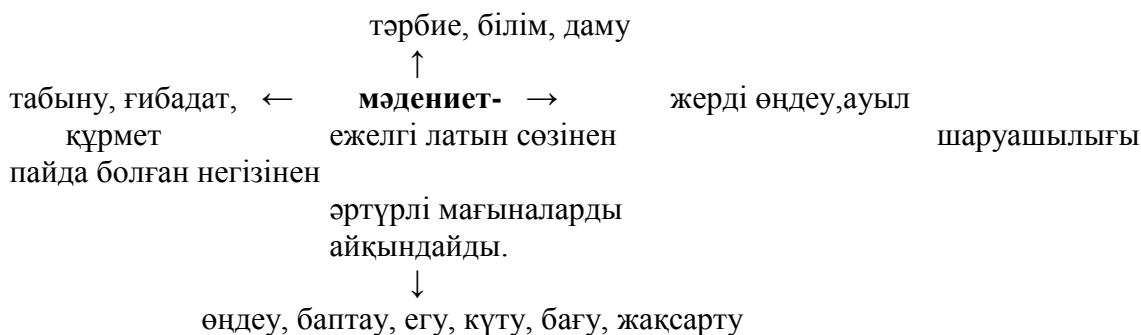
O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 50 беті

туралы, оның даму заңдылықтары, мәдениет элементтерінің өзара байланыстары туралы мәлеметтерді жинақтау.

1. Батыс зерттеушілерінің Л. Уайт, Дж. Стюард, А.Кребер, Р.Бенедикт шығармаларының жарық көрген уақыты. М: Л. Уайттың «Мәдениет туралы ғылым»,»Өркениетті және адамды зерттеу».

2. Мәдениет теориясының мәселелер кеңістігі азды-көпті айқындыққа ие бола бастаған және философтар, тарихшылар, социологтар шеше алмайтын бірақ ғылыми тану әдістерін пайдалану арқылы мәдениет феноменін қарастыра алса ғана шешілетін бір топ мәселелердің бар екендігі анықталды. **Сонымен мәдениет дегеніміз, адамның өмір сүру қаракетін дамытатын рухани еңбегі, материалдық және руханилық нәтижелері, әлеуметтік шамалар жүйесінде және мекеме орындарында, рухани құндылықтарды, адамдардың табиғатқа, өзара және өзіне деген қатынастары арқылы көрінетін ұйымдастырушы тәсіл.**

№2 кесте

Ежелгі Грекияда → дағды, ептілік, іскерліктер жиынтығы, грециялық дәстүрлерді сақтау

Ежелгі Римде → жерді өңдеу, жазба ісін жетілдіру, мінез-құлықтың заңдарын жасау

Орта ғасырда → «өркениет» ұғымына жақындау ұғымды бейнеледі, жалпы қалалық өмірдің әдет-ғұрпын айқындады

Қайта өрлеуде XVIII ғасырда → эмбебап, өзіндік қасиетті кемелденіруді білдірді
→ қоғам мен адамның өзін-өзі бейнелеудің рухани түрі

XX ғасырда → мәдениет феноменін ұғудағы бұрын-соңды болмаған амалдар (құндылықтық, әлеуметтілік, қызметілік т.б.)

Мәдениеттің түрлері

Мәдениетті біртұтас жүйе тұрғысында **материалдық** және **рухани** мәдениет деп бөлу қалыптасқан.

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 51 беті

Мәдениеттің қызметтері

1. Танымдылық қызметі
2. Мәдениет адаптивтік қызметі.
3. Мәдениеттің коммуникативтік қызметі /байланыс/
4. Мәдениеттің /біріктіру/ шоғырландырғыш қызметі
5. Мәдениеттің әлеуметтендіретін қызмет.
6. Мәдениеттің теңелту /рекреативтік/ қызметі. Әрбір мәдениетте күнделікті өмір жайларынан, адамдарда жинақталған қызу қарекеттен босану реттілігінің тәсілі бар.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 52 беті

5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].

6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).

7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру

8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.

Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>

2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ф. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ф. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Глоссарий

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
мәдениет	
материалдық	
рухани	
мәдениет теориясы	

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Мәдениет деген не, ол қашан пайда болды?
2. Мәдениет теориясы?
3. Мәдениеттану өз алдына қашан жеке пән ретінде қалыптасты?

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№8 сабақ

5.1.Тақырыбы:Дүниежүзілік мәдениеттер мен өркениеттер.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Ежелгі Мысыр,үнді,қытай мәдениеті туралы терең мағлұмат беру

Ұйымдастыру кезеңі:– 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;

O'NTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 53 беті

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.4. Дәрістің тезісі:

1. Дүниежүзілік мәдениеттер мен өркениеттер. Египет, Қытай, Үнді мәдениеті Көне Египет жер шарындағы тұңғыш мемлекет қана емес, сонымен бірге дүниежүзілік үстемдікке талпынған қуатты да, құдіретті мемлекеттердің бірі болды. Ауыз бірлігі күшті, ұйымшылдығы берік, халық – билік жүргізуші тапқа толық бағынған мемлекет. Египеттің жоғары өкіметі мызғымастық және түсініксіздік принциптері негізінде құрылды, ал өз кезегінде бұл принциптер біртұтас Египет мемлекеті пайда болған кезден бастап-ақ оның толық билеушілері – перғауындарды құдай деп санауды өмірлік қажеттілікке айналдырды. Фараондар (перғауындар) құдайдың ұлы деп саналды, сондықтан да фараон өзін «Раның» («Ра» күн деген мағына береді. Ол – құдайлардың құдайы және «алтын» ұғымымен қосылыш айшлады. – «Алтын» нұр шашқан күн) ұлымын деп жариялады. Перғауынның жеке-дара билік жүргізуі тіпті оның билігінің Египет халқына ғана емес, көршілес жатқан патшалықтар мен тайпаларға да күшейе түсуі, мәдениеттің дамуына өзіндік ықпалын тигізбей қойған жоқ. Ал осы бір шексіз билік пен мансап, байлық пен құдірет кенеттен жоқ болады. Оны өшіретін ұлы күш – өлім. Міне, сондықтан да болар – көне Египеттің мәдениетінің ең басты ерекшелігі – ажалға қарсылық болды. Бұл табиғи қарсылық, немесе мәңгілік өмір сүруге талпынушылық Египет халқының бүкіл діни санасына тереңдей еніп, оның мәдениеті мен өнерін қалыптастыруда айрықша рөл атқарды. Египеттіктер табиғаттың жыл сайын жаңаратындығын аңғарған, өйткені Ніл өзені тасығанда жерлерді құнарландырады, сөйтіп төңірекке өмір мен береке туғызады, ал тартылғанда құрғақшылық келеді, бірақ бұл ажал емес, өйткені – одан кейін де жыл сайын Ніл қайтадан тасып отырады. Табиғатта болып жатқан осы сияқты құбылыстардың негізінде «өлген адам тіріледі» деген діни ілім пайда болды. Бұл ілім діни және мәдени салада ғана емес, сонымен қатар саяси, экономикалық, саяси өмірде де үлкен роль атқарады. Тереңірек ойлап қарасақ, бұл ілімнің өмірге келуі ажалға деген табанды қарсылықтан туған. Жыл сайын буырқанып таситын Ніл өзені сияқты адам жаны да денеге қайтып оралады деген діни түсінік адамдар санасында берік орнықты. Олар қабірді адамның уақытша баспанасы деп санады. Ендігі жерде мәңгілік өмірді қамтамасыз ету мәселесі тұрды. Ол үшін адамның денесін сақтап, тірлікте оған қажет болғанның бәрімен қабірде де қамтамасыз ету керек, демек денені бальзамдап, оны мумияға айналдыру, не болмаса өлген адамның денесіне ұқсас етіп, оның мүсінін жасау қажеттігі туды. Сондықтан да, ежелгі Египетте мүсіншіні «санх», яғни «өмірді жасаушы» деп атады. Мүсіншілер өлген адамның бейнесін жасауды тіршілікті қайта жандандыру деп санап, бұл кәсіптерін ерекше мақтан етті. Шындығында да, өнердің бұл саласы адамдар түсінігінде сиқырлы күшке айналды. Аруаққа табыну, суретші санасына «егер дене сақталса немесе толық бейнеленсе, өлген адамның жаны оған қайтып оралады» деген түсінікті сіңірді. Өмірдің табиғи ағысын бұзушылық болып көрінген ажалды тоқтатып, жеңіп шығуға болады деген құштарлық, өлімді жеңуге болады деген үміт оты аруаққа табынуды туғызып, ежелгі Египет өнерінің барлық салаларына өз таңбасын салды.

Адамдар санасында қалыптасқан аруаққатабыну – перғауындарды «құдай» деп танумен тығыз ұштасты. Ал құдай – патшалардың (перғауындардың) құрметіне пирамидалар (мазарлар) салына бастады. Өз кезегінде Египеттің жоғары әміршісі – құдай саналған перғауын өзінің құрметіне салынған мазардың әрі асқақ, әрі берік етіп салынуына ерекше мән берді. Сәнсалтанатпен салынатын мұндай пирамидалар қыруар қаржыны ғана емес, ұзаққа созылған ауыр да, азапты еңбекті қажет етті. Осы бір азапты еңбек қасіретті өмір Египет құлдарының үлесіне тиген болатын.

МЫСЫР ПИРАМИДАЛАРЫ

OÑTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 54 беті

Пирамидалар перғауындар мен ең атакты адамдар үшін ғана салынды. Египет абыздарының қағидаларына сүйенсек, патша лар мен вельможаларға ғана емес, кез келген адам жерлеуге байланысты бүкіл салт-жоралар толық орындалған жағдайда мәңгілік өмірлік күш-«Ка-ға» (мәңгілік өмір) ие болады. Бірақ қаржыны көп қажет ететіндіктен кедей адамдардың денелері бальзамдалмады, оларды матаға орап, көпшілік зираттарының шетіне көме салды. Демек, пирамидалардың салынуы – көне Египет қоғамындаты адамдар арасындағы шектен тыс теңсіздіктің кеңінен орын алғандығын байқатады. Біздің заманымаздан бұрынғы III-II ғ. құдай-патшаларға арналған құрылыстар – пирамидалар мен храмдар негізінен тастан жасалды. Пирамидалар салу мемлекеттің экономикасын әлсіретіп, қазынаны тауысты, әсіресе халық тарапынан көп шығын мен жұмыс күшін қажет етті. Сондықтан да, пирамидалар салу – халық қайыршылығының басты себепкері болды. Ал егер пирамидалар салуға жұмсалған қыруар қаржы мен египет халқының табанды еңбегін халық игілігіне жұмсағанда (жолдар салғанда және тағы басқалары) Египет сөзсіз экономикасы жоғары дамыған өркениетті елге айналған болар еді деген ой еріксіз келеді. Құдіретті құдай» – фараондардың о дүниеге барғанда жанға сая, басқа баспана болатын мәңгілік ғұмырдағы үйлері – пирамидалар көргенді де, көрмегенді де таң қалдыратын дәуір ескерткіштері, «әлемнің жеті кереметі» аталған өнер туындыларының бірінен сана лады. Ерекше атап өтетін бір жай, Египет сәулетшілері өз есімдерін өздері жасаған ескерткіштерге тасқа қашап жазған, демек олар өз еңбегінің нарқын түсіне білген, сондықтан да өз даңқын шығаруға, оны болашақ ұрпаққа мұра етуге арланбаған. Дұрыс та, әділ шешім, өйткені ежелгі заманды былай қойғанда, осыдан небәрі бірнеше ғасыр бұрын ғана салынған феодалдық Еуропаның соборлары мен сарайларын, шіркеулері мен князь үйлерін және тағы да басқа тамаша ғимараттарды салған сәулетшілердің есімдері ілуде бірі болмаса, көпшілігі осы уақытқа дейін белгісіз күйінде қалды. Ал, бүгінгі ұрпақ осыдан бес мың жылдай бұрын тұрғызылған Египеттің ең көне пирамидасы – перғауын Джосердің пирамидасын жасаушының аты-жөнін білуі – осы ащы шындықтың айғағы болса керек. Оның сәулетшісі – Имхотептің ғалымдық, дәрігерлік, философиялық еңбектері өз заманында аса жоғары бағаланған. Ол сонымен қатар ұрпақтар есінде ұлы балгер, сикыршы ретінде де қалған, өйткені ғылым дамуының сонау бастауы кезеңінде ғұмыр кешкен ғалымдардың өмірі міндетті түрде балгерлікпен астасып жатқан. Имхотеп тіптен екі рет құдай деп танылған. Арада екі жарым мың жыл өткенде гректер оған «медицинаның құдайы» ретінде табынған. Оның мүсіні, сірә, ғалымдарға орнатылған алғашқы мүсін болуы да ғажап емес. Оның мүсіндері сақталынбаған, бірақ Мемфисте Имхотептің құрметіне орнатылған ғибадатхана бар. Джосер пирамидасы көп сатылы құрылыс, ол ұзыннан-ұзақ басқыш тәрізді аспанға өрлей береді. Бұл пирамиданың биіктігі – 60 м. болса, одан кейінгі салынған пирамидалар одан да биік, одан да аумақты. «Сонда осындай алып құрылыстарды салу неге қажет болды екен?» – деген ойға еріксіз келесің. Біздің ойымызша, жиналған байлықты қоғам өзінің билеп-төстеушілері арқылы аспан мен жер үстіндегі өктемдігін жүзеге асыру ісіне жұмсаудан басқа амал таппады. Сонымен бірге жұмыр басты пенденің ой-қиялын өзіне табындырып қою үшін тірі құдай – перғауын о дүниеден тыныш орын алмақ та болған шығар. Басқаны былай қойғанда, пирамидалардың өте биік етіп салынуы – өзін құдаймен қатар қойған тәкаппар да, мансапқор перғауынның қарапайым халықтан артықшылығын көрсету мақсатынан да туған сияқты. Әйтеуір, қалай болғанда да Египет (Мысыр) мәдениетінің бастауында салынған бұл пирамидалар өз еліндегі ғана емес, бүкіл дүние жүзіндегі ең құдіретті ғимарат болып қала береді.

Адамзат баласын таң қалдырған талай мәдени мұралар күлге айналып, гүлденген қалалар жермен-жексен болды, мейірімсіз де қатал уақыттың сынына шыдай алмаған кереметтер («Әлемнің жеті кереметі») бірінен соң бірі жоғала бастады. Ал бүгінгі күнге кереметтердің ең көнесі осы Мысыр пирамидалары ғана жетіп отыр, ендеше көне тарихтың куәгері болған бұл

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 55 беті

тамаша гимараттар әлі де талай ұрпақтардың қызықтай берер аса құнды мәдени ескерткіші ретінде қала бермек. Біздің заманымаздан бұрынғы бір мың жылдықтың басына қарай пирамидалар салынуы тоқтатылды. Пирамидалар ендігі жерде тастан емес, шикі кесектен тұрғызыла бастады, ал мұның өзі бұрынғыдай қымбатқа түспейтін болды. Перғауын бұрынғысынша құдай саналғандықтан олардың құрметіне сансыз мүсіндер орнатыла бастады, демек перғауындарға құдай есебінде табыну көне Египеттің діни наным-сенімдерінде басты орын алды. Египетте құдайлар өте көп болған, тіпті әрбір қаланың бірнеше құдайы болған. Ең құдіретті құдай, яғни құдайлардың құдайы – Күн құдайы «Ра» болды. Одан кейінгі басты орынға – өлім құдайы «Осирис» шықты. Египеттіктер өздері о дүниеге аттанғаннан кейін Осирис жер асты патшалығының құдайы болатындығына кәміл сенген. Құнарлы жер мен аналықтың құдайы Осирисің әрі қарындасы, әрі әйелі – Исида болды. Ай құдайы екінші жағынан жазу құдайы да болып саналса, ал Маат – шындық пен тәртіптің құдайына айналды. Көне Египетте кеңінен орын алған мұндай көп құдайға табынушылық мемлекетті орталықтандыру ісіне нұқсан келтіріп, басқарушы өкіметті одан әрі әлсірете түсті, тіпті мұндай жағдайда басып алған тайпаларды бағыныштылықта ұстаудың өзі қиындыққа соқты. Міне, осындай сындарлы кезеңде тарих сахнасына діни реформатор перғауын Аменхотеп (біздің заманымаздан бұрынғы 1419-1400 жылы аралығында билік жүргізген) шықты. Оның басты мақсаты – бір құдайға табынуды жүзеге асыру болды, сөйтіп адамзат тарихында тұңғыш рет көп құдайға табынушылықтан бір құдайға табынушылыққа көшуге маңызды қадам жасалды. Ол жаңа мемлекеттік діни наным-сенім енгізіп, жалғыз құдай «Атоя» деген ат берілген Күн шарын жариялады. Осы күннен бастап көп құдайға табынушылық жойылып, осыған байланысты олардың ғибадатханалары жабылып, олардың иелігіндегі дүниемүліктер төркіленді. Бұл шынайы тарихи төңкеріс кезеңінде перғауын IV Аменхотеп өз атын құдай атына сәйкестендіріп «Эхнатон» деп («Атан рухы» деген мағына береді) өзгертіп, Египеттің астанасын ежелгі Фивыдан өзі салдырған «Атон көкжиегі» деген мағынаны білдіретін Ахетотон қаласына көшірді. (Бұл қаланың орнында қазіргі уақытта Амарн атты шағын қыстақ тұр, сондықтан да Египет тарихының Эхнатонға байланысты барлық кезеңі «Амарндық» деп аталады). Эхнатонның жүргізе бастаған реформаларының абыздар тарапынан жойқын қарсылыққа ұшырап, өмірінің қысқа болуына қарамастан сол дәуірдің мәдениетінің даму барысына, оның болашағына өз әсерін тигізбей қойған жоқ. Ең бастысы – өнер саласында патша бейнесін барынша дәріптеуден бас тартушылық пен канондар мен стильден гөрі мәдени туындылардың ішкі мазмұнына мән беру құбылысының алғашқы нышандары белгілі бола бастады. Атап айтқанда, «Амарн өнері» деген атауға ие болған бұл дәуір мәдениетінде бейнелердің нанымдылығы, жеке бейнелер мен бүкіл композицияның өзара үйлесімділігі, өнер туындыларындағы лирикалық сырластық, сезімдік қасиеттердің пайда болуы – баға жетпес мәнді мәдени құбылыстар болып табылады. Ойымыз дәлелді болу үшін ата-анасының алдында жұмсақ жастыққа отырып, қаннен-қаперсіз ойынға кіріскен Эхнатонның қыздары – кіп-кішкентай жалаңаш ханшалар бейнеленген суретті алайық. Рахат та, бейғам өмірдің құшағындағы осы бір бейкүнә сәбилердің шаттық өмірін бейнелейтін бұл сурет шын мәнісінде Египеттің асқаралы өнеріндегі бұрын кездеспеген жайлар болатын.

Не болмаса Эхнатонның әйелі Нефертитидің портретін көз алдыңызға елестетіңізші. Ғажайып та, сымбатты бұл бейненің даңқы бүгінгі заманға дейін жетіп отырған жоқ па? Әйелге тән нәзіктік пен сұлулық, тек әйел атаулыға тән аналық пәк сезім мен ішкі жан тебіренісі, ой тереңдігі мен табиғи тәкаппарлығы ғажайып бейнеден ап-айқын боп көрініп тұрғанын қалайша мойындамасқа! Ендеше, Нефертити портретінің барлық әйелдердің ішіндегі ең тамашасы деген атаққа ие болуы да – осы бір ерекше қасиеттердің құдіретті бейне бойынан табылуы болса керек. Бұл дәуірден кейінгі кезеңдерде де Египет өнері өз дамуында айта қаларлықтай

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 56 беті

табыстарға жетті. 1922 жылы дүние жүзін таң қалдырған тамаша жаңалық, яғни баға жетпес көркемөнер қазынасы сақталған перғауын Тутанхамонның мұхият жасырылынған қабірі табылды. Бұл тамаша табыс – ағылшын археологы Г. Картердің «Патшалар алқабындағы» ұзақ жылдар бойы жүргізген еңбегінің жемісі болатын. Эхнатонның мұрагері болған бұл перғауын небәрі 20 жасқа жетпей дүние салған, бірақ ол өз заманында ерекше атаққа ие бола алмаса да, осы бір сәнді дүниелері арқылы біздің заманымызда ерекше даңққа бөленді. Олай болатын себебі Египеттің бүкіл патшаларының қабірлерінің ішінде тек қана Тутанхамонның қабірі ғана тонаушылар қолына түспей, барлық қазынасымен сақталып қалған. Египет мәдениеті – сансалалы мәдениет. Солардың бірі – біздің заманымызға келіп жеткен Египеттің ең көне жазу текстері. Олар – құдайларға құлшылық ету мен шаруашылықты жүргізуге байланысты жазбалар. Біздің заманымаздан бұрынғы екі мыңыншы жылдыққа жататын ең көне әдеби мұралардың кейбіреулері сақталып қалған, бірақ ғалымдардың пікірінше, бұлардан да көне әдеби мұралар болғандығы ақиқат. Өкінішке орай, олар біздің заманымызға дейін келіп жетпеген. Египеттің көркем әдебиетінің түрлі жанрлары болған. Олар: патшалар мен ұлы даналардың өз балаларына арналған нақыл сөздері, түрлі тақырыптарды қамтитын әңгімелер және тағы басқалары. Көне Египет әдебиетінің тамаша туындыларының бірі – «Өмірден түңілген адамның өз жанымен сұхбаты» деп аталады. Өмірден қатты түңілген бұл адам өлімге бет бұрады. Бірақ оның жаны бұл әрекетке барынша қарсылық жасап, бұл өмірдің қызығы мен рахатын көруге кеңес беріп, оны өлімнен сақтандырады. Иероглифтер – көне Мысыр мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені бұл өлкеде салынған қай ғимаратты алсаң да, олар иероглифтерге бай болып келеді. Кейіннен, көне мысырлық иероглифтік жазу буындық жүйеге көшті (қытайлықтар болса мұндай өзгерістерге ұшырамай өз жазба дәстүрлерін сақтап қалған). Ерекше атап өтетін бір жайт, Египет жерінде салынған ғибадатханалардың алдына сфинкстер тұрғызылды. Тастан қашалып жасалған сфинкстердің денесі арыстан, ал басы адам бейнесінде болды. Оның басы перғауынды бейнеледі. Сфинкс – Египет өміршісінің күдіреті мен күшінің оның даналығы мен жұмбақтығының жаршысы болды. Ең алып сфинкс б.з.б үшінші мыңжылдықта салынған. Ол осы уақытқа дейін Хефрен пирамидасын күзетіп тұр. Тұтастай алынған жартастан жасалған бұл сфинкстің басы адамның басынан отыз есе үлкен, ұзындығы 57 метрге жетеді. Ғылым саласында да көне Египет айта қаларлықтай жетістіктерге жетті. Тамаша ғимараттардың, әсіресе пирамидалардың салынуына қарап математика, геометрия сияқты ғылым салаларының қаншалықты сатыға көтерілгендігін айқын аңғаруға болатын сияқты. Б.з.б ХХІ ғ. аяғы мен ХІХ ғ. басында шардың жоғарғы жағы үлкен дәлдікпен есептеліп шығарылды. Адамзат тарихындағы ең көне сағаттар – су және күн сағаттарын алғаш жасаушылар да осы мысырлықтар болатын. Астрономия ғылымымен қатар, медицина ғылымы да өз дамуында тамаша табыстарға жетті. Адам организміндегі мидың атқаратын қызметі анықталды, сонымен қатар әртүрлі ауруларға байланысты көз, тіс және тағы басқалары дәрігерлері пайда болды.

Біздің заманымаздан бұрынғы екінші ғасырдың аяғы бір мыңыншы жылдықтың басынан бастап Египет мәдениетіне Криттің, Сирияның, Қосөзен бойындағы құл иленуші мемлекеттердің мәдениеті өз әсерін тигізе бастады. Біздің заманымаздан бұрынғы VI ғ. Египетті парсылар жаулап, ал олардың үстемдігі біздің заманымаздан бұрынғы 405 жылы дейін созылды. Одан кейін де Египет мемлекетінің тәуелсіздігі ұзаққа созылған жоқ, біздің з.б. 332 жылы македондықтар Египетті өздеріне бағынышты етумен қатар, Александр Македонскийдің (біздің заманымаздан бұрынғы 356-323 жылы) құрметіне Александрия қаласының негізін қалады. Египет абыздары Македонскийді құшақ жая қарсы алып, оны «Құдайдың ұлы» деп жариялады. Осы бір тарихи кезінде Египет гректер мен египеттік құдайлардың басты қасиеттерін бойына жинақтаған жаңа Сарапис құдайының бейнесін қалыптастырды, оған халық

OÑTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 57 беті

болып табыну басталды. Ал Александрия қаласы болса Шығыс әлемі мен грек халқының мәдени орталығына айналады, сөйтіп Египетте эллиндік мәдениет кеңінен қанат жайды. Атақты сәулетші Дейнократтың жобасы бойынша салынған Александрия қаласының ұзыннан-ұзақ көшелері, театры, кітапханасы, толып жатқан ғибадатханалары мен бақшалары, моншалары мен түрлі демалыс орындары болды. Мұнда өз дәуірінің талай ғұлама ғалымдары, ақындары, суретшілері еңбек етті. Бұл қалада «Әлемнің жеті кереметінің» бірі — атақты Александрия шырағы салынды. Қытай елінде о дүниедегі рахат өмірді уағыздаушылардан гөрі, осы нақты өмірдің мән-мағынасын терең түсіне отырып, «өмір үшін өмір сүруге» үйретушілерді ұлылар қатарына жатқызып, олардың даналық қағидаларына бас иген. Қытай халқының мәдени туындыларында адамның табиғатпен байланыстары жан-жақты көрсетіп, тамаша бейнеледі. Доосизмнің негізін қалаушы Лоо-цзының тұжырымдауынша, халық-даоны негізге алу қажет, өйткені даосизм ілімінің негізгі табиғатпен байланысты. Адамзат жерге, жер аспанға тәуелді, Аспан даоны, ал өз кезегінде дао табиғатылықты қажет етеді. Олай болса дао-адамзат баласының тіршілігі мен бізді қоршаған жарық дүниенің дәнекершісі болып табылады. Дао ілімінде жеке адамның адамгершілік тұрғыдан жетілуі өзін қоршаған ортамен үйлесімділігімен байланыста қарастырылады. Қытай мәдениетінің екінші қайнар бұлағы Конфуций ілімі. Ол «Жетілген адамның» идеалын жасады. Жетілген адамның бойында негізінен екі қасиет болуы қажет, олар: адамгершілік пен парыз сезімі. Мемлекетті басқаратын адам – халқын шын ықыласымен сүюімен қатар парасатты және шыншыл болуы шарт. Конфуцийдің әлеуметтік тәртібінің басты қағидаларының бірі-үлкендерді сыйлау, оларға бағыну, «Сяо» ережелерін К дүниеге әкелді. Сяо ережелері ата-анаға қалытқысыз көмек көрсету, оларға «ЛИ» дәстүрімен жерлеуді және дәл сол тәртіппен ата-аналар құрметіне құрбандықтар шалып отыруды қатаң талап етеді. Отбасы-қоғамның негізгі тірегі деп саналады. Махаббатты жәй ғана сезімдік құбылыс деп санап, оны отбасы мүддесінен төмен алып қарады. Қытай мәдениеті, қытай өнері даналық өмірлік қағидалар мен терең философиялық идеяларды өз бойына сіңіре білген. Өзіндік бет бейнесі бар ерекше мәдениет. Қытай халқының мәдени туындыларында адамзатты қоршаған дүние әсемдігімен табиғат үйлесімділігі тамаша көрініс тапқан. Қытайдың жазу өнері өте әдемі болып келеді және бұл өнерді игеру басқа мәдениет өкілдерінің қолынан келе бермейді. Иероглифтік жазудың ықпалын сәулет өнері, қолданбалы өнер туындыларынан айқын аңғаруға болады. Қытай мәдениетінде сұлу да, айбынды таулар, тау-тастар өнер адамдарының, оның ішінде, ақындар мен суретшілердің басты назарында болған. Көптеген тастар бақтары жасалынған. Конфуцийлік - даосистік мәдениеттің ғасырлар бойғы бай тәжірибесі, дәлірек айтқанда, өнердің сан саласы арқылы табиғат сұлулығын жан-жақты көрсету арқылы адамдардың бұл өмірге деген шынайы көз қарасын қалыптастыруда ерекше орын алып отыр. XX ғасырда Еуропа ойшылдары Қытай халқы мен Қытай даналарының рухани және интеллектуалдық жетістіктеріне немқұрайлы, менсінбеушілік тұрғысынан қарап келді. Гегельдің өзі де Қытай философтарын еңбектерін жете бағаламаған. Олар ең алғаш күнтізбені, ироглифтерді, компасты, оқ-дәріні, парфор және жібек жасауды меңгерген. Бірақ конфуций ғылыми техникалық білім өте қауіпті, ол адамдардың рухани жетілуіне кедергі жасайды деп түсінген. Конфуций үшін де салт – жорамал адам тіршілігінің, оның қоғамдық қызметінің негізі, адамгершілік қасиеттердің басты өлшемі, адамның белгілі бір ортада өзін-өзі ұстай білуі жөнінде «әңгімелер мен ой толғаулар» атты еңбегінде мынандай ақыл кеңестер береді: **қай ортада орысак та өзінді құрметті қонақтарды қабылдап отырғандай ұстауға дағдылан. Қызмет бабанда да өзінді салтанатты құрбандықтарға басшылық жасап отырған адамдай сезін. Өзін қаламаған нәрсені басқаға жасамау.** Ұстамдылық – өмір сүрудің алғы шарты. Адамгершілікті аяққа таптайтын адамды «сөйлейтін жануар» деп атайды. Конфуций үшін адамгершілік – адамның мәдениеттілігінің ғана емес, сонымен бірге адам бойындағы ізгілік

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 58 беті

қасиеттердің басты өлшемі болып саналады. Конфуций іліміндегі адамның моральдық қасиеттері мәдениет түрінде көрініс тапқан. Оның ойынша білімді адамдар қоғамда қанша ма жоғары бағалансада, олардың адамгершілік қасиеттері әр уақытта да бірінші орында болуы қажет. Білімділік адамды келелі істерге бастаса, адамгершілік дегеніміздің өзі – білімді жүзеге асыру болып шығады. Білім адамзатқа даналық пен бірге адамгершілікті де сыйлайды. Корея, Жапония, Оңтүстік-Шығыс халықтары даосистік-конфуцийлік мәдениеттен рухани азық алуда. Ежелгі Қытай тұрғындары өзіндік материалдық және рухани мәдениет құрды. Олар өмірді құдай жаратқанына, дүниеде барлығы қозғалыста болып, екі қарама-қарсы космостық күштер – Жарық пен Түнек қақтығысқанда өзгертіндігіне сенді. Осы кезеңде (б.з. дейінгі II мыңжылдық) қытайлықтарға табиғатқа табыну тән болды, олар тау, жер, өзен, күн, ай, жаңбыр, жел рухтарына табынды. Сәл кейінірек патша билігіне бас иді. Патша аспанның ұлы болып саналды, яғни Құдайдың жердегі өкілі болып табылды. Қытайда ата-бабаларға табыну күшті болды. Ежелгі Қытай этносы типінің ерекшелігі рухани өмірде әлеуметтік этика мен әкімшілік практика басты роль атқарғандығы болды. Дұрыс пікірдегі қытай өмір мен өлім проблемалары туралы ойланған жоқ, о дүниедегі шатты өмір немесе қайғы-қасіреттен құтылу үшін емес, өмір үшін тіршілік етті. Дін емес, салттық этика дәстүрлі қытай мәдениетінің бейнесін қалыптастырды. Басқару жүйесі мен қоғамдық салттық нормаларда іске асырылған рухани мәдениет типі дүниеге көзқарас жиынтығының жалпы ұтымды бөлігі болды, әлеуметтік және табиғи тәртіп бірлігі, тұрмыс толықтығы мен жеткіліктілігі, табиғи өзі жетілетін тәртіп ретінде табиғи тәртіпті мойындау негіз болды. Ақыл-парасат міндеті оны өзгерту және бұзу емес, жалпы Жолмен (Дао) жүру болып табылады. Бұл идея ұлы қытай данасы, мыңдаған жылдар өтсе де құнын жоймаған діни-мифологиялық жүйені жасаушы Конфуций еңбегінде көрсетілген (Кун-Фу-Цзы, б.з. дейінгі 551-479 ж.ж.). «Билеуші билеуші болады, бодан бодан болып қалады, әке - әке, ұл – ұл болады». Конфуций негізгі рақымшылдар адалдық, тыңдау, ата-ана мен үлкенді құрметтеу деп санады. Ата бабаға табыну, ежелгі дәстүрлерді, жораларды сақтау (қытай рәсімі) Конфуций бойынша – идеал қоғамды қалыптастыру негізі. Осы қоғамды құру үшін әрбір адам өзіне талап қойып, барлық ережелер мен канондарды сақтау керек. Сонымен конфуцийлік дін емес, моральдық-саяси доктрина болып табылады. Ол қытай мәдениетін бейнелеп, қытай тұрмыс салтының негізі бола отырып, әкімшілік жүйе мен әлеуметтік және экономикалық процестерді реттеу функциясын атқарады.

Даосизмді жасаушы **Лао-Цзы** – «Қарт дана» (аңыз бойынша ол 200 жыл өмір сүрген) болып саналады. Оның пікірінше барлығы әбігершілік. Даоның ізімен жүру керек (сөзбе-сөз аударғанда жол), адам Жердің ізімен жүреді, Жер Аспанның, Аспан Даоның, ал Дао табиғидың ізімен жүреді. Философиялық даосизм адам заттардың табиғи тәртібін өзгерте алмайды деп санайды, сондықтан адамның еншісі – оқиғалардың табиғи барысын сырттан бақылап, Даоға қол жеткізу. Даосизмді жақтаушылар белсенді әрекеттен бас тартуды насихаттап, «әрекетсіздік» теориясын ұсынады. Олар әлем адам сияқты тоқтаусыз өзгерістер процесі деп санады, сондықтан тану мүмкін емес. Басты шарты – жолды бұзбау, әлемдік ырғақпен қарама-қайшылыққа келмеу, дүниеге қосылу, оны тыңдай білу.

Қытайдың барлық діни жүйелерінің ортақтығы бар: барлығына үлкендер мен ата бабаларды құрметтеу, отбасыны тыңдау, «әрекетсіздік» идеясы, шындыққа сырттан қарау қатынасы тән болды. Адамның тұлға ретінде өзіндік құндылығы болған жоқ, қоғам «тұлға – мемлекеттік пен ұжымдық алдында ештеңе емес» деген принцип бойынша өмір сүрді.

Ежелгі Қытайдың рухани өмірі туралы қазіргі түсініктер жазба көздерге негізделген. Б.з. дейінгі XV ғасырда Қытайда 2000 аса иероглифтен тұратын иероглифтік жазудың дамыған жүйесі болды, б.з. III ғасырында олар 18 мыңға жетті. Б.з. дейінгі I мыңжылдықтың басына жататын «Әндер кітабы» мен «Өзгерістер кітабы» әдебиеттің ежелгі ескерткіші болып

OŃTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 59 беті

саналады.Қытайлар ұзақ уақыт жібекке табиғи бояулармен жазды, біздің заманымызда тушь пен қағазды ойлап тапты. Қолданбалы өнер де дамыды: қола айналарды жасау, нефрит пен сүйекке ою жасау, керамика, б.з. IVғ. Қытайдан шет жерлерге де белгілі болған фарфор ойлап шығарылды, алуан лакты бұйымдар пайда болды.**Қытай сәулеті** қызықты да ерекше. Ел біртұтас орталықтандырылған мемлекетке біріккен уақыт (б.з. дейінгі 221-207 ж.ж.) Ұлы қытай қабырғасының негізгі бөлігін салумен есте қалды, ол біздің заманымызға дейін жартылай сақталып қалды. Сәулеттегі табыстарға математиканың дамуы себепкер болды. Б.з. дейінгі Vғасырда қытайлықтар тікбұрышты үшбұрыштың қасиеттерін білді. Олар тарихта бірінші рет теріс сандар ұғымын енгізді, б.з. дейінгі III ғасырда магнитті аспап, компостың алғашқы түрін, су диірменін ойлап тапты, астрономия дамыды. Олар жылды 12 айға, айды 4 аптаға бөлді. Б.з. дейінгі Vғ. 800 шыраққа жұлдыздар гороскопы жасалды, олар аспан күмбезін 28 шоқжұлдызға бөлді. Б.з. дейінгі 28 жылы қытайлықтар адамзат тарихында бірінші рет күндегі дақтарды суреттеп берді, астроном Чжан Хэн әлемдегі алғашқы айналатын жұлдыз глобусын жасады.

Медицина едәуір табысқа жетті. Б.з. дейінгі II мыңжылдықта қытайлықтарға екі ондық музыкалық аспаптар белгілі болды: барабан, дабыл, сыбызғы, металл қоңыраулар, ішекті шертпелі аспаптар, үрмелі – бамбуктен, балшықтан жасалған және басқалар. Б.з. дейінгі бірінші мыңжылдықта арнайы сарай маңындағы музыкалы.Жер шарындағы қасиетті де, күдіретті мәдениеттердің бірі – Үнді мәдениетінде қалыптасып өркендеген Үнді – Будда мәдениеті. Үнді жеріне келген арийлер өздерімен бірге б.з.б. 2000ж шыға бастаған көне мәдени мұралардың бірі-Ведаларды ала келіп, оны жергілікті халықтың арасына кеңінен тарата бастады. Ведалар дегеніміз – діни сарындағы дұғалардың, құрандардың, құрбандық шалу кезінде айтылатын суреттемелердің, табиғаттың поэтикалық бейнесінен хабардар ететін өлеңдердің жиынтығы. Үндінің атақты жазушысы Р.Тагар ведалық гимндерді «Халықтың қуанышаттығы мен оның өмірге деген сүйіспеншілігі мен қорқынышының поэтикалық куәгері» деп өте жоғары бағалаған. Шамамен б.з.б. 800ж қалыптасқан упанишадтар үнді-арийлердің діни көзқарастарының дамуындағы басты қадам болып саналады. Өйткені упанишадтар адамның ішкі жан дүниесі, оның өмірінің мән-мағынасы, адамдарды ақиқат пен шындыққа апарар жолдар мен олардың бұл өмірдегі маңызы, өлім мен мәңгілік ғұмыр жайындағы діни-философиялық толғауларға толы болып келеді. Будда ілімі адам бойындағы ізгілік, адамгершілік қасиеттерді одан әрі дамытуды насихаттайды. Онда былай делінген: «Бұл дүниеде өшпенділікті өшпенділікпен жеңуге болмайды, адам ащу-ызасын ақылға жеңдіріп, зұлымдылықты қайырымдылық пен ауыздықтауы қажет. Ұрыста мың адамды жеңіп шығуға болады, алнағыз жеңіс адамның өзін-өзі жеңіп шығуы болып табылады.

Д.Неру үнді халқының көркемдік мәдениетін Батыс Еуропа өнерімен өзара салыстыра отырып, олардың бір-бірімен басты айырмашылықтарын атап көрсетеді.

Үнді халқының көркемдік мәдениеті дінмен және философиямен тығыз байланысты болып келеді.

Үнді өнері қарапайым шаруаларға өте жақын болып келеді, өйткені мәдениеттің бұл саласының басты мақсаты-қарапайым халықтың жүрегіне діни философиялық идеяларды жеткізу, норма заңдарын түсіндіру.

Поэзиямен, прозамен, драмамен, музыкамен айналысушы өнер адамдары өздерінің бойындағы қасиеттерді табиғат әлеміндегі құбылыстармен салыстырады және адамның табиғатпен әлеммен өзара үндестігін ашып көрсетуге тырысады.

Үнді өнерінің дамуына құдайларды мадақтауға қарсы бағытталған діни парасаттылық ерекше ықпал жасады. Ведалар құдайлар бейнесіне құлшылық жасауға қарсы болды, ал Будданың мүсін өнері мен кескіндеме өнері салаларында бейнеленуі буддизмнің дамуының тек соңғы дәуірде ғанамүмкін болды.Көне үнді мәдениетінің асыл мұраларының бірі –

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 60 беті

«Махабхаратта» поэмасы болды. Бұл әдеби туындының басты тақырыбы-құдайға, оның құрметіне табыну, оны мадақтау. Француздың беглілі тарихшысы Милле «Рамаяна» поэмасы туралы былай деп толғана жазды. «Батысқа қарасам көңілім толмайды, тіпті ежелгі мәдениеттің ошақтарының бірі болған-Нрекцияның өзі де мені онша қанағаттандырмайды, тұншығып бара жатқандай әсер аламын, өйткені олардың идеялары әрі жұтақ, әрі әсерсіз. Ал Ұлы Азия мен дана Шығысқа көз жіберіңізші. Онда менің жүрегім, менің сүйікті поэмам жатыр. Бұл әдеби туынды – кең байтақ Үнді мұхитымен пара-пар» Үнді көркемдік мәдениетінде махаббат мәселесі мен әйелдер табиғатына ерекше орын берген. Үндістанда театр мен драмалық әдебиет кең түрде дамыды. Театр өзінің тамырын Ведаларға гимндер мен диалогтардан алды. Үнді-будда дінінің білімге үлкен құрметпен қарағандығын ешкім жоққа шығара алмас. Оған дәлел мынандай қанатты сөздер: «Адамның ең қасиетті игілігі-ғылым мен білім, оларға ешбір баға жетпейді және олар еш уақытта да сарқылмайды» Үнді химиктерінің химия саласындағы жаңалықтары бояу, дәрі және т.б. дайындауда кеңінен қолданылды. Үнді дәрігерлері терапия және хирургия жайында тамаша еңбектер жазды.

Үнді мәдениеті мен ғылымы б.з. дейінгі IV-ІІғ.ғ. – б.з. VIII ғ. өркендеді. Осы кезеңде есептеудің ондық жүйесі, цифрлерді жазу түрі (кейінірек өзгертілген түрде араб цифрі деп аталған) жасалды. Квадрат және куб түбірлерді шығару, “р” санын есептеу (3.1416), арифметикалық және геометриялық прогрессиялар, тригонометрия мен алгебра негіздері белгілі болған. Астрономдар жылды 12 айға бөлген, әр айда 30 күннен болған, жылдар 6 маусымға бөлінді. Әр бес жыл сайын 13-інші ай қосылып отырды. Жер шарының әр алуан ендіктерінде күн мен түн ұзақтығының айырмашылығы белгілі болды. Ежелгі үнді астрономдары Жердің шар тәрізді екендігін білді, оның өз осінің бойымен айналатындығын болжады. Химияны білу қышқылдар, бояулар, дәрілер, иіс су, цемент, тұздар жасауға, металдарды білу сынаптан күрделі аппараттар дайындауға мүмкіндік берді.

Б.з. дейінгі II мыңжылдықтың аяғы - I мыңжылдықтың басынан бізге ежелгі үнді діни әдебиеті – **Веда ескерткіштері жеткен**. Шамамен б.з. дейінгі 800 жылы пайда болған упанишадтар индоарийцтердің діни түсініктерінің дамуында келесі қадам болып табылады. Эпикалық әдебиеттің негізгі ескерткіштері “Махабхарата” мен “Рамаяна” болды, олар б.з. бірінші ғасырларында санскритте жазылған, бірақ олар б.з. дейінгі IVғасырда пайда болған. Үндістанның ежелгі тарихының көптеген құпиясы ашылмаған. Алайда б.з. дейінгі II мыңжылдықта шыққан ескі әдебиет көздерінде құл иелену қатынастарының дамуы туралы айтылады. Үндістанның б.з. дейінгі VIғасырдағы қоғамдық-мемлекеттік құрылысын бейнелейтін «Ману заңдарында» қоғамдық еңбек бөлінісі, билеу мен бағынышты болу қатынастары жазылған.Әлеуметтік шығу тегімен және сипатымен ескерілген ежелгі үнді қоғамын қатты дифференциация тұйық қоғамдық топтарды қалыптастырумен аяқталды: сословиелер бойынша – варналар (брахмандар, кшатрийлер, вайшьилер, шудралар), кәсіптік қызметі бойынша – касталар (олар 3,5 мың). Брахмандар атақты абыздар руының өкілдері болды, олар құдайлармен байланыс жасап, мемлекетті басқарды. Кшатрийлер деп әскери ақсүйектердің өкілдерін атаған. Қос варна қоғамның пұрсатты тобын құрады. Еңбекші халық вайшьилер мен шудралар варнасына кірді. Вайшьилер шаруашылық қызметпен шұғылданды: егіншілікпен, қолөнермен, саудамен. Шудралардың үлесі – басқа касталардың мүшелеріне қалтықсыз қызмет ету. Олар құқықсыз болды және жеке меншігі болған жоқ. Дін қоғамдық теңсіздікті ақтау үшін пайдаланылды. Құдайлар иерархиясы қаланды. Олардың ішінде жоғарғылары – Браhma (Ғаламды жасаушы), Вишну (оны сақтаушы), Шива (оны бұзушы).Б.з. дейінгі VIғ. дамыған құл иеленуші қоғамның идеологиясы **буддизм** болады. Оның негізін қалаушы – Будда б.з. дейінгі 563 ж. туды. Ол Шакья-Муни патша руынан шыққан ханзада болды, оның шын аты – Сиддхартха Гаутама. **Гаутама өз ілімінің мәнін төрт игілікті**

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 61 беті

шындықта айтқан. 1. Өмір мәні қайғы-қасірет көру. 2. Қайғы-қасірет көру себебі, көзі - өмір сүруді көксеу: ләззат алуды, билік жүргізуді көксеу, тілек тілеу, құштарлық. 3. Қайғы-қасіреттен құтылу үшін тілек пен құштарлықты түп тамырымен жұлып алып, одан құтылу керек. 4. Ол үшін алдымен көзін ашатын, одан соң нирванаға әкелетін сегіз сатыдан тұратын өзін-өзі қайта құру жолы бар. **Нирвана** – бұл ішкі күй, онда барлық сезім мен құштарлық жоғалып, онымен бірге адамға ашылатын әлем есігі де жабылады. «Нирвана» сөзі «сөну», «өшу» деген мағынаны береді. Іштен сөну адамды қайғы-қасірет шегуші «меннен» және барлық тірі жандарды жаңа өзгерістерге тартатын өмірге құштарлықтан босатады. Сонымен карма билігі үзіліп, данышпан абсолютті тыныштықтың шат-шадыман бос кеңістігінде соңына дейін жоғалып кетеді. Көзін ашу - өмірмен кез-келген байланысты толық үзетін соңғы нирвананың бастауы. Түсінбеген бақылаушы үшін нирванаға жету болмыстың жоқтығы, өлім ретінде (шат-шадыман өлім болса да) қабылданады. Алайда нирванаға кірушінің көзқарасы жағынан – бұл күйде өмір мен өлім, «мен» және «мен еместің», жақсылық пен зұлымдықтың арасында айырмашылық жоқ, тек осындай ішкі көзқарас қана буддист үшін мәні бар. Буддизмнің универсальдығы мен иілімділігі оның әлемге алуан бағыттарда тарауына мүмкіндік берді (ламаизм, дзен-буддизм, тантризм және т.б.). Буддизмнің Батыста ізбасарлары аз емес: кейде адамдар бөтен мәдениет жолдарында өзінің рухани проблемаларын жеңіл шешуге болады деген үмітте болады.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казакстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 62 беті

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Глоссарий

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
перғауын, Александрия шырағы	
ғибадатханалар	
Миф, Иероглифтер	
Қазақ тілінде	Орыс тілінде
Конфуцийлік	
Даосистік	
Ведалар	
буддизм	
нирвана	

Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Пирамида, мифология, дін

Эссе: Ұстамдылық – өмір сүрудің алғы шарты.

Логикалық тапсырма: Конфуций қағидаларын талда

Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Брахма, Қасиетті жануар, Раджа

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 63 беті	

- Ежелгі Мысырда пирамидаларды не үшін салды?
 - Мысыр пирамидаларының ерекшеліктері неде?.
 - Қытайхалқының мәдени туындылары
 - Дао ілімі дегенді қалай түсінесің
 - Қытай мәдениетіндегі адамгершілік мәселелері
- Үйге тапсырма беру. 5 мин**

№9 сабақ

5.1.Тақырыбы:Еуропалық Қайта өрлеу және Жаңа заман кезеңіндегі мәдениет. Ресей мәдениетінің дамуы. Отандық мәдениеттің теориясы мен тарихы.Қазақ жеріндегі ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер және қазақ мәдениетінің бастауы. Орта ғасырдағы түрік мәдениеті.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Еуропалық Қайта өрлеу және Жаңа заман мәдениеті тақырыбын қарастыру.

Ұйымдастыру кезеңі:– 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

- 1.Қайта өрлеу мәдениеті,кезеңдері.
- 2.Қайта өрлеу кезіндегі сурет өнері,көрнекті өкілдері.
- 3.Жаңа заман мәдениетінің кезеңдері
- 4.Жаңа заман стильдері

Қайта өрлеу мәдениеті (Ренессанс) деп аталатын алғашқы буржуазиялық мәдениет – XIVғ. аяғында XVғ. басында Еуропада, оның ішінде Италияда қалыптасты. Бұл мәдени төңкеріс Венециядан басталып, бүкіл Италияны қамтыды. Қайта өрлеу дәуірін Еуропаның көптеген мемлекеттері, атап айтқанда: Франция, Испания, Нидерланды, Польша, Чехия, Венгрия, Англия, Балқан елдері және т.б. бастарынан кешірді. Бұл кезеңде итальян қоғамы Грекия мен Римнің көне мәдениетіне ерекше мән беріп, көне мәдени мұраларды жаңғыртумен қызу айналыса бастады. Тұңғыш рет Еуропа діни идеялар негізінде емес, жалпы адамзаттық гуманистік идеялар рухында бірігуге мүмкіндік алды. Бұл дәуір адамзат тарихындағы сындарлы заман болды. Еуропа бастан кешірген бұл өтпелі кезең – қоғамдық-саяси және мәдени өмірде елеулі орын алды: экономика саласында – бұл географиялық ашулар заманы мен капиталдың алғашқы қорлану заманы, отарларды жыртқыштықпен бөліп, басып алынған халықтарды айуандықпен тонау заманы, отаршылдық соғыстар заманы болды. Саясат саласында – тәуелсіздік үшін күрес заманы болды.“Қайта өрлеу” термині осы дәуірдің белгілі суретшісі, сәулетшісі және өнер тарихының асқан білгірі Джордане Базари (1512-1574) өзінің “Жизне описание наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих” (XVIғ.) деген еңбегінде алғаш

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 64 беті

рет қолданған. Демек, бұл терминнің мағынасы – көне заман мәдениетін жаңғырту болып табылады. Ал одан кейін, дәлірек айтқанда, XVIIIғ. бастап Италиялық жаңғыру дәуірі адамның қайта жаңғыруы және гуманизм дәуірі деп сипатталады. ХІУ-ХУ ғ. Италия мәдениетін былай сипаттаудың тамыры да осы дәуірде жатқандығын атап өткен дұрыс сияқты, өйткені тұңғыш рет “адам” табиғаты, “адамгершілік” деген ұғымдарды енгізген осы дәуірдің алыптары Леонардо Бруни мен Колюччо Салютати болатын.Тереңірек үңіліп қарайтын болсақ, “гуманизм” латынның “адамгершілік” деген сөзінен шыққан. Бұл терминді “жаңа адамдар” (гуманистер) енгізген. Олардың ойынша, гуманизм бүкіл адамзат баласы тудырған мол мәдени мұраларды құныға оқып, зерттеп-білуге ұмтылу болып табылады. Олай болса Қайта өрлеу заманының басты жаңалығы – ғасырлар қойнауына көз жүгіртіп, өткен замандардағы көне мәдени мұраларды қайта жаңғырту болып табылады. Белгілі ғалым – гуманист, Леонардо Бруни (1370-1444 ж.) “гуманизмді” адамның өмірі мен әдет-ғұрып, салт-дәстүрлеріне қатысты дүниелерді танып-білумен және адамды рухани жағынан жетілдіріп, оны әсемдікке, ізгілікке баулитын жағдайларды ғылыми тұрғыдан зерттеп білу деп түсінді. Оған поэзия, грамматика, риторика, тарих, философия, музыка және т.б. жатқызды. Сөйтіп, көне мәдениет құндылықтарын игеруде басты рөлді гуманитарлық ғылымдар атқарды деп есептелді.Бұл кезеңде қоғамды мәдени тұрғыдан қайта құруды мақсат еткен білімді, рухани байлығы мол Еуропа интеллигенциясының қалыптасу процесі басталды. Қайта өрлеу мәдениетінің өзіндік сипатына тоқтала кетсек, олар: гуманизм, антропоцентризм, орта ғасырлық христиандық дәстүрлерді нәрлендіру көне мәдени мұраларды қайта жаңғырту және дүниеге жаңа көзқарас болып табылады.

Қайта өрлеу мәдениеті төрт кезеңге бөлінеді. Жоғарыда көрсетілген белгілер енді ғана біліне бастаған кезең “проторенессанс” (қайта жаңғыру қарсаңы) деп аталады. Екі ғасырға созылған бұл тарихи кезеңнің әр ғасыры (XIIIғ. дученто, XIVғ.-треченто деп аталады) тамаша дарынды адамдарды өнер сақнасына шығарды. Солардың бірі – Қайта өрлеу мәдениетінің бастауында болған ұлы Данте Алигьери (1265-1321ж.). ұлы даранның қыл қаламынан шыққан атақты комедияларының кереметтігі соншалық, оның талантына бас иген ұрпақтары бұл туындының “Құдіретті комедия” деп атады. Данте, Франческо Петрарка (1304-1374) және Джованни Бокаччо (1313-1375ж.) қайта өрлеу (жаңғыру) дәуірінің дарынды өнер қайраткерлері және итальян негізін қалаушылар болды. Олардың шығармалары дүниежүзілік әдебиетке қосылған тамаша туындылар қатарынан орын алды.

Қайта өрлеу кезеңінің мәдени дәстүрлері, оның өзіне ғана тән ерекшеліктері айқындала бастаған кезең – ХУ ғасыр, яғни “”Бастапқы Қайта өрлеу дәуірі (кватроченто) деп атаймыз. Ал Италия мәдениеті идеялары мен принциптерінің гүлденген кезеңі және оның құлдырау қарсаңын – “Кемелденген жаңғыру кезеңі” (Чинквеченто) деп атаймыз. Бұл дәуір ХУІ ғасырды камтиды.Қайта Өрлеу мәдениетінің басты назары адам тұлғасына аударылды. Адам бойындағы ізгі қасиеттерді жан-жақты көрсету арқылы оны биік дәрежеге көтеру және оның ар-намысын, абыройын қорғау – басты орынға қойылды. Міне, сондықтан болар, шынайы гуманизм адамның бостандық алуға, бақытты болуға, өз қабілетін дамытуға құқығы бар екендігін жариялады, адамдар арасындағы қарым-қатынаста теңдік, әділдік, адамды сүю және адамгершілік принциптерін жақтады. Ерекше атап өтетін бір жайт, Қайта өрлеу заманының гуманизмі адамды дін бұғауынан босатуға бағытталды яғни дін мен шіркеу ықпалын әлсіретуге барынша күш салды.Табиғи байлықтардың тапшылығы және тағы да басқа жағдайларға байланысты Италия басқа мемлекеттермен сауда-саттық жасауға ерекше мән берді. Италия қалалары Батыс елдеріменде, мұсылман елдеріменде сауда-саттық жасады. Мұның өзі ел экономикасының одан әрі дамып, қала мәдениетінің гүлденуіне әкеліп соқты, ал қала мәдениетінің ықпалымен “жаңа адамдар” қалыптасты.Қайта өрлеу дәуірінде өнер салаларының ішінде сурет салу және т.б.

O'NTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 65 беті

ұдайы даму үстінде болды. Шындығында, дүниені танып-білумен қатар оны шынайы жеткізе білуде суретшілердің мүмкіндіктері мол, олай болса олардың дүниетанымдық мақсаттарды шешудегі белсенділігінің сыры да осында болса керек. Ал бұл жағдай итальяндық Қайта жаңғыру дәуірінің көркемдік сипатта болуына тікелей әсер етті. Қайта өрлеу дәуірі мәдениетінің өкілдерінің ішінде сол дәуірдің тынысын терең сезінген, сол бір аласапыран кезең мен жарық дүниенің әсемдігін, адамның жан-дүниесін өнер туындылары арқылы бере білген алып тұлғалар болған. Солардың бірі - өнер алыбы Леонардо да Винчи (1456-1519 жж.) Өз заманында ол айналыспаған ғылым мен білімнің, мәдениет пен өнердің бірде-бір саласы болмаған. Ол - әрі мүсінші, әрі суретші, әрі математик, әрі инженер, әрі геолог, әрі философ, әрі ақын, әрі физик т.б. болды. Сегіз қырлы, бір сырлы Леонардо да Винчи ұшу аппаратының қанатының, токарь станогінің жобаларын жасады. Леонардо да Винчи соным ең қатар ғылымның әр саласына байланысты жазылған әр тақырыптағы ғылыми трактаттардың авторы. Леонардоның керемет ұлы туындысы және барлық замандардағы ең ғаламат суреттерінің бірі – “Күпия жиын”. Дүниені дүр сілкіндірген, бұл күндері Париждегі Лувр музейінің інжу-маржаны болып отырған “Мона Лиза” - Джоконда туындысы ғасырлар бойы көрген адамды таң қалдырып келеді. Леонардо “Джокондоны” салуда салуда ұзақ еңбектенді, қажымай-талмай жетілдіре түсудің нәтижесінде артына баға жетпес асыл мұра қалдырды.

Осы орайдағы өнер тарихындағы ұлылардың бірі – Рафаэль Санти (1483-1520 жж) нағыз кемелді шағында – 37 жасында қайтыс болғанына қарамастан артына мәңгілік өшпес мұра қалдырды. Оның «Сикст мадоннасың еуропалықтар үшін өте қасиетті дүние. Рафаэль өзінің әйгілі болған шығармалары «Афины мектебің, «Парнас т.б. гуманизм идеяларын кеңінен насихаттап адамның әлі де ашыла қоймаған рухани мүмкіндіктерін ашып көрсетуге тырысты. Адамзат қоғамына мәңгілік рухани азық болған шығармалардың авторы, тасқа тіл бітірген теңдесі жоқ мүсінші, тамаша қыл қалам шебері, сәулет өнерінің сарбазы, өнердің қай саласының болсын майталманы – атақты Микеланджелоның атақты мүсіндері – «Давидн, «Моисейн, «Бұғаудағы құлн, т.б. суреттерінде қасірет шеккен халықтың қилы тағдыры, оның азаттық үшін күресі, ана жүрегі, ана махаббаты, сәулелі болашақ пен өмірдің сан-салалы көріністері нанымды берілген. Қайта өрлеу дәуірі – мәдениет пен өнер және ғылым тарихындағы ұлы бетбұрыс кезең болды. Үш ғасырдан астам уақыт ішінде Еуропаның көптеген бұрын –соңды болып көрмеген гүлдену, мәдени қозғалыс басталды. Орта ғасырлар мәдениетінің мән-мағынасын сәулет өнері көрсететін болса, Қайта өрлеу дәуірінде живопистік туындылар (суреттер) басым болды. Дін өктемдігінен, оның құрсауынан босанудың арқасында өмірдің сан-саласын тұтас көрсететін, адамды рухани жағынан толық қанағаттандыратын шығармалар дүниеге келді. Бұл дәуірде адамның бұл дүниедегі алатын орны жан-жақты көрсетілді. Ренессанс мәдениетінің негізінде жаңа заманда еуропалық адам қазіргі өркениетке қарай шешуші қадам жасады. Осындай ұлы мәдени бастамалардың жаршысы болған Италия елінде, алғаш рет католиктік реакция басталып, гуманистік қозғалыстың өкілдері шіркеу тарапынан қуғынға ұшырады. ХУІ ғасырдың 40-шы жылдары инквизиция басталды.

Дүниежүзілік мәдениет тарихындағы үлкен тарихи белес – Қайта өрлеу дәуірі аяқталды. “Қайта өрлеуді” барлық өркениетті халықтар өз бастарынан өткізген. Ренессанс тек қана Батыс Еуропа халықтарына ғана тән мәдени құбылыс деген көзқарастың мүлдем қате екендігін мәдени-тарихи деректер жокқа шығарып отыр, өйткені Үнділер Ренессансы ХVІ-ХVІІғ. болса, Кіндік Азиядағы бұл мәдени өрлеу Х-ХVғ. қамтиды. Демек, мәдени дамудың шегі жоқ, оның арнасы да кең, әрбір ұлттың дүниежүзілік мәдениетке қосар үлесі, одан алар өзіндік орны бар. Олай болса, “Қайта өрлеу” мәдениеті тек ежелгі мәдениетке мирасқорлық, ұмытылған өркениет мұраларының игі дәстүрлерін қайта жандандыру, өткен үлгілерді қайталау ғана емес, қайта сол көне және кейінгі рухани қорлар тоғысынан қуат алып, тыңнан бой түзеу, гүлдену. ХVІІІ

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 66 беті	

ғасырдағы Еуропалық мәдениет — XVII ғасырдағы мәдениетінің заңды жалғасы болумен қатар, өзінің түрі, мазмұны және мәні жағынан ерекше мәдениет. **XVII ғасыр рационализмнің қалыптасу кезеңі болса, ал XVIII ғасыр Ағартушылық, XIX Классика ғасырына** айналды. Бұл дәуірдің ұлы ағартушы — гуманистері: Вольтер мен Руссо (Франция), Гёте мен Шиллер (Германия), Юм (Англия), Ломоносов пен Радищев (Ресей) және т.б. адамзат баласының теңдігін батыл қолдап, құлдық пен деспотизмге қарсы бітіспес күреске шақырды. Қоғамдық сананың жаңа сатыға көтерілуі, протестанизм идеяларының кеңінен таралуы, жаратылыстану ғылымдарының қарқынды дамуы, ғылымға бұрын-соңды болып көрмеген қызығушылықтың пайда болуы және т.б. — осылардың бәрі де жаңа ғасырға тән белгілер еді. XVIII ғасыр құдайға, қоғамға, мемлекетке, тіпті адамның өзіне деген көзқарастар өзгеріп, жаңа арнаға түсті. XVIII ғасырдағы Франция мемлекеті Еуропаның рухани өмірінің негізгі ошағына айналды. Француз халқының философиясында, әдебиетінде, өнерінде және т.б. жаңа леп, соны бағыттар аңғарыла бастады. Осы уақытқа дейін ездерін Францияның қарсыласымыз деп есептеп келген Испания, Германия, Польша, Ресей, тіші Англия сияқты өркениетті елдер француз мәдениетін мойындауға мәжбүр болды. Қоғамдық өмірдің қарама-қайшылықтары шиеленіскен Францияда «ағартушылық идеологиясы» 1789—1793 жылдары ұлы француз революциясының, ал одан кейін бүкіл Еуропаны жайлаған реформаторлық қозғалыстың теориялық және рухани алғышарттарына айналды. Шындығын айтсақ, бүгінгі заманның ең өркениетті елдерінің бірі Америка Құрама Штаттары да «ағартушылық идеяларының» негізінде қалыптасып, іргелі мемлекетке айналды. Франциядағы саяси революция, АҚШ-тағы тәуелсіздік жолындағы күрес және Англиядағы өнеркәсіп төңкерісі Реформация кезеңінен басталып, ұзаққа созылған жалпы Еуропалық дамудың тарихи қорытындысын шығарды. Ол қорытынды — қоғамның жаңа түрі — «өнеркәсіп өркениетінің» қалыптасуы болды. Бұл кезеңде феодалдық қоғам мен шаруашылықтың натуралдық жүйесі ғана емес, сол қоғамға лайықталып қалыптасқан қоғамдық сана да күйзеліске ұшырады. Моральдық кризис қоғамдағы білімді адамдарды да қамтыды. Қоғамда өз орнын таба алмаушылар санының көбеюіне, халықтың қараңғылығы мен сауатсыздығына, халықтың қайыршылығы мен құқықсыздығына, қала люпендерінің азғындауына қарсы тұрар күш — мәдениет болды. Ол қоғамда жасампаздық пен шығармашылық рөл атқарды. Ал мәдениеттің өркендеп дамуы қоғамдық-саяси және әлеуметтік өзгерістерге тікелей байланысты болды. Өндіріс саласында, қоғамның базистік құрылымында мануфактурадан күрделі технологияға көшу, шикізаттың жаңа түрлері мен энергия көздерін игеру және т.б. шаралар жүзеге асырылды. Ғылым саласында, бұрын механика-математика сияқты ғылым салалары үстемдік еткен болса, енді оның қатарына физика, география, биология және т.б. ғылымдар қосылды. Ендігі жерде табиғатта, қоғамда болып жатқан түбегейлі өзгерістер ғалымдар назарынан тыс қалмады. Қоғамдық ғылымдар саласында, әсіресе философия ерекше белсенділік танытты. Философтар қоғамдық өмірге сын көзбен қарап, терең философиялық пайымдаулар жасады. Олардың сынының негізгі объектісі — қоғамдық (мемлекеттік) құрылыс және сол құрылыстың идеологиясы — дін болды. Әлеуметтік қайшылықтар бұрын-соңды болып көрмеген дәрежеде шиеленісіп, таптық қайшылықтар асқынған Францияда дінді (католиктік) сынау радикалдық, атеистік тұрғыдан жүргізілді. Гольбахтың пікірінше, дін — барып тұрған өтірік пен сандырақ, сондықтан дінді жоймайынша феодалдардың деспотизмінен құтылып, зорлық-зомбылықты жою мүмкін емес. Ағылшын философы Юм мен неміс философы Канттың көзқарастары мұндай рационализмнен алшақ болғандығына қарамастан, олар да феодалдық идеологияны қатал сынға алды. Олар қоғамдық мораль мен адам тұлғасы діннен тәуелсіз болу керек деп жариялады. Революция отаны Францияда да Ағартушылық идеялары біртектес болған жоқ, олар реформизмнен (XVIII ғасырдың бірінші жартысы) бастап, ашық революциялық қимылдарға (XVIII ғасырдың 60— 80

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 67 беті	

жылдарында) дейін нағыз эволюцияны басынан кешірді. Егер ағартушылардың аға буынының өкілдері — Монтезке мен Вольтер конституциялық-монархиялық құрылыс орныққан көршілес Англияның үлгісімен феодалдық ағымды біртіндеп буржуазия-ландыру идеясын ұсынса, феодалдық құрылысқа жан-тәнімен қарсы келесі ұрпақтың өкілдері — Д. Дидро (1713—1784). К. Гельвеций (1715-1771), П. Гольбах (1723-1789) басқаша көңіл-күйде болды. Олар помещиктік меншік пен сословиелік артықшылықтарды мүлде жойып, деспоттық өкіметті құлатуға шақырды.

XVIII ғасырдың ортасына қарай Еуропаның ірі мемлекеттерінде король өкіметі феодалдық үстемдікке қарсы күресте «үшінші сословиені» өзінің одақтасы деп санамады, ал оның есесіне король өкіметі шіркеумен және дворяндармен ынтымақтастығын одан әрі нығайтып, оларды осы бір тарихи кезеңте өзіне одақтас етті. Ескі қоғамның барлық саяси күштері бұрынғы алауыздықтарын уақытша болса да ұмытып, халық толқуларына күресте бірігіп күш көрсетті. Өз халқына қарсы бітпеспес соғыс жариялаған абсолютті режимнің тағылық әрекеттері мәдениет саласына да ойысты. Қоғамға жат пиғылда жазылды деп танылған еңбектер отқа жағылды, ал ол еңбектердің авторлары түрмеге қамалды. Бірақ еркіндік пен бостандық рухына қарсы небір сұрқия шаралар қолданылса да, ол өз шарасынан төгіліп жатты. Өйткені, заманның рухы, оның тынысы мәдениет пен өнердің барлық салаларында да кеңінен көрініс тапты. Бах, Гете, Моцарт, Свифт және т.б. дарын иелері сол бір қилы заманда туындаған творчестволық шабыт иелері болды. Олар өз замандастарымен де, болашақ ұрпақтың өкілдерімен де «Мәңгілік өнер» тілімен тілдесті, олардың шығармаларының халық жүрегінен терең орын тапқаны соншалық, бұл ұлы туындыларды өнердегі қалыптасқан «стильдер» қатарына жатқызуға болмайтын сияқты.

Жаңа заман стильдері Өнер саласында біртектес стильдер (**романдық және готикалық стильдер**) қалыптасқан өткен тарихи кезеңдерге қарағанда бұл дәуір өнері өзіндік бет-бейнесімен, өзіндік сипатымен ерекшеленді. Жаңа заман стильдері — заман талабынан туған мәдени қажеттілік болып саналады. Солардың бірі — мәдениет саласындағы ескі дәстүрлер (**готика**) мен демократиялық еркін ойлау идеяларын өзара ұштастыра білген өнердегі мүлде жаңа стиль — **барокко** бағыты болды. **Барокко** — **астарлы, әдептен тыс деген мағына береді**. Оның әлеуметтік негізі — абсолютизм дәуіріндегі дворяндық мәдениет. **Барокко** — халықаралық құбылыс, ол әсіресе Италияда, Испанияда, Францияда, Германияда кең қанат жайды. Осы дәуірдің күрделі қоғамдық шиеленістері барокко өнеріне өз әсерін тигізбей қойған жоқ. Сондықтан да болар, аталған елдердегі қалыптасқан саяси-әлеуметтік жағдайлар адамдардың сана-сезіміне ғана емес, сонымен бірге осы бір өнер саласының қалыптасып дамуына да ерекше ықпал етті. Барокко стилі әсіресе сәулет өнері саласында айқын көрінді, осы стильде зәулім сарайлар мен парк ансамбльдері салынды. Олар тарихи кезеңнің куәгері, еуропа мәдениетінің баға жетпес ескерткішіне айналды. Шындығында да, Ағартушылық дәуірінде парктер мен бақтар — философиялық әңгімелер мен ойтолғаныстарының негізгі орталықтары болды. Олар — табиғат пен адамның, тіпті адамдардың қарым-қатынастарының өзара үндестік табуына себепкер болатын қасиетті орынға айналды. Парктер мен бау-бақшалар композициясын музейлер мен театрлар, сурет галереялары мен кітапханалар, ғибадатханалар және т.б. мәдени ошақтар одан әрі түрлендіре түсті. XVIII ғасырда бароккомен қатар Батыс Еуропа өнерінде кеңінен тараған стильдердің бірі — рококо болды. Ол сарай зиялылары мәдениетімен тікелей байланыста қалыптасты. **Рококо эстетикасының басты ұраны — «Өнер — рахаттану құралы»**. Бұл ұран сол бір кезеңдегі «ертеңгісін ойламайтын аристократтардың (аксүйектердің) дүниеге көзқарастарын дәлме-дәл көрсетеді. «Бізден соң не болса да мейлі» деген Людовик XV нің ұраны да осы дәуірде шыққан.

Бірақ Еуропа халқы болашақтан топан суды немесе селді емес, түбегейлі өзгерістерді, мәдени жаңғыруларды күтті. Халық сенімі бұл орайда ақталды десек қателеспейміз, өйткені ғасырдың

OŃTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 68 беті	

бел ортасына қарай Франция, одан кейін бүкіл Еуропа елдері Ағартушылық идеялары рухының аясында өмір сүрді. Вольтер мен Руссо күрес туларын көтерді. Бірақ бұл екі ақыл- ой алыптарының алдарына қойған мақсаттары мен бағдарламаларына айтарлықтай айырмашылықтар болды, өйткені олар ескі қоғамдық құрылысқа қарсы екі орталықтың, элеуметтік өмірдің шиеленіскен жағдайындағы қарсы полюстің өкілдері болатын. Екі ғұлама да бір уақытта, 1778 жылы қайтыс болды, бірақ тіршілікте бірін-бірі аяусыз сынаумен өтті. Женевалық философтың плебейлік демократизмі Вольтердің жүрегін айнытты, тіпті Руссоны өркениеттің жетістіктері мен рахатынан бас тартып, адамның алғашқы табиғи жағдайына көшу қажеттігі жайындағы пікір де ешқандай қанағаттандырмады. Ал Руссо болса өз тарапынан замандасының қарапайымдылыққа байланысты өркөкіректігін жақтырмады. Бірақ тарихи кезең бұл қарама-қайшылықтарды жуып-шайып жіберді, өйткені олар күні өтіп бара жатқан қоғамдық құрылысты, оның идеологиясын қай тұрғыдан сынаса да, қалай сынаса да — ортақ іс үшін, бір мақсат үшін сынады, ортақ мақсат үшін күресті, сондықтан да бұл екі дананың екеуі де Ағартушылық заманының ұлылары болып қала береді.

«**Ағартушылық**» дәуірі — Еуропаның рухани дамуындағы ұлы бетбұрыс кезеңі болды. Ол қоғамдық өмірдің барлық саласына (қоғамдық-саяси, мәдени және т.б.) айтарлықтай әсерін тигізді. «Утопияның алтын ғасыры» деп аталатын бұл дәуірдің мәдени мұрасы өзінің жан-жақтылығымен, жанрлар мен стильдердің көптігімен, оптимистік сарынымен және адамзаттың ақыл-ойына деген шынайы сенімімен осы уақытқа дейін таң қалдырып келеді. **XIX ғасырдың мәдениеті** Жаңа заман мәдениетінде XIX ғасыр мәдениеті ерекше орын алады. «**Классика ғасыры**» деп аталатын бұл кезеңде буржуазиялық өркениет кемелдену шағына аяқ басумен қатар, тоқырау кезеңін де басынан кешірді. Мұндай әділ бағаның авторлары заманымыздың ұлы ойшылдары: О. Шпенглер, Й. Хейзинга, Х. Ортега-и-Гассет және т.б. XIX ғасыр, мәдениеті — бүкіл жаңа заман мәдениетінен рухани нәр алып, көне дәуір мәдениетінің негізінде қалыптасты. Олар : **рационализм, антропоцентризм, сциентизм, еуроцентризм** және т.б. болды.

Адамзат тарихында XX ғасыр мәдениетінің алатын орны ерекше. Өйткені, бұл кезең тарихи оқиғаларға, қантөгіс соғыстарға, санқилы дағдарыстарға толы сындарлы заман болды. Ғылым мен техниканың қарышты қадамы, жарқын болашаққа деген сенім өркениетті дамыған елдерде біртұтас жалпы адамзаттық мәдениеттің дамып, қалыптасуына әсерін тигізбей қойған жоқ. Ғасыр аяғында планетамызда парасаттылық пен ізгіліктің кеңінен өріс алуы жалпы адамзаттық мәдениеттің дамуына және оның ұлттық түрлерінің нәрленуіне, олардың өзара қарым-қатынастарының жаңа арнаға түсуіне ерекше әсер етті. Міне, осы жағдайларды ескере отырып, XX ғасыр мәдениетінің мазмұнын ашып көрсетуде екі басты мәселеге баса назар аударғанды жөн көрдік. Оның біріншісі, XX ғасыр мәдениеті дамуының басты бағыттары (XX ғасыр мәдениетінің қалыптасуының сабақтастығы мен дәстүрлері, қазіргі заман мәдениетінің тоқырауға ұшырауы мен одан шығу жолдары және бұл процестің түрлі мәдени концепцияларда көрініс табуы және т.б. мәселелері), екіншісі, XX ғасыр мәдениетінің жалпы адамзаттық және ұлттық сипаты (жалпы адамзат мәдениеті қалыптасуының басты себептері және оның құндылықтары, жалпы адамзаттық және ұлттық диалектика және т.б.) Бүгінгі таңда дүниежүзінде 200 мемлекетке жетіп, мыңдаған халықтарға бөлінген, саны жағынан 6 млрд. жеткен адамзат баласы 2 млн. жуық өсімдіктер мен жануарлардың бір түрі ғана. Адам баласы өмір сүрген кезден бастап мыңға жуық ұрпақ ауыстырған екен. Осынша халықтың ішінде екі адамның бір-біріне мүлде ұксас болмай, өзіндік қайталанбас ерекшеліктерінің болуы да таңқаларлық жайт. Адам бір-бірінен жеке тұлға есебінде ерекшеленіп қана қоймайды, сонымен қатар топтық айырмашылықтарға да (жанұялық, жыныстық, жасына, мамандығына, ұлтына және т.б. қарай) тәуелді болып келеді. Осыншама айырмашылықтар бола тұрса да адамзат

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 69 беті

баласының басын біріктіретін не нәрсе? Ол — ең алдымен дүниенің тұтастығына негізделген «жалпы адамзаттық мәдениет».

«Дүниенің тұтастығы» дегеніміз — дүниежүзілік көлемде өндірісті дамыту мен әлемдік мәселелердің туындауы негізінде пайда болған адамдар мен халықтардың өзара тығыз байланысы мен өзара тәуелділігі. «Дүниенің тұтастығы» — қазіргі заманғағы адамзат пен бірыңғай жалпы адамзаттық мәдениеттің қалыптасуына негіз болды. Демек, адамзат баласының басын біріктіретін «жаңа заман мәдениетінің» тағдыры — адамзаттық құндылықтарға, гуманизмге, адам құқын қорғау қозғалысын дамытуға, ғылыми білім мен алдыңғы қатарлы технологияны дамытуға, ұлттық мәдениеттердің өзара байланысына, қоршаған орта мен өмірге, экологиялық қатынасқа тікелей байланысты. XX ғасыр дүниежүзінде түрлі мәдениеттердің өмір сүретіндігін жоққа шығарған, бірыңғайға келтірілген «гуманистік моно-мәдениеттің» екі үлгісін бастан кешірді. Оның біріншісі — «дүниежүзілік пролетарлық революция» (сталинизм) идеясы. Ол таптық құндылықтарды асыра бағалауға негізделген. Екінші модель, бір ғана ұлттық мәдениеттің, бір ғана ұлт пен мыңжылдық рейх (герман фашизмі) мемлекетінің үстемдігіне негізделді.

Рококо (фр. гроссо), рокайль - 18 ғасырдың 1-жартысы мен орта кезіндегі Еуропа өнерінде сарай зиялылары мен мәдениетімен байланысты туған стиль. Ұлу қабыршағының түріне ұқсас рокайль өрнегінің атына байланысты аталған. Францияда абсолютизм тоқырауға ұшыраған кезеңде пайда болған. Сәулет әнерінде Рококо, негізінен, ғимарат интерьерін нақыштау ісінде кең қолданылды. Алуан айшықты өрнек салу, айна, панно - Рококоға тән белгілер

Барокко(итальяндық barocco — әлеміш). — 17 ғасырдың аяғы мен 18 ғасырдың 1-жартысында Батыс Еуропада дамыған архитектуралық стиль. Барокко Қайта өрлеу дәуірінен кейін пайда болып, Еуропа архитектурасы ауқымынан асқан бірінші әлемдік стиль. Оның негізгі ерекшелігі — көрнекі салтанат, еңселілік, құрылыс жобасы мен қасбетіндегі күрделі формалар, мүсін мен архит. өрнектерді шамадан артық қолдану. Бароккода аумақты мүсін мен кескіндеменің ерекше дамығаны сонша, тіпті негізгі архитектуралық құрылыстың өзімен “тайталасып” қалатын кездері болған. Жалпы стильдік бағыт сақталғанымен, әр елдегі Барокконың өзіндік ерекшелігі болды. Мысалы, Италия архитектурасында Барокконың стильдік ерекшеліктері ғимараттың іші-сыртына бірдей сіңіп кеткен. Барокко стиль ретінде, алдымен, Италияда қалыптасты.

Антропоцентризм - [грек. anthropos - адам, centrum - орталық] - дүниенің орталығына адамды қоятын италяндық Қайта Өрлеудің тұжырымдамасы. Ол Еуропалық Жаңа заман мен Ағартушылық идеологиясына әрі өмірлік өлшеміне және гуманизмнің маңызды шартына айналды.

Ағартушылық — қоғамдық-саяси ағым. Оның өкілдері ізгілік, әділеттілік идеялары мен ғылыми таным-білім негіздерін тарату жолдары арқылы қоғам кемшіліктерін түзетуге, оның талғам-талаптарын, саясатын, тұрмысын өзгертуге күш салды. Ағартушылар қатарында Вольтер, Руссо, Монтескье, Гёрдер, Лессинг, Шиллер, Гёте, Десницкий, Козельский т.б. болды. Олар өз уағыздарын қоғамның барлық топтары мен жіктеріне, әсіресе билік иелеріне бағыштады.

Сциентизм қоғамның рухани өмірінде, мәдени жүйесінде ғылым рөлінің абсолютизациясы; мысал ретінде жаратылыс ғылымдары мен математика алынады. Қазақстан жерінде ежелгі адамның қазынды қалдықтары әзірге кездесе қоймағанына қарамастан олардың мекен еткен аудандарының бірі-Қаратау жотасы болғаны анықталып отыр. Арыс өзені жағасындағы Кіші Қаратау жотасының солтүстік-шығыс бөлігінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары кезінде ертедегі адамдардың еңбек құралдары болып табылатын ірілі-уақты шақпақ тастардың табылуы осыған айқын дәлел бола алады. Қаратаудың алғашқы тұрғындары от жағып, оны

O'NTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 70 беті

сөндірмей ұстай білген. Олар аңдарды аулаумен, тамақ болатын өсімдіктерді жинаумен шұғылданған. Орталық Қазақстан жеріндегі қазбаларға қарағанда осы маңда орналасқан ежелгі адамдар еңбекке тас құралдарын кеңінен пайдаланған. Олар тастарды үшкірлеп, үлкен-үлкен қырғыштар, әр түрлі дөңгелек құралдар жасап, қажеттеріне жарата білген. Тас дәуірінің тарихында мезолит пен неолит біздің заманымыздан бұрынғы 12-5 және 5 – 8 мың жылдықтардың арасын қамтиды (мезолит-орта тас дәуірі, неолит-соңғы тас дәуірі). Ол кезде табиғат осы заманғы бейнеде болды. Жануарлар дүниесінің құрамы өзгеріп, енді аңшылардың аулайтыны көбінесе бизон мен жылқы, жабайы ешкі мен киік, қоян, үйрек болды. Мезолит заманындағы адамдардың садақ пен жебені ойлап шығаруы үлкен жетістік еді және осы тұста микролиттер-үшбұрыш, ромб, трапеция, сегмент тәрізді ұсақ қалақтар пайда болды. Біздің заманымыздан бұрынғы 5 мың жылдықта басталған неолит тас құралдарын барынша пайдаланған дәуір болды. Бұл кезде еңбек құралдары жетілдіріліп, жаңадан бұрғылау, тастарды тегістеу, ағашты арамен кесу сияқты жаңа технологиялық әдістер қолданылған. Қиын өңделетін тастар бірте-бірте тұрмысқа, шаруашылыққа пайдаланылды, тас балталар, кетпендер, келілер, дән үккіштер, келсаптар жасала бастады. Неолит дәуірінде Қазақстан жерінде кен кәсібі мен тоқымашылықтың бастамалары дүниеге келген. Сонымен қатар керамикалық ыдыс жасау іске аса бастады. Әлеуметтік жағынан алғанда неолит дәуірі аналық рулық қауым дәуірі еді. Онда бірігіп еңбек ету және өндіріс құрал-жабдықтарына ортақ меншік үстем болды. Осы кезде тайпа бірлестіктері құрылды. Тайпалар туыстық жағына және шаруашылықтың түріне қарай құрылды. Ежелгі қазақ жеріндегі тайпалар аңшылықпен, балық аулаумен, өсімдіктерді жинаумен шұғылданған. Кейініректе олар мал өсірумен, егіншілікпен және кен өнеркәсібімен шұғылдана бастады. Сөйтіп, өндіруші шаруашылық пайда болды. Бұл өндіруші шаруашылық табиғаттың дайын өнімдерін иемдену орнына – жиын-терін мен аң аулаудың орнына келді. Қазіргі уақытта Қазақстан жерінде 600-дей ескерткіш қалдықтары сақталған. Біздің заманымыздан бұрынғы екі мың жылдықта ежелгі Қазақстан аумағында мал және егіншілік шаруашылығымен қоса металл өңдеу кәсібі дами бастады. Мұның өзі Қазақстан жеріндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды өзгертуге жол ашты. Мал өсіруші тайпалар ірі және қуатты бірлестіктер құрды. Бұлардың арасында әр түрлі себептермен келіспеушіліктер болып, қарулы қақтығыстар да орын алды. Қару енді жабайы аңдарды аулау үшін ғана емес, сонымен қатар тайпалардың соқтығыстарына да жиі қолданылатын болды. Қару жасау бірте-бірте металл өңдеудің дербес саласына айналды. Б.з.б. 2 мың жылдықтың ортасында Қазақстан тайпалары қола заттарын жасауды меңгерген. Қола - әр түрлі өлшемдегі мыс пен қалайынның, кейде сүрменің, күшаланың, қорғасынның қорытпасы. Мыспен салыстырғанда қола өте қатты және балқыту температурасы төмен, түсі алтын сияқты әдемі болып келеді. Ол еңбек құралдары мен қару жасау үшін қолданылатын негізгі шикізат болып табылды. Қазақстан жеріндегі ертедегі адамдар түсті металдар өңдеуге, әсіресе мал өсіруге мықтап көңіл бөлген. Сөйтіп, б.з.б. 2 мың жылдықтың аяғында – I мың жылдықтың басында дала халықтары шаруашылықтың жаңа түрі - көшпелі мал шаруашылығына ауысады. Қола дәуірінде Сібірдің, Қазақстанның және Орта Азияның кең-байтақ далаларын тегі және тарихи тағдырының ортақтығы жағынан туыс тайпалар мекендеді. Бұл тайпалар бір үлгідегі, бір-біріне ұқсас мәдениет қалдырды. Олар қалдырған ескерткіштердің табылған жері Сібірдегі Ачинск қаласы маңындағы Андронов селосының атымен ғылымда шартты түрде «Андронов мәдениеті» деп аталды. Андронов мәдениетінің негізгі орталықтарының бірі-Қазақстан Жері. Археологиялық деректерге қарағанда, Андронов мәдениеті дәуірінде халық- тың басым көпшілігі отырықшылықта өмір сүрген. Өзендердің, көлдердің жағасындағы жайылымы мол жерлерге орналасқан патриархаттық отбасылардың үйлері мен үлкен жер төлелері болған. Олардың жанынан әр түрлі шаруашылық жайлар мен мал қамайтын орындар салынған. Өйткені, бұл

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 71 беті

кезде мал бағу кәсібі басымырақ еді. Тайпалар малшылық-егіншілікпен аралас шұғылданды. Андронов мәдениеті дәуірінде адамдар металдан еңбек құралдарын, қарулар және сәндік заттар жасауды жақсы білген. Олар түбі шығыңқы балталар, сағасында ойығы бар пышақтар, балға, шоттар, найзалар мен жебелердің өзгеше ұштары, білезіктер, айналар, моншақтар және әр түрлі ілмешектер, егінді оратын орақ, пішенді шабатын шалғы сияқты құралдарды өздері жасап күнделікті тұрмыста кеңінен қолданды.

Андронов мәдениетінің алғашқы ескерткіштерін 1914 жылы А.Я. Тугаринов ашты. Содан бергі өткен уақыт ішінде Кеңес елінде, сонымен бірге Қазақстанда бұл мәдениетке қатысты орасан көп археологиялық материалдар жиналды. Андронов мәдениеті қола дәуірінің алғашқы кезеңін (б.з.б. XVIII-XVI ғасырлар) және орта кезеңін (б.з.б. XV-X ғасырлар) түгелдей қамтиды. Орталық Қазақстанда қола дәуірінің соңғы кезеңінде (б.з.б. X-VIII ғасырлар) Андронов мәдениетімен салыстырғанда анағұрлым жоғары Дәндібай-Беғазы мәдениеті болғанын білеміз. Ол Қарағанды қаласы маңындағы Дәндібай ауылында және Балқаштың солтүстік төңірегіндегі Беғазы қойнауында қола ескерткіштерінің алғашқы қазылған жеріне қарай аталған. Дәндібай-Беғазы мәдениеті Атасу өзенінен Ертіске дейінгі байтақ даладан табылған көптеген ескерткіштерімен сипатталады. Олардың қатарына Ақсу-Аюлы-2, Ортау-2, Байбала-2, Бесоба, Бұғылы-3 кешендері жатады. Бұл ескерткіштерге тән нәрсе, бір жағынан Андроновтық дәстүрлердің сақталуы, екінші жағынан, мәдениеттің жаңа элементтерінің, тұрпаты ерекше бейіттік тамдардың, жатаған, домалақ ыдыстардың пайда болуы. Жерлеу ғұрпы да Андронов мәдениетіне тән емес. Әдеттегі бүктелген қаңқалармен қатар аяқтарын созып, шалқасынан жатқызылған қаңқалар да кездеседі. Мұндай жерлеу ғұрпы кейінгі ерте темір дәуірінде Қазақстан жерінде тұрған малшы тайпаларда кеңінен тараған. Беғазы мәдениеті дәуірінде жерленгендерден мүлік теңсіздігінің болғанын да байқаймыз. Басына обалар жасалып, оның айналасы ірі гранит тақталармен белдеуленген молалар да кездеседі. Бұл патриархаттық-рулық қоғамның көрнекті мүшелерінің қабырлары. Тағы малдарды, жануарларды қолға үйрету көшпелілер қоғамы дамуының заңды кезеңі. Қазақстан жерінде мал шаруашылығымен қатар неолит дәуірінен бастап егіншілік дамыған. Мәселен, Усь-Нарым қонысында (Шығыс Қазақстан) табылған қыстырма орақтар егіншіліктің болғанын көрсетеді. Тастан астық үтетін құралдар: астық түйгіштер, тоқпашалар, келілер, келсаптар жасалған. Егін жинауда алғашқы кезде пышақ пайдаланылған болса, соңғы қола дәуірінде әр түрлі қола және мыс орақ, шалғы қолданылады. Алқаптарда негізінен бидай, қарабидай, тары егілген. Қола дәуірінде адам қоғамының өндіргіш күштерінің дамуына мал өсіру және егін егумен қатар әр түрлі рудаларды өндіру, тас пен сүйекті пайдалану аса маңызды роль атқарған. Оған Қазақстан жеріндегі мыстың, қалайының және алтынның бай кендерінің болуы қолайлы жағдай жасаған. Қола дәуірінде Қазақстан жерінде мекен еткен тайпалардың қоныс жайларын анықтау мақсатында бірнеше қазба жұмыстары жүргізілді. Солардың нәтижесі көрсеткеніндей, әдетте қоныс өзендердің жағасында, жайылы-мы мол мүйісте, көлдің маңына орналасқан. Қоныстар 6-10 үйден, үлкендері 20 үйден тұрды. Өзен жағасында олар бір немесе екі қатар болып тізілген. Мүйістегі үйлердің ортасынан кең алаң-қотан қалдырылған. Тұрғын үйлердің аумағы кең 100 шаршы метрден 300-400 метрге дейін жеткен. Қола дәуірінде Қазақстан жеріндегі тайпалардың өмірге керекті және үй тұрмысына қажетті заттарды істеп шығара бастағанын байқаймыз. Мал шаруашылығы адамдарды тек тамақтандырып қана қойған жоқ, сонымен қатар киім-кешекпен және аяқ киіммен де қамтамасыз етті. Сойған малдың жүнін түтіп, оны иіріп киім етіп кию үшін жаңадан ұршық және қарапайым тоқыма станогі пайда болды. Бұлар бірнеше қазбалардан табылды. Мұның өзі сол тұста қазақ даласындағы үлкен жетістік еді. Адамдар малдың терісін өңдеп, үстіне тон, басына тымақ, аяғына киім етіп киетін болды. Жүн киімдер қойдың биязы жүні мен ешкінің түбітінен тоқылды. Қола дәуіріндегі

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 72 беті

тайпалар жауынгерлік қару жасап, оларды үнемі жетілдіріп отырған. Ол кездегі негізгі қарулар найза, күрзі, дүмі шығыңқы балта, шот болды. Кейбір жауынгерлердің қақола дәуіріндегі тайпалардың діни нанымдары мен сенімдеріне келетін болсақ, ол тұстағы адамдардың тұрмысы мен әл-ауқаты түгелдей табиғатқа тәуелді болғандықтан, олар табиғат күшін киелі рух деп білген. Бұл күштер ең алдымен су, күн, от, жануарлар мен өсімдіктер дүниесі еді. Күн мен от жарық жылылықты береді, мұның бәрі қайырымды құдіретті рухтармен байланыстырылды. Адам мен жануарларға сусыз өмір жоқ, сондықтан суға да, сол сияқты, ай мен жұлдызға да табыну сияқты наным күшті болды. Қола дәуірінің тайпалары ата-бабаларына сыйынған және о дүниеге сенген. Ауру адамдарды емдеу және оларды өлімнен сақтап қалу әрекеттері де болып отырған. Ол әрекеттер нәтиже бермеген жағдайда өлген адамды о дүниеге қажет деп санаушылық, о дүниеде тамақ керек деп, тамақ пен киіммен, құралдарымен қару-жарағымен, сәндік заттарымен барынша жақсылап көму – қола дәуіріндегілерге тән рәсім. Қола дәуірінде күнге, отқа, суға, айға, жұлдыздарға және қорғаушы рухтарға арнап құрбан шалу ғадеті де болған. Кейін келе адамның ой-өрісінің өсуі нәтижесінде, оның өзі туралы және табиғат жөнінде ұғымы күрделілене түсті, сөйтіп, діни дүниетаным келіп шықты. Қорытып айтқанда, қола дәуірінің соңғы кезінде өндірістік жабдықтарға және өндіріс өніміне ортақ меншіктің пайда болуына байланысты қоғамда қауымдық құрылыс ыдырап, отбасылық меншік пайда болды. Біздің заманымыздан бұрынғы V ғасырдың 40-жылдар аяғында грек тарихшысы Геродоттың «Тарих» деп аталатын еңбегінде және басқа қол жазбаларда біздің заманымыздан бұрынғы I мың жылдың орта шенінде Орта Азия мен Қазақстан жерінде **сақ** деп аталатын бірнеше тайпалардың қуатты жауынгер одақтары болғаны айтылады. Ол одақтар массагеттер, каспийшілер, есседондар, кейініректе аландар, сарматтардан тұрған. Геродоттың айтуынша: Сақтар скиф тайпалары, бастарына тік тұратын төбесі шошақ тығыз киізден істелінген бөрік және шалбар киген. Олар садақ, қысқа семсер және айбалтамен қаруланған тамаша атқыш жауынгерлер.

Сақтардың мал шаруашылығының негізгі бағыты қой шаруашылығы еді. Оның еті мен сүті ғана емес, сонымен бірге киіз басу, арқан есу үшін жүні де іске асты. Сақтардың тұрмысында жылқы да үлкен рөл атқарады. Өйткені ол мінсе көлік, жесе тамақ, ішсе сүті сусын қымыз. Б.з.б. I мың жылдықтың орта шенінде, яғни сақ заманында өндірістің мамандырылған түрлері болды. Бұлар руданы өндіру және өңдеу, темір ұсталығы, темірді құю және зергерлік істер еді. Сақтар темірден үзеңгі, ауыздық жасауды үйреніп, соғыс құралдарын, қару-жарақтарды, жебенің ұштарын, қысқа семсерлер-ақинақ, қанжар, ұзын семсерлер, найза, түрлі балталар жасады. Металл өңдеумен бірге қолөнердің тұрмыстық ыдыс-аяқ жасау, тас қашау, сүйек ою, тері илеу, жіп иіру және тоқымашылықтың түрлері де болды. Темірден пышақ, металдан ыдыс, балта, темір ілгектер, шоттар, қашаулар т.б. заттар жасалынды. Сармат тайпаларының басты кәсібі көшпелі мал шаруашылығы болды. Сарматтар көбінесе жылқы мен қой өсірген. Ғұндардың басты шаруашылығы мал өсіру, соның ішінде жылқы және қой бағу. Оларда сонымен қатар отырықшылық пен егін шаруашылығы да болған, қолөнері де дамыған. Тұрмыста қажетті бұйымдарды металдан, тастан, ағаштан, сүйектен, мүйізден, балшықтан жасаған. Керамика ісі өркендеген. Олар Қытай және т.б. елдермен сауда жүргізген. V ғасырға қарай Солтүстік Моңғолиядан Орта Азиядағы Әмудария өзенінің бойына дейін созылған кең байтақ жердің бәрін тирек (телэ) деген атпен бірнеше тайпалар мекен етті. Солардың бірі-түрік тайпасы. Түрік деген ат алғаш рет 542-жылы аталады. Қытайдың солтүстік батысында орналасқан Вэй князьдігіне түріктер (туцюе) жыл сайын шабуыл жасап, ойрандап отырғандығы жөнінде айтылады. Қытайлар түріктерді сюнну-ғұндар деп атаған. Қыпшақ тайпаларының көшіп-қону аймағы кейде мыңнан астам шақырым жерді қамтыған. Негізгі жайылымдардың орны мен көшу жолдары және осы бағыттағы жинақталған сан ғасырлық тәжірибе ұрпақтан-ұрпаққа көшіп

O'NTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 73 беті

отырды. Көшу жолдары мен жайылымдарды бөлу қоғамның қалыпты тіршілігін қамтамасыз еткен жайылымдық-көшпелі жүйенің негізгі шарты болды. Қыпшақтардың басты шаруашылығы мал өсіру болды. Олар жылқы, қой, сиыр, өгіз, түйе өсірді. Қыпшақтар малының құрамында қыс кезінде тебіндеп жаюға неғұрлым бейімделген жылқы мен қой басым болған. Өйткені жылқы басты көлік құралы және қыпшақтар сиыр мен қой етінен жылқы етін артық көрді. Бие сүтінен тамаша, шипалы сусын қымыз, ал қойдың жүні мен терісінен жылы киім дайындалды. Қыпшақтар қой, жылқы шаруашылығымен қатар ірі қара өсірумен де айналысты. Бірақ саны жағынан ол әлде қайда аз болды. Өйткені сиырлар мен өгіздер көшкен кезде алыс қашықтыққа көп жүрісті көтере алмайтын еді. Сондықтан ірі қара өсірумен жартылай көшпелі, тұрақты қыстаулары бар қыпшақ кедей топтары айналысқан. Өгіздер көбіне арбаларға жегуге пайдаланылған. Батыс Қазақстан аймақтарында қыпшақтардың жекеленген топтары түйе шаруашылығымен де шұғылданған. Түйе құмды, топырағы ащы, тұзды және шөпсіз жерлерде ең пайдалы да қолайлы үй жануары болды. Қыпшақтар аңшылықпен де айналысқан. Олар аң аулағанда садақ пен жебеден басқа лашын, бүркіт сияқты құстарды, жүйрік тазыларды пайдаланған. Бағалы аң терілерін қыпшақтар басқа елдерге шығарып, сауда қатынасын жүргізген. Қыпшақ қоғамында малсыз кедейлер егіншілікпен, соның ішінде өзен бойларында суармалы егіншілікпен айналысқан. Оны Ұлытау және Торғай аймақтарындағы суландыру жүйелерінің, көптеген бөгеттердің, құдықтар мен тоғандардың қалдық орындары көрсетеді. Қыпшақтарда үй кәсібі, қолөнер жақсы дамыған.

Ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалар негізінде қалыптасқан мәдениеттің жалпы атауы. Түркілердің алғашқы ата қонысы Шығыс Тянь-Шянь мен Алтай өңірі болған. «Халықтардың ұлы қоныс аударының» нәтижесінде қазіргі Қазақстан, Орта және Алдыңғы Азия, Шығыс Еуропа елдері территорияларына кең таралып, орналасқан түркілер қазіргі түркі тілдес халықтарының барлықтарының этникалық субстанциясы болып табылады. «Түрік» деген термин тұңғыш рет 542 жылы аталды. «Түрік» этнонимі алғашқы кезде белгілі бір адамның ата-тегі шонжар таптан немесе әскери ақсүйектерден шықындығын білдірген (ғылымда этносқа қатысты «түркі» терминін қолдану қалыптасқан, біз соған арқа сүйенеміз). Кейінірек бұл сөздің семантикасы ұлғайып, билік жүргізуші, үстемдік етуші, ержүрек батыр тайпадан шыққан деген символға айналған. 552-745 жылдары аралығында Орта Азияны мекендеген көптеген тайпалық одақтардан біріккен феодалдық мемлекет Түрік қағандығы өмір сүрген. Түрік қағандығының әлеуметтік, саяси және қоғамдық өмірінде әскери істер аса маңызды орын алған. Түркілердің алғашқы көсемдерінің бірі Бұмын қаған болған. Оның билік жүргізген кезінде көптеген көрші елдер түркі қағанатына бағынышты өмір сүрген. Түркі қағанаты тұсында түркі тілінің барынша өріс алып кеңейіп, ұланғайыр өлкедегі негізгі тілге айналды. Түркі елінің өзіндік жазуы болған. Орхон Енисей жазуы. Сол көне түркі жазбаларының арқасында түркілердің дүниетанымдық көзқарастарын, наным сенімдері туралы көп мағлұмат алуға болады. Түркілер негізгі планеталармен жұлдыздарды қозғалысын жетік біліп, оларды әрқайсысына жеке-жеке ат қойып белгілеген. Көне түркілер аспан денелерінің қозғалысына қарап ауа райын, жыл маусымдарының қандай болатынын күні бұрын анықтай алған. Олардың өзіндік ай календарлары, жыл қайыру жүйесі болған. Көне түркілер геометрия, математика ғылымдарынан біршама қабардар болған, оны су жүйелерін салуға, күрделі ғимараттар, қарауыл төбелер тұрғызуға т.б пайдаланған. Олар металды, түрлі минералдарды еріту әдістерін, шөптердің емдік қасиеттерін білген. Шаруашылығы тікелей малмен байланысты болғандықтан мал асырау мен емдеудің неше түрлі әдістерінде жетік меңгерген. Ежелгі түркілер негізінен қос күшке - Көкке және Жерге сыйынатын болған. Көк Тәңірінің рақымымен елді билеген қағандар «Аспанда туған және Күнмен, Аймен безендірілген» деп аталған. Түркі жазуларында олардың

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 74 беті	

барлық жеңістері Көк Тәңірімен байланыстырылған.Әрбір түрік сөзін Тәңірінің үкімін орындаушысы ретінде сезінген.Көне түркілердің космогониясын , яғни әлем құрылымы туралы көзқарастарын төмендегі жолдардан байқауға болады:”Жоғарыда Көк Тәңірі,төменде Қара жер жаралғанда екі арасында кісі ұлы жаралған екен.”Түркілер әлемнің төртбұрышты моделін жасаған:”ілгері” (күн шығыс) ,”кейін”(күн батыс) , “бері “(күн ортасы-оңтүстік) ,”ары” (түн ортасы -солтүстік).Бұл модель “Күлтегін” жырында төмендегідей баяндалған:Ілгері күн шығысында,Оң жақта күн ортасында Кейін -күн батысында ,Сол-жақта түн ортасында.Осының ішіндегі халықтың бәрі маған қарайды.Ежелгі түркілер үшін Көк пен Жер Судан кейін тұрған күдіретті күш- әйел,ошақ басы құдайы Ұмайға да табынған.Ол бала шағаны, Үй берекесін қорғайды деп сенетін болған.Түркі халықтарының мәдениетінде персонификацияланбаған,шексіз аспан әлемімен теңдестірілген Көк Тәңірінің монокультімен қатар аспан шырақтары,құтты мекен,от-суғада бас игенін білдіретін дәйектер кездеседі.Ертедегі миф аңыздардың, ертегілердің кейіпкерлерінің Күнсұлу ,Күн астындағы Күнекей атаулары,күнді құдай ретінде бейнелеу , күнбасты кескіндердің кездесуі; жаңа туған айға тағзым етіп,табыну;отты киелі құбылыс деп есептеп ,онымен тазарту , аластау әрекеттерін жасау және т.б -дан біз көпқырлы түркілік ой желісін танимыз.Түрік жазуы п.б.: 1. Уғ. 2. 1000 жыл ерте(сақтармен байланысты, 1мың ж). Оны Батыс Түрік қағанаты мен Византия мем-ң арас. Елшілік хаттардан көруге болады. Түрік жазуымен қатар елде соғды жазуы да болды. Оны қолданғандар: қаған кеңесшілері, елші, есепші. Атақты көпестері Сайрам, Тараз, Баласағұн қалада тұрған. Бұл жазу түрік жазуының ығыстырылуына әсер етті.Соңғы 30-40ж. Ішінде Талас, Іле, Сыр, Ертіс өзендері бойынан ежелгі түрік жазуларының ескерт.таб. жазудан о-ң тек билік иесі ғана емес, орташалар-ң болғ.көреміз.Оңт.сібір, Алтай-Саян, Қаз. Жерлеріндегі түркі тайпалар түрікше сөйлеп, көне түркі жазуымен жазған.35 әріптен тұрған. Ол өздерінің таңбалары негізінде жасалған.

Жазба мәдениеті.Көне түркі тілінде 200 аса жәдігерлер табылған. Күнделікті тұрмыста ауызекі сөздерді қолданған. Нәт. VIII ғ. түріктердің жазба әдебиеті п.б. әдеби туындылар: мақал-мәтел, жоқтау дегендерге бай. Ерте орта ғасырларда түркі халықтары өздерінің төл жазуымен бірге соғды жазуын да пайдаланған. Соғдыжазуы дегеніміз — орта ғасырлардағы парсы жазуы. Соғды жазуының өз тілдеріне икемделген нұсқасын түркілер алғашында "ұйғыр жазуы", кейінірек "найман жазуы" деп атаған. Түркі халықтары ислам діні енген кезден бастап (VIII—XII ғғ.) араб әліпбиін де қолдана бастайды. Қарахан мемлекетінен бастап іс қағаздары араб әліпбиімен жүреді. Араб әліпбиімен хатқа түскен сол заманғы еңбектер мыналар: Махмұд Қашқари "Диуани лұғат ат-түрік", Жүсіп Баласағұни "Құтты білік", Қожа Ахмет Йасауи "Диуани хикмат", Сүлеймен Бақырғани "Хикмет", Рабғузи "Қиссауыл әнбия" ("Әулиелер дастаны", "Оғызнама" (IX—X ғғ.), Әбілғазы Баһадүр "Түрік шежіресі", т.б. Көне түркі тілі, жазуы — бүгінгі өзбек, қазақ, ұйғыр, түрікмен, қырғыз, карақалпақ халықтарына ортақ мұра. Түркі тілі, жазуы негізінде осы аталған қазіргі түркі тілдес халықтардың әдеби тілдері қалыптасты.

Руна жазуларының сипаты

Түркі тіліндегі осы деректерде айтылған жазулар тіл ғылымында руна жазуы деп аталған. Ол Скандинавия халықтарының тілі бойынша, сыры ашылмаған құпия жазу деген сөз. Бұл жазудың оқылу сырын ашқан — В.Томсен. Одан кейін Орхон жазуларын орыс тіліне аударған түрколог В.Радлов болды. Сөйтіп, XIX ғасырдың соңында руна жазуының құпия сырының ашылуы ертедегі түркі тілдес халықтардың да өздеріне тән жазуларының болғандығын көрсетті.Түркі жазуы бір-бірімен қосылмай жазылатын 38 әріптен тұратындығы белгілі. Кейбір ғылыми пікірлерге қарағанда, көне түркі жазуының пайда болуына соғда әріптері пайдаланылған немесе әсері тиген. Бұл екі жазудың әріптерін бір-бірімен салыстырып қараса,

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 75 беті

екеуінің бір-біріне ұқсас еместігін байқау онша қиын емес. Керісінше, түркі әліпбиінің көріністері олардың ру-тайпаларының таңбаларына ұқсас. Олай болса, "Түркі жазуының пайда болу негізі олардың таңбаларында жатқан жоқ па?" деген орынды сұрақ туады. Түркі дәуірінен қалған атақты "Күлтегін", "Білге қаған" сияқты тасқа жазылған дастандар қазақ тіліне аударылып, біздің қолымызға тиіп отыр. Қазақ, халқы ол дастандарды өздерінің төл дүниесіндей қарсы алды. Оған басты себеп, ондағы жазылған әдет-ғұрып, салт- сана, діни- наным, сенім, мақал-мәтел, батырлық жырлардың үлгілері бөрі-бөрі халқымыздың тірлік- тіршілігінен алынғандай ұқсас. Бұл мұралар қазақ халқының ертеден келе жатқан бастауы. Түркі дәуіріндегі ескерткіштердегі жазулардан және бір байқалатыны - өздері мекен еткен географиялық аймақтың бағыттарын барлай білген. Шамасы, көшпелі өмірге байланысты мал шаруашылығының және табиғаттың ерекшеліктері ескеріліп отырған. Түркілер өздері өмір сүрген кеңістіктің төрт бұрышын тек жаз жайлауы, қыс қыстауы, мал жағдайы үшін ғана біліп қоймай, өздерімен көрші жатқан мемлекеттермен байланыс, қарым-қатынас жасауда да, соғыс іс-әрекетінде де географиялық бағдарлау жасай білген. «Қорқыт ата» кітабы 10 жырдың қосындысы. Қызылорда Қармақшыда ескерткіші бар. Кітап мазмұнына қарағанда Қорқыт айтты деген нақыл сөздер жиынтығы көне түрік ауфз әдеб. жинастырылған. Қорқыт кітабы жастарды тәрбиелі болуға, жер, елін қорғауға, батыр, батыл болуға шақырады. Бірлікті уағыздайды. Сонымен оларда жазба әдебиет пен әдеби тілдің жақсы дамығанын көре аламыз. **Наным-сенімдері мен діні**

-Отқа табынған. Отпен аластау секілді ескі наным ел ішінде әлі сақталған.

-табиғатқа табынған. Қаза болған адам-ң туыстары жиналып, киіз үй тігіп, құрбан шалып, оның атын, мәйітін, заттарын бірге өртеген.

Жазда өлсе күзде, қыста болса көктемде топырағын жерлеген. Бұл мезгілге табыну.

Күлтегін жазуынан аспан әлеміне, көкке сиынғандығын көре аламыз.

Ұмай анаға табынған.

Көк бөріге табынған (Оғызнаме)

Балаға жақсы бәйге аттарға тіл –көз тимеу үшін бөрінің тырнақ, көз, тіл сияқты мүшелерін кесіп алып, тағып қоятын. Тісі де қасиетті.

УШ ғ. Оңт. Қаз. Мұсылман діні етек ала бастады. Орталықтары: Сайрам, Тараз, Отырар, Йасы. Оны Сатұұ Боғра хан мемл. Дін есебінде пайд.

Рококо стилімен Барокконың ұқсастықтары, айырмашылықтары. Вени диаграммасы Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Натурализм, Реализм, Готика, Эстетика, Импрессионизм

Жаңа тақырыпты бекіту. 5 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.6. Әдебиеттер

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с

2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г

3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015

4. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казакстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 76 беті

5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
5. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
6. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том, Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. А. Алдабердіқызы, Ш. Ш. Әлменова, Д. М. Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
7. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
8. Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

1. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
2. Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

5.7. Сабақты қорытындылау. 15 мин

Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Қазақ жеріндегі Ежелгі тайпаларды атаныз, олардың шаруашылығы, наным сенімдері?
2. Қазақ жеріндегі Ежелгі мәдениетке жататын қандай мәдени ескерткіштерді білесіз?
3. Қазақ жеріндегі Ежелгі түркі тілдес тайпалары жайлы көбінесе қай елдің жазба деректерінде сақталған?

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу		104 беттің 77 беті

4.Орхон Енисей жазбаның түркі тілдес халықтар үшін тарихи маңызы неде?

5.Ежелгі Түріктердің наным сенімдері?

6.«Көк тәңірі»ұғымын қалай түсінесіз?

7.Қазақстанда түрік жазуы қай кезеңдерде пайда болды?

8.Жазбаша әдебиеттің дамуын неден байқауға болады?

9.Қандай әдеби ескерткіштерді білесіңдер?

10.Түріктердің наным-сенімдері қандай болды?

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№10 сабақ

5.1.Тақырыбы:Көшпелі өркениет құндылықтары. Дәстүрлі қазақ мәдениеті.

Халық ауыз әдебиеті мен музыка мәдениеті. Кеңестік кезеңдегі Қазақстан мәдениетінің дамуы.

Қазіргі Қазақстан мәдениеті.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Көшпелі өркениет құндылықтары.Халық ауыз әдебиеті және шешендік өнер тақырыбын талдап,қарастыру. ХХғасырдағы Қазақ мәдениеті тақырыбын қарастыру. Кеңестік кезеңдегі қазақ мәдениеті. Қазіргі қазақ мәдениетінің типтерін қарастыру.

Ұйымдастыру кезеңі:– 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Көшпелі өркениет.

2. Халық ауыз әдебиеті.

3. Шешендік өнер.

«Көшпенділер өркениеті» деген ұғымды Ә.Марғұлан, К.Акишев, К.Байпақов сияқты археолог ғалымдар көбірек пайдаланады. «Көшпенділер қоғамы» деген терминді С.Толыбеков, Д.Кішібеков сияқты ғалымдар ғылыми айналымға қосты. Сонымен бірге соңғы кезде қазақ сахарасында Дала өркениеті болды»- деген пікір көбірек айтылуда.

А.Тойнби өркениетті табиғи ортамен байланыстырып, Қытай, Үнді өркениетін континентальды деп атағаны белгілі. Егер біз Еуразия сахарасындағы өркениетті осы тұрғыдан қарасақ, ол баяғы Ұлы Қыпшақ даласы – Дала өркениеті.Жалпы, «Дала» деген ұғымды тек бір шөл деп ұғуға болмайды. Дешті Қыпшақ жерін басып не сан өзендер өтеді. Бір шеті Енесай, Онон мен Керулен, Ертіс, Тобыл, екінші шеті Жайық, Кәрі Каспий, Арал, Еділ Ұлы сахараның сәні мен әні еді ғой. Бүгінгі қазақ елінде 45000 өзен, 85000 көл атының болуы ойландырса екен. Ал Алтай, Ұлытау, Қаратау, Мұғаджар, Алатау, Орал таулары жер бедерін безендіріп тұрған жоқ

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 78 беті

па? Ендеше Алтайдан Дунайға дейінгі Дешті Қыпшақ сахарасы әрі далалы, әрі таулы, әрі өзен-сулы, нулы өркениет емес пе? Осы ұлан-ғайыр далада өркениет орнауға себеп болған факторлар қандай? Бірінші, Алтайдан Донға дейін созылған Ұлы Дала екі құрлықтың басын қосты. Ол Еуропа мен Азияның қақпасы, тоқсан жолдың торабы еді. Екінші, біздің жылсанауымыздан мың жылға жуық бұрын Алтайдан Донға дейін Еуразия сахарасында пайда болып, эволюциялық даму сатыларынан өтіп, бірегейлік, біртұтастық қадір-қасиеттерін сақтаған өркениет – Дала өркениеті 7000 км аралықта өрбіді. Бұл географиялық аймақта этномәдени тұтастық қалыптасты, славян, финноугор, үндіарийлік, түркі тетес тайпалар өзара әлеуметтік-экономикалық процестер барысында өзара байланысты. Осы тектер тоғысында түркі тегі, оның бірегейлігі жеңіп шықты. Біздің жыл санауымыздан бұрынғы IV мыңыншы жылдың аяқ шегінде адамдары ең жүйрік аңы - жылқыны үйретті. Салт атты көшпелілер пайда болды. Украинадағы Дерьевка елді мекені, Ресейдегі Воловад қонысы, Қазақстандағы (Көкшетаудағы) Ботай қонысындағы археологиялық қазбалар, т. б. осының дәлелі.

Үшінші, сайын дала Әму мен Сыр бойы арқылы Қытай-парсы, Үнді, Араб өркениеттерімен тоғысты.

Төртінші, Ұлы Далада барлық әлемдік діндер тоғысты. Шаманизм, тәңірге табыну, зердеш, пұтқа табыну, христиан, манихейлік, ислам – пенделердің рухани өміріне тірек болуға әрекет етті...

Бесінші, қыр баласы табиғи ортамен толық гармонияда болды. Дала перзенті еш бір шектеу дегенді білмеді. Оған творчестволық эволюция тән еді.

Алтыншы, Дала арқылы өтетін «Ұлы Жібек жолы» сауда ғана емес, мәдениет тоғысу жолы еді. Бір ғана Сырдарияның орта және аяқ шегінде 300-ге жуық қалалар мен елді мекендер болды... Ендеше Еуразиялық сахарадағы көшпенділі дала мен қаланың синтезі еді.

Жетінші, аң стильді өнер дамыды.

Сегізінші, сайын даладағы көшіп-қону, экологияны сақтау, ұрпақ тәрбиелеу, демографиялық процесті жолға қою, сал-серілік дәстүр сияқты Дала этикасын, менталитетін орнатты.

Дала өркениеті әлемдік дамуға қандай үлес қоса алды?

Бірінші, Тәңірлік дүниетанымды берді, Зердеш (Зороастр дінін таратты);

Екінші, металл қорытудың көне ордасы болды;

Үшінші, төл жазуын тапты;

Төртінші, жыл мезгілін маусымға бөліп, осы күнгі календарьлық дүниетанымды қалыптастырды;

Бесінші, әскери құрылымның далалық типін жасады, әскери өнердің ғажайып үлгілерін көрсетті;

Алтыншы, сымбат-архитектуралық өнердің өзіндік үлгісін жасады, Айша бибі, Алашақан, Сырлытам, Қарахан, Жошыхан, Аяққамар, Жұбанана, Болғанана, Ботағай мавзолейлері т.б.

Жетінші, дала гомерлері бай ауыз әдебиетін жасады. Әуез (музыка өнері) шарықтады. Тек қана Қазақ хандығы тұсында 5000-дай күй (аспапты музыка) дүниеге келіпті /6,62 бет/.

Сегізінші, мемлекет басқарудың дала демократиясына сүйенген жүйесін жасады.

Тоғызыншы, шаруашылықтың негізі мал шаруашылығы бола тұра, адам баласы ойлап тапқан басқа түрлерін Дала перзенті қосалқы шаруашылық етті. Дала мен қала менталитетін будандастырды

Халық ауыз әдебиеті.

Қай елдің болсын жазба әдебиеті шық бұрын ауыз әдебиеті болды. Жазу-сызу шығып, мәдени сатыға көтерілгенге дейін қай халық болсын ой-пікір, көңіл күйлерін, тап болған қоғамды, таптық тілек-мүддесін ауызша жырлап, ауызша айтып берді. Олар

OҢTҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 79 беті

ауыздан-ауызға тарап, халықтың, оның жыршыларының жадында сақталып, біздің дәуірімізге жетті. Жазуы жоқ елде сақталудың мұнан басқа жолы да болмайды. Ауыз әдебиеті жазба әдебиеттен бұрын туғандықтан, жазба әдебиеттің өсу, даму жолында негізгі бір қоры, негізгі бір тірегі саналады. Ауыз әдебиетінен тыс, онымен байланыссыз дамып, өз алдына, жеке өскен жазба әдебиетті тарих білмейді. Қазақтың ауыз әдебиеті материалдың молдығы, мазмұндылығы және түр көркемділігі жағынан қай халықтың ауыз әдебиетінен де кем түспейді. Фольклористика ғылымында танылған сан алуан түрлердің қайсысы болсын қазақ ауыз әдебиетінен табылады: не әдемі ертегі, аңыздар; биікке қол созып, қиынға құлаш ұрған халықтың өршілдік ой-арманын меңзейтін, шытырман оқиғалы, ғажайып қиялды әңгімелер; тіл дамыту, ой-өрісін кеңейту, логикалық ойлау мүмкіншілігін байыту тілегінен туған жаңылтпаш, жұмбақ, тәлім-тәрбиелік қызықты балалар ертегісі; өмірдің бұраң жолдары мен сан қайшылықтарын бақылай келіп түйген афористік топшылау - мақал, мәтелдер; әр алуан көңіл күйлерінің көлеңкесі - қара өлең, қайым өлеңдер; халық тұрмыс-салтының әрқилы жақтарын аңғартатын жар-жар, айтыс, сыңсу, қоштасу, беташар, бесік жырлары; өмір сабағы жазылмаған хат, басылмаған кітап есебінде болған үлгілі терме, өнегелі толғаулар; халық санасының сәбилік дәуірінің нақтылы сәулесі - ескі дінмен байланысты туған: күн жайлату, жылан арбау, бақсы жырлары тағы басқалармен қатар ауыз әдебиетінде халқымыздың басынан өткізген белгілі-белгілі тарихи кезеңдердің сүрлеуі дерлік, әсіресе, батырлар жыры - эпос, лиро-эпостар (ғашықтар жыры) көп және әр алуан. Жұртшылығымызға мәлім батырлар жырларында бірнеше ғана эпизодтан құралған, батырдың бір ғана ерлігін көрсететін қысқа поэмалар («Базар»), әлденеше ерлік қимылдарды бір адамның басына жинақтап, оқиғаларын композициялық жағынан бір бүтін етіп шығарған ұзақ поэмалардың («Алпамыс», «Қобыланды») және әңгіме бір батырдың ғана ерлігі емес, көптеген батырдың ерліктерін жалғастыра суреттейтін эпопеялық эпостардың болуы дерегі қазақ ауыз әдебиетінің әрі бай, әрі эпостық жыры марқайған ел екендігін аңғартады. Бұлай болудың екі түрлі себебі бар: бірінші - өзінің даму жолдарында сан қайшылықтарды бастарынан кешіріп, ұзақ ғасырларда кездескен қиыншылықтарға мұқап қалмай, елдің өршілдік арманын дамыта берген халқымыздың рухани күшінің беріктігі; екінші - жазу өнерінің бізде кеш туып, мәдениеттен кенже қалуымыз. Жазуы, баспасы жоқ елдерде сөз өнері - негізгі құрал екендігі белгілі. Ондай елдің ауыз әдебиеті сан алуан сыпаттарды өз бойына сыйғызады. Халық өмірге көзқарасын да, жастарға тәлім-тәрбие беру мәселесін де, ел басынан өткен тарихи жайттарды да, діни-наным, сенімдерін де сөз арқылы көпшілікке жеткізеді. Сондықтан сөз өнерін дамыту, оның мазмұнымен қатар, түр көркемдігіне ерекше көңіл бөлу жай машықтаудан туған нәрсе емес, өмір тілегінен туған нәрсе. Қазақ ауыз әдебиетінің байлығы және көркемдік, мазмұндылығы революциядан бұрынғы орыстың ірі ғалымдарының да назарын аударды. Атақты орыс ғалымы, тюрколог, академик В.В.Радлов, Орта Азияның әйгілі зерттеушісі, ғалым Г.Н.Потанин тағы басқалар да қазақ фольклорын жоғары бағалады. Ауыз әдебиетін зерттеуде кездесетін үлкен қиыншылықтың бірі - оның қай кез, қай дәуірде туған шығарма екендігін тап басып, дәл айту мүмкіншілігінің жоқтығы. Сондықтан ертеден жазылып қалған тарихы, литописі болмаған елдерде фольклорды зерттеу мәселесі айрықша сақтықты керек етеді. Жалпы ауыз әдебиеті, оның ішінде эпостық жырлар өзінің жарыққа шыққан күндерінен бері талай ғасыр, талай заман, талай әлеуметтік топты да, таптарды да бастарынан өткізді. Демек, әртүрлі қоғамдық, таптық тілектерге сәйкес талай өзгерістердің де болуы сөзсіз. Кейбір эпостың алғашқы нұсқасы халықтық идеяны жыр етсе, кейіннен үстем таптың көзқарасын қолдаушы жыршы-ақындар өз табының идеясына бейімдеуі, жырды оқып шыққан адамдарға алдыңғы нұсқасынан басқа ұғым, басқаша тәлім-тәрбие беретін етуі мүмкін.

O'NTÜSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 80 беті

Б.Адамбаев қазақ халқының бай ауыз әдебиетін, оның ішінде көлемі жағынан шағын жанр деп саналатын халық даналығы мақал-мәтелдер мен шешендік сөздерді ауқымды зерттеумен айналысты. Шешендік сөздердің және мақал-мәтелдердің тарихы, табиғаты, көркемдік ерекшеліктері туралы «Шешендік өнер» (1969), «Халық даналығы»(1976), «Қазақтың шешендік өнері»(1984) атты монографиялық зерттеу еңбектері шықты. Сондай-ақ, «Қазақ ертегілері»(1962), «Шешендік сөздер»(1967), «Ел аузынан»(1985) жинақтарын құрастыруға қатысқан

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ХАЛЫҚТЫҚ СИПАТЫ

Ақылмен ойлап білген сөз,
 Бойына жұқпас, сырғанар.
 Ынталы жүрек сезген сөз,
 Бар тамырды қуалар.
(Абай)

Қазақ ауыз әдебиетінің ерекше бір жанры – шешендік өнер. Халқымыздың даналығының үлгісі шешендік сөздер – ғасырлар бойы халық сынынан ерекшеленіп өткен құнды мұра, асыл қазына. Шешендік өнеріне ерте замандардан-ақ, үлкен мән берілген. Ежелгі грек, рим елдерінде шешендік өнерді "риторика" деген атпен жеке пән ретінде оқыған. Дүние жүзіне әйгілі ерте заман шешендері Пратогор, Демосфен, Цицерон, Квинтилиан сияқты өз заманының мемлекет қайраткерлері, ел аузына қараған ойшылдары болған. "Риторика" ғылымы өнердің падишасы ретінде ерекше бағаланған. М.В.Ломоносовтың 1748 жылы басылып шыққан "Шешендікке қысқаша басшылық" атты еңбегі бұл өнердің Ресейде дамып, қалыптасуына түрткі болды. Қазақтың шешендік сөз тарихы Майқы би мен Аяз билерден басталып (XII-XIII ғғ.), Жиренше шешен, Асан қайғы (XIV-XV ғғ.) есімдерімен қатысты қалыптасып, өркендей түсті. Шалғез, Бұхар (XV-XVIII ғғ.), Шортанбай, Дулат, Мұрат, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекелерге жалғасты. Шешендік өнерінің кеңінен дамып биіктеген кезеңі – XV-XVIII ғғ. Бұл кез қазақ халқының жоңғар, қалмақ, қытай басқыншыларына қарсы тұрып, өз тәуелсіздігін қорғау жолындағы күрес жылдары еді. Шешендік сөздердің алғашқы үлгілерін халық ауыз әдебиеті туындыларынан, ертегі, аңыз әңгімелерден, өлең-жыр, дастандардан ұшыратамыз. Осы сөз өнерінің кең қанат жайып, орнығып дамуында тапқырлық пен шешендіктің тамаша нұсқалары – жыраулар толғаулары, айтыстар мен мақал-мәтелдердің орны ерекше. Қазақтың шешендік сөздерін өзге жұрттың атакты адамдары, ғалымдары жоғары бағалады. Шешендік сөздер нұсқаларын академик В.В.Радлов (XIX ғ.) зерттеп жинаған болатын. Ол: "Қазақтар... мүдірмей, кідірмей, ерекше екпінмен сөйлейді. Ойын дәл, айқын ұғындырады. Ауыз екі сөйлеп отырғанның өзінде сөйлеген сөздер ұйқаспен, ырғақпен келетіндігі соншалық, бейне бір өлең екен деп таң қаласын", – деп көрсете отырып, әсіресе қазақ тілінің тазалығы мен табиғилығын дұрыс аңғарып, қазақтардың сөзге тапқырлығы мен шешендігі өзіне ерекше әсер еткенін жазған. Сондай-ақ, қазақтың шешендік, тапқырлық, нақыл сөздерін жинап жариялағандардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол халық даналығының жас өспірімдерді тапқырлыққа, өткірлікке, адамгершілікке баулитын тәрбие құралы екенін жете танып, өз еңбектеріне орнымен енгізіп, пайдалана білді. Шешендік сөздерді алғаш зерттеушілердің бірі – М.Әуезов. "Қазақ әдебиеті тарихы" (1927 ж.) еңбегінде "Билер айтысы" деген арнаулы тақырыппен шешендік сөздердің кейбір түрлеріне мысалдар келтіреді. Ауыз әдебиетінде алатын орны мен халықтық сипатына дәлелді ғылыми тұжырымдама береді. Ауыз әдебиеті мұраларын зерттеп, жинап, ерекше еңбек сіңірген ғалым-лингвист А.Байтұрсынов шешендік өнерді жеке алып қарастырып, құнды

OÑTÛSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 81 беті	

пікірлер білдірді (1926 ж.). Шешен сөз, көсемсөз, дарынды сөз деп үш топқа бөліп, әрқайсысын қолданыс орнына қарай (саясатқа қатысты, сотта сөйлеу, қошемет сөздер, ғалымдардың ғылыми тақырыптағы сөзі, діни уағыз сөздер) іштей тағы беске бөліп, әрқайсысына қысқаша түсініктер, тың анықтамалар берген.

Шешендік сөз терең ойға, ұтқыр шешімге, тапқыр логикаға құрылады.

Халық мақалдарында: "Таяқ еттен өтеді, сөз сүйектен өтеді", "Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ", "Қылыш жарасы бітеді, тіл жарасы бітпейді", "Аталы сөзге арсыз ғана тоқтамайды", – деп сөзді айтушыға да, оған құлақ қоюшыға да биік талап қойған. Демек, шешеннің ең негізгі құралы – сөз. Ол тындаушының жүрегіне жетіп, ерекше сезімге бөлеген. Сөз туралы Бөлтірік шешен: "Сөзден тәтті нәрсе жоқ. Сөзден ащы нәрсе жоқ. Сөзінді тіліңе билетпе, ақылыңа билет. Ақылыңды, сөзінді ақылсызға қор етпе, ақылдыға айт, кімге, қай жерде, қай кезде, қалай сөйлейтініңді біл", – деп толғайды. Бұлар – "Ердің құнын екі ауыз сөзбен бітіретін, жауласқан елдің арасына бітім айтатын, күлгенді жылатып, жылағанды жұбата алатын даналық сөздер иесі". Мұндай сөз білетін, жөн білетін адамға ел ісіне араласуға, халық атынан сөйлеуге құқық берілген. Шешендік өнер — көрген-білгенді көкейге тоқып, көп үйреніп ізденудің арқасында талай айтыс-тартысқа түсіп, жалықпай жаттығу арқылы жетілетін өнер.

Шешендік өнердің қиындығы туралы Бұқар жырау:

...Көш бастау қиын емес –

Қонатын жерде су бар.

Қол бастау қиын емес –

Шабатын жерде жау бар.

Шаршы топта сөз бастау қиын –

Шешімін таппас дау бар, – деп дұрыс аңғартады.

Нағыз шешен үшін сөзге шебер болу жеткіліксіз. Табанда тауып сөйлейтін тапқыр, топ алдында тайсалмай, мүдірмей сөз бастайтын батыл, сөз сайысында саспайтын сабырлы болуы қажет.

Шешендік сөздерге тән ерекшеліктер. Біріншіден, қазақ шешендерінің сөздері жазбаша емес, ауызша айтылып дүниеге келеді де, одан кейін бірден-бірге жатталып, ұрпақтан-ұрпаққа жетеді.

Екіншіден, айтыла келе бастапқы нұсқа қалып өзгертіліп отыруы мүмкін.

Үшіншіден, шешендік сөздер кейінгі айтушылар тарапынан қажетіне қарай өзгеріп қолданылып отырған.

Шешендік сөз ақындар айтысы сияқты сөз тартысы дау үстінде, ел тағдыры талқыланған ұлы жиын кеңес кезінде, оңаша ой толғау не сұхбат, әңгіме-дүкен барысында арнау, сәлем, өсиет түрінде де өмірге келген.

Шешендік сөздер көбінесе түсінік сөзден басталады. Түсінік сөзде айтылмыш шешендік сөздің немен байланысты, қандай жағдайда туғандығы мен кім айтқандығы баяндалады.

Шешендік сөздің, айтылар ойдың негізі – мазмұн. Сөз нақтылы, нені айтса да сендіретіндей, иландырып қарсыласын мойындататындай дәлелді айтылған.

Жазба әдебиетіміз дамыған кейінгі дәуірде шешендік сөздер саптан шыққан жоқ. Заманға сай жаңа мазмұн, жарасымды тұр тапқан шешендік сөз нұсқалары көбейді.

Шешендік сөздің шыны – **айтыс**. Мұнда ауыз әдебиетіне тән барша қасиеттер тоғысқан.

Шешендік сөздер мән-мағынасының тереңдігімен ғана емес, сондай-ақ тақырыбының кеңдігімен де ерекшеленеді.

Шешендер сөзі – халқымыздың тілдік қазынасы. Ол көркем әдебиетіміздің қалыптасып дамуына белгілі дәрежеде үлес қосқан ақын-жыраулардың арнау, толғау сөздеріне ұқсас болып келеді.

Ертеден-ақ, халқымыздың өзіндік басқару жүйесі болды. Ел қамын жеген ерлері, сөзін

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 82 беті

сөйлеген, әділін айтқан шешендері, білімпаз билері болды. Би – халықтың көкейіндегісін айтқан, ойын жарыққа шығарған әділет жоқшысы. Қазақтың атақты билері Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекеден қалған сөз дәстүрі ғасырлар бойы үзілген емес.

Ш.Уәлихановтың: "Би атағын беру қазақта халық тарапынан бір сайлау арқылы немесе халықты билеп отырған өкімет тарапынан бекіту арқылы болған емес, тек сот ғұрыптарына әбден жетік, сонымен қатар тілге шешен қазақтар ғана бұл құрметті атаққа өз бетімен ие болған. Би атағын алу үшін би болам деген қазақ өзінің заң ісіне жетіктігі және шешендік қабілеті бар екендігін халық алдында сан рет көрсетуге тиіс болған. Ондай адамдардың атағы бүкіл қазақ даласына тез жайылып, олардың аты жұрттың бәріне мәлім болып отырған", – деген сөздерінен би – халықтың көкейіндегісін айтқан, жарыққа шығарған әділет жоқшысы екенін танимыз. Кезінде Ахмет Байтұрсынов: "Әділ билердің қолындағы билік қазақтың неше түрлі дертін жазатын жақсы дәрі еді", – деді. Демек бұл қастерлі мұра – шешендікпен айтылған билер сөзі ұмытылмайды, қай кезде болса да халық жадында. Кеңес өкіметі орнауымен бір мезгілде мәдениетті қайта құру шаралары жүзеге асырыла бастады. Елде ағарту ісін дамытуға баса назар аударылды. Қазақтың ұлт зиялылары шығармашылық тұрғыда табысты еңбек етіп, мәдени құрылыс барысын жеделдетуге зор үлестерін қосты. Қазақ тіліндегі оқулықтар жазылды. Мұндай оқулықтардың авторлары қазақ зиялыларының өкілдері - А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, С. Сейфуллин болды. Алгебрадан қазақ тіліндегі бірінші мектеп оқулығын Қаныш Сәтбаев, географиядан - Әлихан Бөкейханов, Қазақстан тарихынан профессор Санжар Асфендияров құрастырды. 1929 жылы араб жазуы негізіндегі қазақ әліпбиінен латын әліпбиіне көшу жүзеге асырылды. XX ғасырдың бас кезі қазақ әдебиеті тарихындағы ерекше кезең болды. Қазіргі заманғы қазақ әдеби тілінің негізі қаланып, жаңа стильдік формалар пайда болды, қазақ жазушылары жаңа жанрларды меңгере бастады. Осы кезеңге Спандияр Көбеевтің шығармашылығы тән. С. Көбеевтің шығармашылық жолы орыс жазушыларының шығармаларын қазақ тіліне аударудан басталды. С. Көбеевтің И. Крыловтан аударған мысалдар жинағы 1910 жылы жарық көрді. 1913 жылы басылған «Қалың мал» романы қазақ әдебиетінің тарихындағы елеулі оқиға болды.

Қазіргі қазақ мәдениетінің типтері. Қазіргі қазақ мәдениетіндегі негізгі мәдени-әлеуметтік типтерге көшейік. Мәселенің бұрын зерттелмегенін аңғару қиын емес. Мәдени-әлеуметтік тип ғылымда қалыптасқан қағидаларды талдаудың нәтижесінен гөрі, өмір идеяларын жалпылаудың тәжірибесіне жақын. **Архаикалық тип** Мәдени идентификация (теңестіру) адамның, белгілі бір нақтылы мәдени ортада өзін-өзі сезіну деңгейіне байланысты. Адам туғанынан құндылықтар жүйесін, әдетте, сол күйінде дайын қабылдайды (отбасылық, топтық, этностық, мемлекеттік, өркениеттік тағы басқа). Еркін таңдау қабілеті тек шығармашылық типтегі адамдарға тән. Бұл ретте, әсіресе этникалық сананың тұрақтылығын, рәміздері (мифтері, аңыздары, мұраттары, қасиетті символдары, салттары тағы басқа) мен дүниетанымының өткен кезден сусындап тұратынын ескерген жөн. Этномәдени сана «біз және біз емес» деген ажыратушылық оппозицияға негізделген. Бұл сана адамды өткен тарихқа басты назар аударып, этностың түп-тамырларын құрметтеуге шақырады. Бұл — жағымды әрі қажетті талап. Өзін сыйламаған, басқаны да сыйлай алмайды. **Архаизм** Алайда, этномәдени ментальдықтың әсіре бейнеленген типтері бар. Олардың бірі — архаизм. Архаизм— мәдениеттің өтіп кеткен сатыларын қайтадан қалпына келтіруге бағытталған талпыныс. Бұл типке зерттеушілер кейде «дәстүршілдік», «ортодокстық», «фундаменталиста», «партикулярлық» сияқты белгілерді де қосады. Шынында да, мәдени жүйе өзін өзі сақтап қалғысы келеді, тұрақты бастауларынан алыс болмауды қалайды. Екінші жағынан алғанда, адамның шығармашылығы, жасампаздығы, жаңашылдығы белгілі. Осы екі тенденция бір-бірімен тайталаста болады. Архаистік бағдар туралы бірнеше деректер келтірейік. Бұл мәселені А. Тойнби жан-жақты қарастырған. Оның пікірі бойынша,

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 83 беті

архаистік мәдени бағдар мінез-құлық бітімдерінде, өнерде, тілде, дінде, экономика мен саясатта байқалады. Мысалы, Алмания тарихындағы тевтонизм, таза қанды арийлік идеялары мен фашистік-корпоративтік мемлекет құру тәжірибесі, Израильдегі өлі тіл ивритті тірілту әрекеті, Үндістандағы санскритті қалпына келтіру талпыныстары, Рим императоры Августтың христиандықты көне тайпалық діндермен алмастыруға тырысуы осы архаизмнің көріністері болып табылады. Фундаменталистік дүниетаным тіршіліктің негізгі принциптеріне сәйкес келмейді. Дж. Холденнің эволюциялық ілімі бойынша табиғи сұрыптаудың нәтижесінде ішкі өзгерістерге бейімделмеген жүйе дегенарцияға ұшырайды. Ал кибернетик Росс Эшби жабық және кесімді ұйымдастырылған жүйелерде энтропия артып, коллапстық қалып туады дейді. Мұның мәдениетке не қатысы бар деушілердің де табылуы мүмкін. Алайда мәдениет бүкіл әлемдік заңдылықтардан тыс болатын «мәңгі двигатель» емес. Архаистік мәдени тип заман өзгеріп, қалыптасқан өмір салты шайқалған өтпелі кезеңдерде ерекше байқалады. Ескі құндылықтар жүйесін қирату әр кезде уақыт сынынан өткен үйлесімді құндылықтарға жеткізе бермейді. Бұрынғыдан бас тарту кейде болашаққа емес, оның да алдында болған мәдени бітімдерді жаңғыртуға бағытталуы мүмкін. Қазіргі Қазақстан Республикасын алып қарайық. Отаршылық және тоталитарлық мәдени құндылықтардың жалғандығы айқындалды және төл мәдениетті жаңғырту ниетіндегі заңды әрі түсінікті ұмтылыс қалыптаса бастады. Бірақ азаматтық қоғамның орнына жеті аталық үрдіске, рулық-тайпалық басқару жүйесіне, исламның орнына тәңіршілік пен шаманизмге қайтып келу, дүниежүзілік тарихты шежірешілдікпен ауыстыру және тағы басқалары осы архаизмнің көріністеріне жатады. Тағы бір мысал келтірейік. Әрине «жеті атасын білмейтін ұл жетесіз». Бірақ қазіргі ақпараттық әлемде, экрандық мәдениетте, өркениеттердің тоғысу заманында Бұл мәселе тәрбиелік-жадылық мағынаға ие болып, басқа өркениеттілік құндылықтарға орнын береді. Қазіргі кезде өркениетті елдерде мәдени тұтастанудың төмендегідей жүйесі қалыптасқан: адам — отбасы — мәдени шағын топ — этномәдениет — үлкен өркениет — адамзат. Бұл жерде формалдық логикадағы ұғымның мазмұны мен көлемінің кері қатынасы заңды әрекет етеді. Яғни, ең мағыналы мәдени тұлға адам болып табылады. Ұғымдардың көлемі кеңейе берген сайын комплиментарлықтың (басқаға деген жылылық) деңгейі де азайта түседі. Енді архаистік нұсқаны келтірейік: қауым мүшесі — ата баласы — ру — тайпа — жүз — ұлт. Ары қарай байланыстың ықтималдық дәрежесі төмен. Бұл жүйенің басқа адамдарды ассимиляциялау қабілеттілігі де жеткіліксіз. Түрік халықтарының тарихынан инкорпорациялық (қосып алу, сіндіру) деңгейі жоғары болған этностардың санының тез өскенін байқаймыз (түріктер, азербайжандар, өзбектер және тағы басқалары). Бұл да ескеретін жайт. Әсіресе дәстүршілдіктің көріністеріне қазақтың және әр жүздің ханын сайлау, шарият пен қазылық салтты қалпына келтіру, батыстық киім үлгілеріне тежеу сияқты пікірлерді ұсыну жатады. **Мәңгүрттік тип.** Бұл типке ұлттық салт-дәстүрден жұрдай, оның рәміздік рәсімдік мағынасын білмейтін, күнделікті өмірде ұлттық мәдени жүйенің құндылықтарын қолданбайтын адамдар жатады. Бұл туралы Ш. Айтматовтың шығармашылығында әсерлі жазылған. Мәңгүрт дегеніміз рухани тамырларынан айырылған адам. Мәдениеттанулық әдебиетте ұлттық мәдениеттен тыс қалған типтік бейнені «евнух» (әтек) деп те айтады. Осман империясындағы әскердегі янычар, уәзір болған христиан, гаремдегі әтек өзінің мәдени қауымын жоғалтқан «евнухтың» классикалық түріне жатады.

Мәңгүрттік тип — дәстүршілдің қарама-қарсы бейнесі. Бірақ архаист өмірлік позицияны өз қалауымен қабылдаса, мәңгүрттік — сыртқы күштеудің нәтижесі. Мәдени жадыдан адам зорлық-зомбылықтың әсерінен айырылады. Әдетте Бұл отаршыл экспанцияның ассимиляциялау саясатынан туады.

Мысалы, Ресей империясының мәңгүрттендіру саясатының кейбір әрекеттерін еске алайық:

1. Халықтың өзін өзі басқару жүйесін отарлық әкімшілікпен алмастыру.

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 84 беті

2. Салт-дәстүр мен руханилықтың тамырына балта шабу.

3. Миссионерлік әрекет, төлтума жазбаша мәдениетті шектеу, алфавитті алмастыру, орыстандыру, орыс мектептерін ашу.

4. «Бұратана» халықтардың тілін жоғары мәдени аймақтардан аластап, күнделікті-тұрмыстық деңгеймен шектеу. Метрополиялық менталитет пен мәдениетті күшпен енгізу.

Осыдан келіп «мәңгүртсің» деп біреуді айыптау әділетсіздікке жатады. Мәселе осы жағдайдан қалай құтылудың жолдарын айқындауда болып отыр. Оның басты жолы — ұлттық мәдениетті қайтадан игеру.

Алайда, мәңгүрттіктің елестері аз емес. Мысалы, этномәдени нигилизмді (кемсітушілікті) алайық. Еуропатектік әдебиетті айтпағанның өзінде, біздің республикалық басылымдардағы кездесетін мынадай пайымдаулардың төркініне көз салайық.

— Қазақ тілі көшпелілік үрдістен қалған реликт.

— Көшпелілер шынайы мәдениетке жете алмаған, «мәдениет» деген сөз арабша «қала» мағынасын білдіреді, сондықтан оны тек отырықшылардың үлесі деп жариялау.

— «Психологиялық зерттеулер» республикада екі тип бар екендігін көрсетеді: біріншіден, психодиагностикаға икемді «еуропаорталықтандырылған» тип, екіншісі — этноорталықтық мінез-құлыққа және дінге бағдарланған «ортодоксты-азиялық» тип.

— Түрік халықтарының мәдени мұрасының түбінде арийлік архетип жатыр, олардың мәдени жетістіктері ирандық «баулудың» нәтижесінде қалыптасқан. Кейбір зерттеушілердің түпкі атамызда ақ нәсілдік тип басым болған, сондықтан олар арийлер деп жариялауы да кездеседі. Бір тілдік топтың әртүрлі нәсілдерден құралу мүмкіндігін ескерген жөн. Мәңгүрттік менталитеттің өкілдерінің типтік белгілерін күнделікті өмірден де аңғаруға болады. Жоғарыда келтіргеніміздей мәңгүрттік типке тарихи жадыдан алыс болу жатады. Тарихи жады мен руханилықтың маңызды бір тармағы — әрбір ұлттың адамгершілік туралы түсініктері мен әдеп жүйесі. Батыстық мәдени ауысушылықтың белгілі бір жақтары қазақтың ұлттық тәлім-тәрбие жүйесіне принципіалды сәйкес келмейді. Кейбір басылымдар ақша үшін құныға тарататын жезөкшелік, нашақорлық, маскүнемдік, рәкет, отбасылық құндылықтарды сыйламау, және тағы басқалары осы сияқты құбылыстар мәңгүрттікке апаратын тура жолға жатады. Әрине, тек Батысты кінәлай беруге де болмайды. Көп жағдайда батыстық өркениет ізгілікке жатпайтын теріс қылықтарды тежеп, мәдениетті нарықтық гуманистік әдеп, жүйесімен үйлесімді қоса білген. Бұл жерде әңгіме транзиттік (өтпелі) қоғамдағы мәдени қайшылықтар туралы болып отыр. Сосын ұлттық тілді жақсы меңгеру әр уақытта мәңгүрттік менталитеттен құтқара алмайды. Кейде мәңгүрттік мәдени типпен (оны мәдениет деп айту шартты нәрсе) маргиналдықты тұтас қарастыру кездеседі. Оның үстіне маргиналдар қатарына ана тілін білмейтіндерді де қосады. Сонымен, маргиналдық мәдени тип дегеніміз не?

Бұл ұғымды американ әлеуметтанушысы Р. Парк енгізген және латын тілінен — «шетте болушы» деп аударылады, Р. Парк маргиналдар деп мінез-құлқында тынымсыздық, агрессиялық, өзімшілдік, сенімсіздік, депрессиялық белгілері бар американ мулаттарын атаған. Мәдениеттану мен әлеуметтануда Бұл ұғым рухани өзіндік санасы тұрақсыздандырылған, «өліара» мәдениеттің өкілдерін бейнелеу мақсатында қолданылады. Әдетте маргиналдық ұғымымен қалыпты мәдени сәйкестікке оппозициялық қатынастағы адамдарды сипаттайды. Қысқаша айтқанда, маргиналдар — не қоғамнан өздері аулақ кеткендер, не қоғамның өзі оларды шеттеткендер. Ескі құндылықтар жүйесі дағдарысқа ұшырап, бұрынғы нысаналар мен мұраттар көмескіленгенде маргиналдардың саны артады. Мысалы, ауыл-селодан қалаға қоныс аударғандарды алып қарайық. Кеңес Одағы кезінде Бұл процесс қанша дегенмен мемлекет бақылауында болды. Транзиттік қоғамда нарықтық қатынастардың енуіне байланысты ауылдық жердің көптеген тұрғындары кәдуілгі үйреншікті мәдени ортаны тастап, қалаларға келді. Ал

OÑTÛSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 85 беті

қалалық мәдениет пен өмір салтына олар онша икемделе алмай, маргиналдардың санын көбейтті. Француз ғалымы А. Фарждың пікірі бойынша, маргиналдардың алдында екі жол тұр: — барлық дәстүрлі қарым-қатынастарды бұзып, өзінше жаңа бір субмәдениетті қалыптастыру; — біртіндеп заңдылық аймағынан шеттелу.

Әрбір өзін-өзі өркениетті деп есептейтін қоғам тас джунглилердегі адасып жүргендердің санын көбейтпеуге ұмтылуы қажет. Бұл жерде мәдени адаптациялық жүйелердің қызметінің маңызы зор. Өйткені басқа мәдени ортаға жаңадан келгендер өздерінің ғасырлар бойы қалыптасқан басқа мәдениеттермен қарым-қатынасқа түсу тетіктерінен айырылып қалады. Мәдени адаптацияны аккультурациялық процестермен теңестіру дұрыс емес. Резервациялар мен фильтрациялық ұжымдарда, күшпен орнатылған басым мәдениеттің тар шеңберінде адамдық абырой мен намыс аяққа тапталып, рухани, азғындау өріс жаяды. Қазіргі кезде өркениетті елдерде бұрынғы жоғары мәдениетке күшпен еңгізу (аккультурация) бағдарламасының орнына «мәдениеттер сұхбаты» идеясы ұсынылып отыр. Бір ескере кететін жайт: мәдениеттанушылар «жоғары және төменгі» деген бөлуден мәдениеттердің тең қалыпты принципін қолдауға көшті.

Еуразиялық мәдени тип

Еуразиялық мәдени тип. Бұл типті негіздеуден бұрын, қазіргі кезде өтімді бір теория — С. Хантингтонның «Өркениеттер жанжалы» ілімінің бір қырын қарастырып өтейік. Бұл ілім бойынша әртүрлі суперөркениеттердің шекаралық аймағы тұрақсыздық пен жанжалдардың (конфликтердің) ықтимал ошақтары болып табылады. Ал Қазақстан өзінің геомәдени кеңістігі бойынша конфуцийлік және православиелік өркениеттердің ортасында орналасқан.

Жаңа тақырыпты бекіту. 5 мин

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 86 беті

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір. Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Қазақ жеріндегі Ежелгі тайпаларды атаныз,олардын шаруашылығы,наным сенімдері?
2. Қазақ жеріндегі Ежелгі мәдениетке жататын қандай мәдени ескерткіштерді білесіз?
3. Қазақ жеріндегі Ежелгі түркі тілдес тайпалары жайлы көбінесе қай елдің жазба деректерінде сақталған?
4. Орхон Енисей жазбаның түркі тілдес халықтар үшін тарихи маңызы неде?
5. Ежелгі Түріктердің наным сенімдері?
6. «Көк тәңірі»ұғымын қалай түсінесіз?
7. Көшпелі өркениеттердің басты құндылықтарын атаңыз?
8. Халық ауыз әдебиетине мысал келтірніз.
9. Шешендік өнер дегеніміз не
10. -XXғасырдағы теледидар мәдениетке енуі.
11. -XXғасырдағы әдебиет өкілдерін атаңыз?
12. -Кенестік кезеңдегі қазақ мәдениеті қандай болды?
13. -Қазақ әдебиеті мен музыкасын дамытуда үлкен үлес қосқан тұлғалар?

OÑTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу		104 беттің 87 беті

Үйге тапсырма беру. 5 мин

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

№11 сабақ

5.1. Тақырыбы: Қарым-қатынас мәдениеті.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Қарым-қатынас мәдениеті түрлері жайлы түсінік.

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Отбасылық мәдениет.
2. Отбасылық құндылықтар.
3. Отбасылық, некелік қатынастар.
4. Қазіргі қарым-қатынастар мәдениеті.

Әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктері арқылы сол халықтың өзіне ғана тән мәдени құндылықтары қалыптасады. Қазақ халқының отбасы тәрбиесіндегі өзіне тән ерекшелігінің бір көрінісі олардың жасы кішісінің үлкеніне «сен» деп сөйлемей, алдын кесіп өтпей, үлкен тұрып кішінің, әке тұрып ұлдың, шеше тұрып қыздың орынсыз сөйлемейінде. Сонымен қатар, қазақ отбасындағы бала тәрбиесін үл тәрбиесі, қыз тәрбиесі деп жеке-жеке мән беріп қарастыруы да оның өзіндік маңызды ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Қазақтың ер азаматтары нәзік жанды қосағын сыйлай білді, әженің өнегеге толы сөздерін санасына сіңіріп өсті, аналарын «жұмақ ананың аяғының астанда» деп ардақ тұтты, қызы мен қарындасын арым, аз күнгі қонағым деп, алтынның сынығына балап, еркелете білді. Ұлын шаңырағымның иесі, тұяғым деп бағалап тәрбиеледі. Мұның барлығы қазақ халқының отбасы құндылықтарына үлкен мән беріп қарап, жоғары деңгейде дәріптей білгенін көрсетеді. Отбасында мейірімділікке, адалдық пен жауапкершілікке сусындап өскен бала да үйде алған тәрбие өнегесіне байланысты болашақта түтіні түзу, босағасы берік, болашағы нұрлы жанұя құруға жауапты міндет деп қарайды. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деп көреген халық сол үшін айтқан болар. Бұл туралы Елбасының: «Отбасында адам бойындағы асыл қасиеттер жарқырай көрініп қалыптасады. Отанға деген ыстық сезім жақындарына, туған-туысқандарына деген сүйіспеншіліктен басталады» деген сөзі отбасы құндылығын ерекше айқындайды. +

Қорыта айтқанда, неке қию - жеңіл-желпі қарауды көтермейтін ұлттық мәселенің бірі. Отанды құрайтын отбасы құндылықтарының бұзылуына жол бермеу еліне жанашыр әрбір азаматтың міндетіне айналуы тиіс. Заңдық мағынасында отбасы дегеніміз – бұл некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиелеуге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасылық қатынастарды нығайту мен дамытуға септігін тигізетін, мүліктік және мүікке

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 88 беті

қатысты емес жекебастың құқықтарымен байланысқан адамдар тобы. Отбасылық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы отбасылық құқық деп аталады. Отбасы – неке қатынастарын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы болып табылады. Неке – отбасын құрудың негізі болып табылады. Ерлі – зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туындататын отбасын құру мақсатымен, заңда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықтық одақты – неке деп түсінуіміз қажет. Егер неке тіркелмесе де, бірақ еркек пен әйел бірге тұрып, балаларын тәрбиелеумен айналысып жатса, мұны да отбасы деп айтуға болады. Егер кәмелетке толған балалары ата – анасымен бірге тұрып, оларға қамқорлық жасап, материалдық көмек көрсетсе – бұл да отбасы. Егер кәмелетке толған ағалары мен қарындастары ата – анасыз бірге тұрып, бір – біріне қамқорлық жасайтын болса – бұл да отбасы. Адамдар арасында некеден, туыстықтан, бала асырап алудан, отбасына тәрбиелеу үшін бала алудан туындайын қатынастар отбасылық қатынастар деп аталады. Бірақ отбасындағы қатынастардың бәрі бірдей құқық жөнімен реттеле бермейді. Отбасындағы қатынастар, негізінен, адамгершілік, ізгілік - өнегелік нормалары негізінде реттеледі. Бұл өзара құрмет, сүйіспеншілік, қамқорлық және имандылық қолдаудың көрінісі. Отбасылық өмір қалыбы, көбінесе ұлттық дәстүрлер мен әдет – ғұрыптарға сүйенеді (үлкендерді қадірлеу, отбасын қамтамасыз ету оның басшысы ретінде толықтай ер адамға жүктеледі, туыскандарды қадірлеп, құрметтеу. Отбасының ішкі мәселелері отбасы мүшелерінің өзара келісімі бойынша шешіледі. Егер ол мәселе кәмелетке толмағандардың мүдделеріне қатысты болса, оны шешуге балалар да қатыстырылады. Құқықтық нормаларға араласу отбасылық қатынастар бұзылғанда қажет. Жеке басындық қатынастармен салыстырғанда отбасылық мүліктік қатынастар құқық арқылы егжей – тегжейлі реттелеі, өйткені бұл қатынастардың объектісі материалдық игілік болып табылады. Отбасылық құқық азаматтық құқықпен тығыз байланысты. Мәселен, отбасылық құқықпен реттелмеген отбасы мүшелерінің арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды реттеуге азаматтық заңнама қолданылады, өйткені ол отбасылық – некелік қатынастардың мәніне қайшы келмейді. Туыстық және туыскандардың түрлері. Отбасылық құқық тек шартты түрде ғана отбасылық деп атауға болатын өзге де қатынастарды реттейді. Мәселен, немерелері мен әжелерінің арасындағы қатынастар; өздерінің отбасын құрып, бөлек тұратын кәмелетке толған ағалары мен қарындастарының арасындағы қатынастар. Бұл көрсетілген қатынастардың негізіне көбінесе туыстық жатады, сондақтан да мұндай қатынастарды туыстық қатынастар деп атау керек. Туыстық дегенде бір негізден немесе ортақ бір атадан тарайтын қандас адамдардың байланысы түсініледі. Туыстықтың екі тармағы болады: тікелей және жанама туыстық. Тікелей туыстық адамдардың бір негізден тарайтындығына негізделеді. Туыстық жоғары және төменгі тармаққа ажыратылады. Туыстықтың жоғары тармағы ұрпақтан арғы атаға қарай тарайды (әкеге, шешеге, атаға, атаның атасына және т.б.), төменгі тармақ – арғы атадан ұрпақтарына қарай тарайды (балаға, немереге, шөбереге және т.б.). Жанама тармақ адамдардың бір атадан тарауына негіздеген. Мысалы, бір атадан тарайтын немере ағалары мен қарындастары; бір жағдайда ортақ атасы - әкесі, ал енді бір жағдайда – атасы болып табылатын көкесі мен жиені. Мысалы, азаматтық құқықта заң бойынша мүлікке мұрагерлік етуде жақын, сондай – ақ алыс туысқан да есепке алынады. Бүгінгі күнгі мұрагерлердің алты кезектілігі анықталған. Оларға: балалары, ерлі – зайыптылар мен ата – аналарынан басқа (бірінші кезектілік) мұра қалдырушының туыстары, толық туыстары, толық емес туыс (жақын) ағалары мен қарындастары, сондай – ақ оның әкесі жағынан және шешесі жағынан келетін атасы мен әжесі (екінші кезектілік), мұра қалдырушының туған көкесі мен тәтәлері (үшінші кезектілік), мұра қалдырушының алтыншы атасына дейінгі өзге де туыстары (төртінші кезектілік), егер олар мұра қалдырушымен бір

OŃTÚSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казakhstanская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 89 беті

ортада кем дегенде ое жыл бірге тұрса туыс ағалары мен қарындастары, өгей әкесі мен шешесі (бесінші кезектілік), мұра қалдырушының еңбекке жарамсыз асырауында болғандар (алтыншы кезектілік) жатады. Заң бойынша мұрагерлер кезегі бойынша мұрагерлікке ие болады. Туған ағалары мен қарындастары толық туыс және толық емес туыс болып бөлінеді. Толық туыстар – бір ортақ ата – анадан тарайтын аға – іні, апа – қарындастар. Егер әкесі мен шешесінің біреуі ғана ортақ болса, онда ағасына іні – қарындастары толық емес туыс деп есептеледі. Егер олардың аналары бір, ал әкелері басқа болса, оларды бір кіндіктен тарағандар (яғни, бір анадан туғандар) деп атайды. Егер олардың әкесі бір, шешелері басқа болса, онда оларды қандастар деп атайды. Қазақстанның отбасылық заңнамасы құқықтық жағынан ағасына іні қарындастарды толық туыс не толық емес туыс деп айырмайды. Толық емес туыс аға – қарындастарды ерлі – зайыптылардың бұрынғы некелерінен немесе некеден тыс туған туыс аға – қарындастарымен шатастыруға болмайды. Олардың ортақ әкелері де шешелері де жоқ, демек, олар туыс емес, сүйек жақындар деп танылады. Ері мен оның тусытары бір жағынан, әйелі мен оның туыстары – екінші жағынан, бұлар да сүйек жақындар. Өгей әке – шешесі және өгей ер бала мен қыз да сүйек жақындар деп есептеледі. Отбасының түрлері. Толық және толық емес отбасы.

Отбасының толық және толық емес түрлері болады. Толық отбасында ата – анасы, балалары және әдетте, әкесі жағынан да шешесі жағынан да аға ұрпақ өкілдері – атасы мен әжесі болады. Толық емес отбасы балалардың ата – анасының біреуінің ғана болуымен сипатталады. Соның өзінде балалардың ата – аналары ажырасқан болса, балалары соның қарамағында қалған ата – анаға екінші жағы балаларды және еңбекке жарамсыз ерлі – зайыптыны бағып – қағу үшін алимент төлейді. Егер ерлі – зайыптылардың біреуі қайтыс болып, екіншісінің қарамағында кәмелетке толмаған балалары қалса, онда оған мемлекет жәрдемақы ретінде материалдық көмек көрсетеді. Сөйтіп, толық және толық емес отбасы да тең жағдайда заң және мемлекетарқылы қорғалады. Неке мен отбасын қорғау. Неке мен отбасын қорғау екі түрде жүзеге асырылады: юрисдикциялық және бейюрисдикциялық. Біріншісінде – отбасының құқығы бұзылған немесе дауланатын құқықты қорғау жөніндегі өкілетті мемлекеттік органдарды қарастыру арқылы жүзеге асырылады. Бұлар сот, прокурор, азаматтық хал актілерін тіркеу (АХАТ) органдары, қамқоршылық органдары, ішкі істер органдары. Екінші түрі – отбасының құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі азаматтар мен ұйымдардың азаматтар мен ұйымдардың іс - әрекеттері. Азаматтар бұл әрекеттерді мемлекеттік органдардан көмектесуді өтінбей – ақ өздері іске асырады. Мұндай іс - әрекеттерді – құқығын өзі қорғау деп атайды. Мысалы, құқығы бұзылған баланың ата – анасы тәртіп бұзушы баланың ата – анасымен кеңесіп, оған кешірім сұрауға ұсыныс жаайды және т.б.

Сот арқылы қорғау – отбасы құқығын қорғаудың бір түрі болып табылады. Бұл істе прокуратура, ішкі істер органдары, АХАТ органдары, тәрбиелік мекемелер, атқарушы органдар - әкімдіктер үлкен рөл атқарады. Мысалы, әкімдіктер ата – аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау шараларын қолға алуға, ондай балалары есепке алуды ұйымдастырып, оларды отбасыларға орналастыруға көмектесуге міндетті. Ішкі істер органдары баланы күштеп тартып алуға, сондай – ақ алимент төлеуден жалтарып жүрген адамдарды іздестіруге байланысты шешімдерді күштеп орындауға қатысулары мүмкін.

Жаңа тақырыпты бекіту. 5 мин

5.4. Иллюстративті материал:

- а) техникалық құралдар:** компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.
- ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:** өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

OÑTÛSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казakhstanская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 90 беті

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25
8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
3. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
4. Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз. тіл. ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
5. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том. Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. С.А. Аяпбекова, Н.Т. Базарбай, А. Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
6. Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том, Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд. А. Алдабердіқызы, Ш.Ш. Әлменова, Д.М. Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
7. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
8. Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

1. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.
Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SKMA -1979-	SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 91 беті	

2. Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Отбасылық мәдениет.
2. Отбасылық құндылықтар.
3. Отбасылық, некелік қатынастар.
4. Қазіргі қарым-қатынастар мәдениеті

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№12 сабақ

5.1. Тақырыбы: Дүние жүзілік діндердің мәдениеттің дамуындағы алатын орны.

Будда мәдениеті. Христиан өркениеті. Ислам өркениеті. №2 аралық бақылау

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Ғылымды дамытуға және оны басқа елдерге таратуға тікелей әсер еткен діндердің орны туралы. Исламдық мәдениет әлемі өзінің даралығымен, қайталанбастағымен Европалық мәдениеттен ерекшеленетіні жайлы мәліметтер беру.

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

№2 аралық бақылауға арналған сұрақтар

1. Философия тарихындағы адам мәселесі.
2. Адам проблемасы, адамға берілген анықтамалар.
3. Адамның пайда болуы туралы түсініктер.
4. Адам өмір сүруінің табиғи-биологиялық алғышарттары.
5. Адамның әлеуметтік мәні және ұлттық тұрпаты.
6. Адам бойындағы табиғи және қоғамдық сипаттың үйлесімділігі.
7. Құндылықтар проблематикасы. «Аксиология» Игілік, мейірімділік, қайырымдылық, әділдік, ізгілік, ар-ұят, беделділік, заңдылық, тәуелсіздік, зұлымдық ұғымдары.
8. Адамның рухани байлығының өлшемі.
9. Дара тұлға, даралық түсініктерінің мазмұны.
10. Жеке тұлға-өз болмысының субъектісі.
11. Қазіргі философияның өзекті мәселелері.
12. Ғылым мен мәдениеттің даму ерекшеліктері. Прогресс.

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 92 беті	

13. Ғылым және ғылыми көзқарас, мәні мен ерекшелігі.
14. Адамзат болашағы.
15. Мәдениеттану-мәдениет туралы ғылым. Мәдениет және өнер.
16. Мәдениеттану пәні оның міндеті. Мәдениет - адам әлемі.
17. Қоғамдағы мәдениеттің негізгі қызметі. Мәдениеттің негізгі жүйелері.
18. Материалдық және рухани мәдениет, оның құндылықтар жүйесіндегі орны.
19. Мәдениеттің мұрагерлік, адамды қалыптастыру қызметі.
20. Мәдениет және өркениет ұғымының арақатынасы.
21. Мәдениеттану ғылымы қоғамдық ғылымның саласы.
22. Мәдениет ұғымының даму логикасы және тарихы.
23. Өнер туралы түсінік. Өнердің шығу тегі. Өнердің орындаушылық түрі. Сәулет өнері. Көркем өнер. Кино.
24. Дүниежүзілік мәдениеттер мен өркениеттер.
25. Ежелгі Шығыс мәдениеті. Антикалық мәдениет.
26. Египет мәдениетінің құндылықтары: пирамидалар, Мысыр жазуы, наным-сенімдері.
27. Ежелгі Қытай мәдениетінің мәні: Конфуций, Дао, Будда ілімінің алатын орны.
28. Қытай иероглифтерінің мәдени тарихы. Ежелгі Қытай өнері.
29. Үнді мәдениетінің негізгі бағыттары, алғашқы философиялық мектептер. Үнді эпостарының дүниежүзілік мәдениеттегі орны. Үнді халқының әдет-ғұрыптары. «Махабхарата» мен «Рамаяна» поэмалары - көне үнділік әдеби мұра.
30. Грек мәдениетінің мәні. Ежелгі Грек философиясы, космологиясы.
31. Ежелгі грек мәдениетіндегі мүсіндеу және сәулет өнеріндегі дүниетанымдық көзқарас.
32. Ортағасырлық араб - парсы мәдениеті.
33. Араб-парсы мәдениетінің қазақ мәдениетіне тигізген әсері.
34. Ортағасырлық араб мәдениеті мен ислам. Омар Хаям, Сағди, Хафиз, Низами, Руми дастандары.
35. Қайта өрлеу мәдениетінің кезеңдері.
36. Еуропаның Реформация дәуіріндегі мәдениеті. Мәдениеттегі рационализм.
37. Ағартушылық кезеңіндегі Еуропа мәдениеті.
38. Ежелгі Русь мәдениеті. Ежелгі Русьтің православ дінін қабылдауы.
39. Русь жылнамалары. XVIIІ-ХVIIIІ. архитектура және құрылыс өнері.
40. Орыс тарихындағы «Күміс ғасыр».
41. Ежелгі славяндардың дүниетанымы. София саборы-таңғажайып өнер туындысы.
42. Қазақ жеріндегі ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер және қазақ мәдениетінің бастауы.
43. Ежелгі түркі өркениеті және оның ерекшелігі.
44. Дәстүрлі қазақ мәдениеті.
45. Қазіргі Қазақстан мәдениеті.
46. Көшпелілер дүниетанымы. Көшпелі өркениеттің ерекшелігі.
47. Дәстүрлі қазақ мәдениетінің табиғи-ғарыштық негіздері.
48. Көшпелілердің әдет-ғұрыптары. Қазақтың ұлттық ойындары. Қазақ халқының қолөнері. Халықтық қолөнер. Қазақ этнографиясы. Ұлттық киім үлгілері. Ағаш өңдеу және зергерлік өнер.
49. Отбасылық мәдениет. Отбасылық құндылықтар. Отбасылық, некелік қатынастар.
50. Қазіргі қарым-қатынастар мәдениеті.
51. Будда мәдениеті.
52. Христиан өркениеті.
53. Ислам өркениеті.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 93 беті

1. Ислам діні- араб мәдениетінің бастамасы.
2. Мұхаммед пайғамбар, оның бейнесі мен қызметі. Құран – ислам дінінің басты қағидалары.
3. Араб тілдес әлемнің көркемдік мәдениеті.

Зерттеушілердің пікірінше, буддизм осыдан 2500 жыл бұрын пайда болған. Оның негізін Индияның солтүстігінде орналасқан шакья тайпасынан шыққан Шакьямуни есімді тұлға қалаған. Ол жер-жерлерді аралап жүріп, өз ойында пайда болған ұғымдарды адамдарға уағыздаған. Өзін Будда (атақты білгіш) деп таныстырған. Ол жердегі адамзатты, жан-жануарларды азаптан құтқарушы есебінде жіберілген адам екенін түсіндірген. Шығыс философтарының тұжырымдарына сүйенсек, Будданың анасы, шакья тайпасының патшасының әйелі Майя (Махамайяульи Майя) бірде түс көрген. Түсінде оның құрсағына бір аппақ піл кіріп кеткен. Содан көп ұзамай Майя жүкті болып, балалы болған. Аңызға қарағанда, бала жерге шыр етіп түскенде, оған бүкіл құдайлар қатты қуанған. Әкесі баласының дін жолына түсуін қаламай, оған дүниелік тәрбие берген. Көңілін діннен қашықтату әрекетінде болған. Патша болғандықтан, әшекей дүниелерге кенелтіп, оны үйлендіреді. Бірақ, бұл әрекеттері баласын тоқтата алмайды. Бірде Суддхартхи (Будда патша кезінде осы есімді иеленген) қалада үстін жара басқан бір қартты кездестіреді де, «Азаптан құтқару» идеясын ойлап табады. Содан барлық сана-сезімін сарп етіп, азаптан құтылу үшін не істеу керек дейді өз-өзіне. Құтылудың жолы – тек өзін-өзі азаптау. Барлық дүниесін тастап, ел кезіп, қайыршылық жолмен күн кешіп, идеясын уағыздауға көшеді. Қиындықтарды бастан кешіп, тұрмыстық дүниені тәркі етіп, бедеулік жолға түседі. Бірақ сол кездегі өзін бедеушілікте ұстайтын брахмандарға ұқсаудан сақтанғысы да келеді. Әулиелік қасиеті бар деп саналатын Бодхи деген ағаштың түбінде отырып, төрт шындықты ойлап табады. Бірақ ойын амалға асыруға өлімнің Құдайы – Мара кедергі жасап, тазаруға жібермейді. Қыздарын жіберіп, көңілін бөлгісі келеді деп жазылады Будда туралы аңыздарда. Будда өз ісіне берік болып, Варанас қонысына жақын жерде “піл паркінде” бірінші рет өз идеясын адамдарға жеткізеді. Сол төрт шындықты өз шәкірттерімен 40 жыл бойы ел аралап таратып, дініне кіруді уағыздайды. Өсиеттерінен, жасаған кереметтерінен бір дұрыс қорытынды табуға әрекет етеді. Бірақ ешқандай дәлелді немесе маңызды, құнды нәрсе таба алмайды. Француздың буддолог ғалымы Г.Сенар Будданы мифологиялық образ санады. Неміс ғалымы Г.Керн Будданың тарихта болғанына күмән келтіріп, оның өмірбаяны – аңыз дейді. Әйтсе де, көптеген ғалымдар Будданы тарихтағы белгілі тұлға есебінде қарайды. Аталмыш көзқарастың негізінде – Шакьямуни буддизм монахы құрылды. Буддизм пайда болмай тұрғанда да Индияның мәдениеті өте жоғары деңгейде болған. Үндістердің жазуы, әдет-ғұрпы, діндері дамыған. Индия мәдениеті әлемдік деңгейдегі Месопотамия, Египет мәдениеттерінің қатарында тұғын. Философиялық көзқарастарда Буддизм белгілі бір әлеуметтік жағдайлардан туған дін. Үндістанда б.д.д. VI ғасырда құл иеленуші қоғам құрылды. Қоғамды билеп-төстеушілер, брахмандар мен әскери қоғам бір-бірімен бақталаста өмір сүрді. Соғыста әскерлер жер иелеріне, саудагерлерге және хәлі нашар бұқараға сүйенді. Сөйтіп б.д.д. VI ғасырда үнді қоғамындағы әлеуметтік коалиция ерекше парасатты жағдайдағы лауазымдарды құрметтейтін брахманизм идеологиясына қарсы күресті. Индияның солтүстік жағында кішігірім мемлекеттер бір-бірін жаулап алған. Жауланған халықтың діни ұғымдарымен өздерінің діни ұғымдарын байытып, дамытып отырған. Құл иеленуші қоғам болғандықтан, үстем тап төменгі тапты қанаған. Дегенмен, өндіріс күші де дамыған. Әсіресе Ганга бойындағы өндіріс күштерінің дамуының нәтижесінде таптық күрестер шыққан. Жеке қолөнершілік, кіші кәсіпкерлік өсіп, төңірегіндегі топтармен байланыс жасау басталып, оларға өз мәдениетін таратуға әрекеттенген. Будданың өсиеттері жазылған Махавагга, Ману, Джатак деген кітаптары пайда болған. Индияның көпшілік таптары бір-бірімен соғысып отырғандықтан жоғарғы тап

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 94 беті

қорғану жағдайына көшіп, өз күшін нығайта түсіп, әрі бір-бірімен бірлестікке келіп, топтаса түскен. Нәтижесінде Маурья империясы орнаған. Осы кезде түрлі касталарға бөліну, дүниені зерттейтін институттар, діни философиялық ағымдар пайда болған. Осындай жағдайда буддизм де күш алып, әлем діні дәрежесіне жеткен.

Дін барлық халыққа жеңілдік беріп, бүкіл адамдардың қайғы-қасіретке бірдей екенін жариялап және одан арылуға шақырған. Діни оқулар орны көбейіп кетіп, неше түрлі құдайшылдар топтары өз көзқарасын талқыға салған. Дүниенің пайда болуына, байланыс күшінің барлығына сенімсіздікпен қараған. Ол кезде құдайға сенушілік болған жоқ, діни ұғыммен адамды тазалауға болады деп түсіндірген. Адамның қоғамға, айналадағы байлыққа көзқарасын екінші орынға ығыстырған. Дегенмен, діни тазалықты жоғарғы топтан ғана іздеді, ал ең соңғы касталарын адам деп қарамады, екі аяқты мал есебінде көңіл бөлмеді.

Ү-ҮІІ ғасырларда буддизм мәдениеті өркендеп, ең жоғарғы деңгейге жетті. Монастрларда үлкен байлық жиналды. Азияның қалалары — Кошамби, Санчи, Бодх-Гасде, Матуре, Сарнатхе, Аджантеде әшекейленген храмдар салынды. Будданың мүсіндері жасалды. I ғ. Қытайға, ҮІІ ғ. Тибетке, ХІҮ ғ. Монғолия мен Ресей мемлекеттеріне енді.Б.з.б. VI ғасырда үнді елінде, кейіннен [дүниежүзілік дінге](#) айналған, будда діни қалыптаса бастады. Оның негізін қалаушы ханзада, кшатрийлер варнасына жататын [Будда](#) болды. Оның шын аты — Сиддахартха, ал оның анасы әйел патша Майя еді. Ұлы ханым Майяның шапағаты жер жүзіне тарады, оның жүрегінің тазалығы, өз-өзіне сенімділігі, парасаттылығы мен салмақтылығы, бұл қасиетті ананың қадір-қасиетін арттыра түсті.[Буддизммен](#) қатар джайнизм ағымы да дами бастады. Оның негізін қалаушы — [Махавира](#) (Вардамана) болады. Бұл [сектаның](#) жолына түсушілер кармадан азат болудың басты құралы ретінде — [аскетизмді](#) насихаттады. Нағыз джайнистердің фанатизмінде шек болмады. Олар бұл өмірдің барлық рахатынан саналы түрде бас тартты, басқаны былай қойғанда, олар өмірлерінің соңғы сәттерінде тамақтанудан да бас тартты. Джайнизм брахманизммен ымыраға келудің арқасында осы уақытқа дейін Үнді мемлекетінің қоғамдық-саяси өмірінде өз ықпалын сақтап отыр. Махавираның жолына түскендер негізінен саудагерлер болды.Будда өзінің [діни уағыздарында](#) брахманизмді де, джайнизмді де сынға алады. Брахманизмдегі байлық пен сән-салтанатты өмірге бойұрушылық, ал джайнизмдегі аскетизм Будданы қана- ғаттандырмады, сондықтан да ол орталық межені қалап алады. Ол өзінің негізгі діни көзқарастарын «Бенерес уағыздары» атты еңбегінде жүйелі түрде баяндап берді. Онда былай делінген: «Рухани тіршілігі таза адам бұл өмірде екі нәрседен арасын аулақ салу керек. Оның біріншісі — сауық-сайран мен думанды қызыққа толы өмір, бұл адамның рухына қарама-қайшы келетін бейшаралық, өткінші өмір, ал екіншісі — ерікті түрде қалап алынған азапты, қатыгез өмір, бұл өмір де мәнсіз, мағынасыз. Рухани дүниесі бай адамдар өмірдің аталған екі жағынан да өздерін алшақ ұстағандары жөн. Ең бастысы, адамдар танымға, білімге бастайтын, олардың ақыл-ой өрісін кеңітетін дұрыс жолға түсулері қажет» . Бұл жол тармақтары көп сегіз салалы жол. Олар: адал сенім, әділ шешім, шындық сөз, шындық өмір, шыншыл ұмтылыс, шындықпен еске алу және адамның өз бойындағы қасиеттерін үнемі байыту болып табылады.Буддизм бойынша, өмірдің азаптары жайындағы қасиетті шындық мынандай: өмірге келу — азап, қартаю — азап, жүрегің қаламайтын адаммен қосылу — азап, жақсы көрген адамыңнан айрылысу — азап, көздеген мақсатыңа жете алмау — азап. Ал аталған осы азаптардан құтылудың басты жолы — сегіз салалы қасиетті өмір жолын тандап алу.[Будда ілімі](#) адам бойындағы ізгілік, [адамгершілік](#) қасиеттерді одан әрі дамытуды насихаттайды. Онда былай делінген: «Бұл дүниеде өшпенділікті өшпенділікпен жеңуге болмайды, адам ашу-ызасын ақылға жеңдіріп, зұлымдықты қайырымдылықпен ауыздықтауы қажет. Ұрыста мың адамды жеңіп шығуға болады, ал нағыз жеңіс адамның өзін-өзі жеңіп шығуы болып табылады».Будда дін жолына шын берілген адамдарды төрт қағиданы мүлтіксіз орындауға шақырды. Олар:

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 95 беті

зұлымдықтың алдын алу, зұлымдық пен қатыгездікке жол бермеу, ізгілік пен қайырымдылыққа даңғыл жол ашу, адамгершілік қасиеттерді батыл қолдау. Будда ілімі үнді халқының сүйіспеншілігіне бөленіп, кең қолдау тапты. Будда өз шәкірттеріне арнаған сөзінде былай деді: «Сендер бұл ілімді дүние жүзінің барлық елдеріне таратыңдар. Оларға кедейлер мен бұл өмірден жәбір көрушілердің, байлар мен тектілердің бірдей екендігін, күндердің күнінде үнді қоғамындағы барлық касталардың осы діннің туы астына бірігетіндігін халыққа түсіндіріңдер». Шындығында да, будда дінін әлемнің көптеген халықтары мен қоғамның түрлі топтары шын ықыластарымен қабылдады. Адамзат дүниесіне, адамға және оның жасампаздық іс-әрекеттеріне құрметпен қарап, зорлық-зомбылық пен қатыгездіктерден бас тартуға шақырып, адамгершілік пен ізгілік принциптерін алға тартқан бұл дін Үндістан мен Қытайда, Тибет пен Жапонияда, Непал мен Тайландта, Цейлон мен Вьетнамда, Монғолия мен Комбоджада кеңінен тарап, миллиондаған халықтың құрметіне бөленеді. Будда дінінің кеңінен таралуы жағдайында оның екі тармағы өмірге келді. Оның біріншісі — махаяна, Бирма мен Тайландта, ал екінші тармағы — хинаяна Цейлонда қалыптасты. Махаянаның қалыптасып, дамуына ерекше еңбек сіңірген Нагарджуна болды. Будда дінінің бұл саласында Будда құдай дәрежесіне жеткізіліп, оған құдайдай табыну уағыздалды. Ендігі жерде адамдардың барлық саналы іс-әрекеттері Буддамен байланыстырылды. Мұндай жағдай, бір жағынан, брахманизмге білдірілген үлкен құрмет болатын, сөйтіп буддизм үнді халқының бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі діндерімен одан әрі жақындаса түсті. Қытайда будда дінінің идеялары б.з.б. I ғасырда тарай бастады. Будда дінімен бірге Қытайда үнді өнерінің де ықпалы күшейе бастады. Ол Қытайға ғана емес Кореяға, одан әрі Жапонияға да қанатын кең жайды. Тибетте буддизм ламаизм түрінде қалыптасты. Ламаизм бойынша жоғарғы шіркеу қызметкерлері құдайдың сүйікті құлдары болып саналады, ал монахтар (ламдар) діндар адамдарға ұстаздық етумен айналысады.

Қытайда буддизм конфуцийлік-даосистік дінмен қатар өмір сүрді. Буддизм мен даосизмнің өзара ұштасуының нәтижесінде дзэн-буддизм ағымы пайда болды. Сыртқы дүниені менсінбеушілік, жеке бастың мәселелеріне баса назар аудару, интуитвизм бұл ағымның басты белгілері болып табылады. Дзэн-буддизм кейіннен Жапонияға да тарай бастады. Жауынгер-самурайлардың ықпалымен бұл ілімде әскери өнерге айрықша мән беріліп, ол адамның жан-жақты жетілуінің тез жүзеге асырылатын төте жолы деп тұжырымдалды. XX ғасырдың ортасына қарай дзэн-буддизм Батыс Еуропа елдеріне де тарап, өзінің өміршеңдігін байқата бастады. Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, махаяна үнді халқының дәстүрлі діни наным-сенімдеріне өте жақын болып шықты. Әрине, буддизмнің пессимистік сарыны үнді халқына ұнаған жоқ, шындығында, халыққа брахманизмнің жарқын идеялары одан гөрі жақындау болатын. Бірақ, бұл жағдайға қарамастан үнді қоғамы буддизмнен де мүлде бас тартқан жоқ. Сөйтіп буддизм мен брахманизмнің біраз қағидаларының өзара сабақтас- тығының нәтижесінде жаңа индуизм ағымы пайда болды. Өкімет тарапынан барынша қолдау тауып, қаншама шіркеулер тұрғызып, үнді қоғамында айрықша беделге ие болған будда дінінің өз позициясын (беделін) ешбір қарсылықсыз индуизмге бере салуын қалай түсіндіруге болады екен? Бұл сұраққа мәнді жауап беру үшін будда дінінің рухани дәстүрлерінің әлеуметтік негіздерімен толығырақ танысуымыз қажет. Үнді еліне келген арийлер варналарға бөлудің (брахмандар, кшатрийлер, вайшьилер және шудралар) негізін қалады, ал құлдар мен шетелдіктер варналарға кірмеді. Варналарға бөлу — үнді қоғамының негізі болып табылатын село қауымының беделін бұрынғыдан да көтере түсті. Оларды ақсақалдар бас- қарды, қауымдар өз іштерінде туындаған мәселелерді өздері шешті және өкіметке белгілі бір мөлшерде салық төлеп тұрды. Өкімет тарапынан болатын озбырлықтардан оларды қатаң діни наным- сенімдер, салт-дәстүрлер және т.б. қорғап қалып отырды. Мұндай қауымдар шаруашылығы — натурадцы шаруашылық болды, онда жалдамалы еңбек кеңінен қолданылды. Қауымдар өмірінің тұйықтық сипатта болуы,

OÑTÜSTİK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 96 беті

олардың саяси қактығыстар мен толқулардан тысқары қалуларына себепкер болып отырды. Қауым басшылары өзгеріп отырғанмен, қауым тіршілігінің қаймағы бұзылмады. Әлемдік діндердің бірі – христиан діні. Иса (с.ғ.)-ға түскен «Інжіл» кітабы адамдардың қолымен өзгертіліп жазылып, сол мазмұн бойынша тараған дін. Інжіл кітабының алғашқы түпнұсқасын өңдеп жазғандар: Матфей, Марка, Лука және Ионна еді. Кітаптардың түпнұсқасын жазған Павел деген апостол. Оның жазбасының 27 түрлі ерекшелігін Ионна атап көрсеткен. Діндарлардың көзқарасынша, кітаптың алғашқы түпнұсқасында әрбір әріп жоғарыдан, яғни жаратушы иеден, ал қоспа сөздерді адамдар өз қолдарымен жазды деген тұжырымдамаларды айтады. ІҮ ғасырда «Шіркеу тарихы» деген кітаптың авторы Кесарий кітапқа қосылған Ионна мен Павелдің қоспаларын атап көрсеткен. Әртүрлі автордың жазғанынан Евангелий қолжазбаларының өзгергені соншалық, бір-бірінен ажырату немесе бір-біріне қабыстыру мүмкін емес. ІІ ғасырда-ақ христиан идеологтары Евангелийдің түпнұсқасын немесе біркелкі мәтінін анықтауға әрекет жасады. Әртүрлі пікірталастан кейін негізгі үш мәтінді қабылдады. Олар Александриялық Гесихия, Кесарийлік Памфила, Антиохийлік Лукиана мәтіндері. Христиан дінінің пайда болу кезеңі Иса (с.ғ.)-ның туған кезінен, яғни дәуіріміздің бірінші ғасырының басынан деп белгіленеді. Бірақ оның кітабы – Інжіл бірнеше ғасыр бойы жазылып, өңделіп келді. Дегенмен, христиан діні – адамзат тарихындағы ең ірі діндердің бірі. Ол Рим империясының шығыс бөлігінде пайда болды. Бұл кезеңде терең әлеуметтік күйзеліс империяны жайлаған еді. Күйзеліс дәстүрлі өндіріс, мемлекет, саясат, идея, сенім түрлерін ыдыратып жіберді. Мұндай дағдарысқа құлдар бұқаралық көтеріліспен жауап берді. Көтерілісшілерді басып тастауға Римнің күші жеткілікті еді. Өжеттерді жазалап, қинап, өлтіріп жатты. Ол кездегі Спартак көтерілісі де қанға боялды. Спартак көтерілісінен кейін құлдардың, езілуші таптың бостандықтан үміті үзілді. Ал, құлдардан басқа жер иеленушілер, саудагерлердің жағдайы өзгеше болды.

Рим империясы Жерорта теңізі бойындағы елдерді өзіне бағындырып, нағыз құл иеленуші болып алған. Олардың қасиетті жерлерін талқандады, дәстүр, әдет-ғұрпын, сенімдерін қорлады. Римдіктер жаулап алған Шығыс халықтарының ескі тайпалық діндері, римдіктердің ұсынған ұлттық діндері халықтың көңіліне жұбаныш әкеле алмады. Сондықтан барлығына түсінікті дін қажеттігі туды. Христиан діні осындай кезеңде, яғни барлық езуші таптарды біріктіру кезеңінде пайда болған дін. Оның негізгі идеялық негізін қалауда әртүрлі шығыстық діндер және әлемдегі бірқатар философиялық түсініктер әсер етті. Келешектің жақсылығынан, «көктен келген құтқарушының» шапағатынан үміттенген Рим империясының адамдары оның іздерін иудей миссиясынан, Филоней Погосынан іздеді. Осындай жайлардан Құдай-адам, яғни Исус Христос бейнесіндегі құдай пайда болып, Христостың атымен христиан діні аталды. Бұл діннің негізін салған адам туралы, оның болғаны жайлы пікірталастар, дау-дамайлар осы күнге дейін жалғасып келеді. Өмірде болғанына сенімсіздікпен қараушылар көп.

1. Исламдық мәдениет әлемі өзінің даралығымен, қайталанбастағымен Европалық мәдениеттен ерекшеленеді. Арабтар (көшпелілер, далалықтар) ежелден Аравия жартылай түбегінің (Йемен мен Хиджад) батыс бөлігін мекендеген халықтар болды. Аравияда б.з.д. І мыңжылдықтың басында-ақ оазистік аудандарында дамыған жер өңдеу мәдениеті болған. Шөл, шөлейт аудандары қой, жылқы, түйе шаруышылығымен айналысты. Арабтар теңізге шығуды да меңгере білді. Оазис қалалары көшпелі арабтардың сауда қарым-қатынасын жасауда үлкен роль атқарды. Арабтар б.з.д. VII ғасырда Африка, батыс Үндістан жағалауында сауда факторияларын салды. Б.з.д. II ғасырда Аравия түбегі Қытай фарфоры мен жібегін Европаға жеткізуші бірден-бір аймақ болып табылды. Арабтар пұтқа табынды, яғни әр тайпаның өз құдайлары болды. Мысалы, құрайыш тайпасының басты Құдайы – Алла болды. Мекке сол кездің өзінде-ақ пұтқа табынушы тайпалардың діни орталығы болған. Бірақ араб

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 97 беті

тайпалары бір мезгілде, жылына бір рет Меккедегі Қағбаға жиналып, өз құдайларына сыйынатын. Қара тастың айналасында 300-ге жуық әр тайпалардың құдайларының мүсіндері болған. Сол кездегі дәстүр бойынша, бұл кезеңде тайпалар арасындағы соғыстар, қанды кек алу, қақтығыстарға тыйым салынды. Араб қалаларында – христиан, будда, иудаизм діні дамыды. Мұның барлығы арабтарда ертеден-ақ ашық өмір салты болғанын білдіреді. Басқа халықтармен өзара қарым-қатынас тек шаруашылық саласында ғана емес, мәдени салада да жүргізілді.

Арабтардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени гүлденуінің құлдырауы б.з.д. VI ғасырда Йеменнің Эфиопияның, кейін парсылардың қол астына қарауынан басталды. Парсылардың жаулап алу саясатының нәтижесінде Үндістаннан Еуропаға өтетін жаңа сауда жолдары Иран территориясы арқылы жүргізілді. Бұл оңтүстік Аравия қалаларының саудагерлеріне қатты соққы болды. Ауыл шаруашылығында да ирригациялық (суландыру) жүйесіне байланысты қиындықтар туындады. Аравияда дағдарыс жылы басталды. Өзара қырқысу соғыстары, ашаршылық, қарақшылық, зорлық-зомбылық бой көрсете бастады. Аравияда пұтқа табыну, әртүрлі құдайларға табыну қоғамның бірігуіне кері ықпал тигізді.

2.Ислам дінінің негізін қалаушы ұлы Пайғамбар Мұхаммед (ғ.с.) Мекке қаласында 570ж рабиан айының 12-де туылған делінеді. (Бірақ оның қай жылы, қай күні дүниеге келгендігі жөнінде әр түрлі пікірлер бар). Мұхаммед беделді, әрі батыр құрайыш тайпасынан шыққан. Пайғамбарымыздың туылғанына жеті күн толғанда сол кездегі дәстүр бойынша, атасы Әбу әл-Мүттәліп дәулетті құрайыштарды жинап, сүйікті баласы бір кездері өзі құрбандыққа шала жаздаған Абдоллаһтың үйінде дүниеге келген немересіне **Мұхаммед** деп ат қояды. Мұхаммед жастайынан жетім қалды. Екі жасында әкесі, жеті жасында шешесі қайтыс болады. Ол өмірдің күрделі жолдарын басынан кешіреді. Жас кезінде Мұхаммед иудаизм мен христиандықты уағыздаушылармен таныс болды, олардың діни ілімдерінің негіздерін білді. Ал 610ж. өзі уағыздаушылық қызметін бастайды. Осы жылдан бастап Мұхаммедке қырық жасқа толғанда Алла аян береді. Жәбірейіл періште арқылы Алла Мұхаммедке Құран сүрелерін түсіреді. Ол нағыз ақиқат Құдай – Алла екендігін жариялайды. Аллаға деген сенім адамдарды толғандыратын мәселелерден – кедейліктен, тайпааралық қырқысудан, құтылуға көмектеседі. Осылайша, жаңа монотеистік дін – «ислам» немесе «мұсылмандық» (араб тіл. «мойынсұну») деп аталады.**622жыл** - ислам дінінің қалыптасқан жылы немесе мұсылмандық жыл санауша **хижра жылы** деп аталады. Бұл жылы Мұхаммедтің Мекке аксүйектерінен қолдау таппай, Мәдина қаласына көшіп, бұл жердің халықтары оны пайғамбар деп мойындаған еді.

Мұсылмандардың негізгі теориялық белгісі ля иллаһа иллаллаһ Мухаммадін расуллаһ! Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед – оның елшісі.

630 жылы Мұхаммед Аравия жартылай түбегін түгел өзіне бағындырады және Араб халифатының негізін қалайды. Араб халифаты - әлемдегі ең бірінші діни (теократиялық) басқару жүйесіне негізделген әлемдегі ең бірінші Арабтық - исламдық мемлекет болып табылады. Халифаттың бірінші халифы – Мұхаммед Пайғамбар.

Мұхаммед Пайғамбар шешендік тілі мен қару күші арқасында араб тайпаларының талайын билеп алды. Оның қол астында мыңдаған жауынгері бар әскерлер болды. Ол әскерлер негізінен аштықта шыныққан, шөл далада пісіп, күн астында күйген, нағыз хас батырлардан жасақталған еді.

Мұхаммедтің ұлы да мейірімді пайғамбар, әрі көп елді өзіне қаратқан билеуші ретіндегі атағы алысқа жайылды. Көптеген елдерден, тайпалардан емейлер келіп, Ислам дінін еркімен қабыл алып, Мұхаммедтің қол астына кіріп жатты. Мұхаммедтің ақындыққа жақын болғаны, поэзияны құдірет деп бағалағаны туралы аңыздар да аз емес. Ол шешендік өнер жарысында көзге түскен емейлерге олардың жағынан алынған тұтқындарды босатып берумен ғана

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 98 беті

шектелмей, сыйлықтарын да алмаған. Тұтқындағы бір ақынға тіпті өзінің желеуін де тарту етіп, кешірім жасаған, деседі. Ақырында Мұхаммед бүкіл Аравияны дерлік билеп алды. Мұхаммед 63 жас жасады. Жиырма үш жыл бойына ол ең ақиқат дін – исламды насихаттады. Исламның келіп шығуында Мұхаммед (ғ.с) ның рөлі шексіз зор. Мейлі Ислам пайда болу кезеңінде көптеген көзі ашық діндарлар болсын, жаңа діннің пайда болуына бір қолайлы жағдай туған болсын, ислам дініне сәйкестеген шарифат пайда болған болсын, бірақ жаңа діннің, оның негіздерін, бағытын, принциптерін, теңдесі жоқ ерекшеліктерін құрған соңғы пайғамбар – Алла елшісі Мұхаммед (ғ.с) болды.

Мұхаммедтен кейін Пайғамбар болған емес, болған да емес. 632 жылы Мұхаммед пайғамбар қайтыс болады. Ол өзінен соң үмметінің жетекшісі кім болатынын айтқан жоқ. Шамасы, бұл істі шешуді мұсылмандардың өзіне қалдырса керек. Мұхаммедтен кейін араб тайпалары ислам туының астына біріктіру үшін, Аравия шекарасынан асып, VIIIғ басында Африканың солтүстік жағалауын (Магриб), Пиреней түбегінің оңтүстігін (Испания), Орта Азия, Закавказье, Үндістанның солтүстік –батысын, Таяу Шығысты бағындырды. Осы аймақтарда ислам діні мен араб-мұсылмандық мәдениетке негізделген, бірінғай өркениеттік тип – араб-мұсылмандық мәдениет типі құралды. Араб тілі – ұлтаралық қарым-қатынас және дінді насихаттау тілі ретінде кең таралды.

Араб мемлекетінің аумағының кеңеюімен оның әлсіреуі қатар жүрді. Ислам қоғамы дінге негізделген ішкі бірлігін жоғалта бастады. Көптеген исламның бағыттары пайда болды: суннизм, шейизм, хариджизм, суфизм т.б.

1. Суннизм – Құранды, ондағы сүрелерді, Суннаны, Мұхаммед пайғамбарды, алғашқы халифтерді пір тұтып, мойындайды. Сунниттер қазір мұсылмандардың 90%-ын құрайды.
2. Шейизм – Мұхаммедтің қызы Фатимадан туған ұрпақтары Хасан мен Хусейнді, олардың атасы Әлиді пайғамбар деп санап, Құранға бір сүре қосады. Қазір шейттер мұсылмандардың 10%-ын құрайды.
3. Суфизм («суф» - «жүн шекпен киген адам») – адамның өз еркімен сыртқы дүниеден, бұл дүниелік қызықтан бас тартып, өз өмірін Құдай жолына арнауы. Суфизм аскетизмді, мистиканы жоғары игілік деп есептейді. Қазір ислам дінінің 70-тен аса бағыттары мен ағымдары бар. Мұсылман дінінің негіздері қасиетті кітап – **Құранда** (араб тіл. «кара'а» - оқу) баяндалған. Құранның мазмұны Мұхаммед пайғамбарға 610ж Жәбірейіл періште арқылы жіберілді. Қасиетті Құранның өзі **«оқы, оқы, оқы»** деп үш рет аян беру арқылы түскен. Құранда 114 сүре бар, сүре – аяттардан (араб. тіл.- «ғажайып») құралған. Мұхаммед оқып, жаза білмегендіктен, оның уағыздарын шәкірттері жазып отырған. Осман халифтің тұсында (644-656ж) Құранды жүйелеп басып шығаратын арнайы құрылған кеңес жұмыс істеді. Құран мұсылмандардың міндеттерін анықтайды: оның негізгілері – бір Аллаға иман келтіру; намаз оқу; ораза тұту; зекет беру; Меккеге қажылыққа бару. Бұл ережелерді сақтау мұсылмандардың Аллаға құлшылығын, Алланың алдында бәрінің тең екендігін, ал қоғамда - өздерін ұстай білуін бақылауға үйретеді. Құраннан бөлек **сунналар** жазылды. Сунналар – құранға түсініктемелер мен қосымшалар.

Қасиетті де киелі Құран – тұнып тұрған асыл қазына, өсиет, өнеге, білім, ғылым, тәрбие. Құран – бұл Алланың кітабы. Мұсылман Құранға сенеді, оны күн сайын оқып отырады және өз өмірінде Құран жолымен жүруге тырысады.

Араб-мұсылмандық мәдениет.

Шейизм

Хариджизм

Суфизм

Ислам

Суннизм

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 99 беті

- Құдай – таза руханилық
- Құдайда адамдық бейне болмайды
- Құдай – бүкіл әлемді жаратушы

Құндылықтар сатысы:

1. рухтық идеялардың санада бейнеленуі
2. тіл арқылы идеяны бейнелеу
3. Жазу арқылы идеяның бейнеленуі

1. Алланы бейнелеуге болмайды
2. Адамды бейнелеуге болмайды, бейнеленсе, адам ретіндегі құндылығын жояды.

өнері

Әдебиеттің дамуы

- рубаи
- газелдер
- қасыдылар
- поэма

Көркемдік колөнер:

- кілем
- маталар
- қару-жарақтар

Сәулет өнері:

- мешіттер
- минарет
- медресе
- базар
- кесене
- сарайлар

Көркемдік мәдениеті.

Араб халифаты жаулап алған шығыс елдеріне ислам дінін және араб мәдениетін енгізді. Ислам әлемдік дін ретінде өз ықпалын нығайту мақсатында көркемдік мәдениеттің құндылықтарын мұсылмандарға эстетикалық тұрғыдан әсер ету үшін қолданды. Сондықтан өнер адамдары қатаң шеңбердің аясында еңбек етті. Бір жағынан, олар Алланы және Ислам институттарын насихаттау қажет болса, екіншіден, шығармашылық қызметтің мазмұны, түрлері, құралдары мұсылман қағидаларының шегіне шықпауы қажет болды. Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Жаңа тақырыпты бекіту. 5 мин

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Негізгі:

1. Темиргалиев К. А. Философия : учебное пособие для медицинских вузов и колледжей / К. А. Темиргалиев, А. Х. Жоломанова. - Караганда : АҚНҰР, 2019. - 210 с
2. Ғарифолла Есім Қазақ философиясының тарихы Алматы, 2016г
3. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
4. Темиргалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темиргалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа, 2016-240 бет.с
5. Кемелбеков, Қ. Б. Қазақтың әдеп мәдениеті: оқу құралы / - Алматы : Эверо, 2016. - 140 бет. с.
6. Қасабек, А. Қазақ философиясы: оқу құралы. - Алматы : Эверо, 2015
7. Турысжанова, Р. К. Основы философии: учеб. пособие для білім алушыов вузов / Караганда : ТОО "Medet Group", 2014. - 25

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ	 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 100 беті

8. Джонстон Д. «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін». Ғылыми Астана, 2018.– 216 б.
9. Хесс Р. «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Ғылыми ред. Раев Д.С. – Астана, 2018.–360 с.
10. Кенни Э. «Батыс философиясының жаңа тарихы. 1-том: Антика философиясы» / ғылыми редактор Молдабеков Ж. Ж. – Астана, 2018. – 408
11. Темірғалиев, Қ. А. Философия : оқу құралы / Қ. А. Темірғалиев, А. Т. Бәкірова. - М. : ГЭОТАР – Медиа 2016 ж.
12. Алтаев Ж. А. Ғылым тарихы мен философиясы: оқулық . 2011. - 468 бет.
13. Кішібеков Д. Философия: оқулық . 2010. - 360 бет.

Қосымша:

1. Сегизбаев О.А. «Қазақ философиясының тарихы». /перевод. Нурышевой Г.Ж., М.Сабит, 2017.
2. Бегалинова К.К., Альжанова У.К. «Философия». Часть 1,2. –Алматы: Жібек жолы, 2014.
- 3.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 4.Джонстон, Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін: монография / қаз.тіл.ауд. Г.З. Әбдірасылова [және т.б.]. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 216 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 5.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 1-том.Антика философиясы = Ancient Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.С.А.Аяпбекова,Н.Т.Базарбай,А.Рыскиева. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 408 б. с. : [Рухани жаңғыру].
- 6.Кенни, Э. Батыс философиясының жаңа тарихы: 2-том,Орта ғасыр философиясы = Medieval Philosophy : монография / Э. Кенни ; ауд.А.Алдабердіқызы,Ш.Ш.Әлменова,Д.М.Қалиев. - Астана : Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 400 б. с. : (Рухани жаңғыру).
- 7.Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы : 4-том. Қазіргі заман философиясының бастауы = Philosophy in the modern world : монография / Э. Кенни ; Қаз. тіл ауд. А. Байдлаева [және т.б.]. - [б. м.] : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 412 б. с. : Рухани жаңғыру
- 8.Қазақбаева, Ж. Р. Философия негіздері: оқу-әдістемелік құралы / Ж. Р. Қазақбаева. - Қарағанды : ЖК "Ақнұр", 2013. - 302 б

Электронды оқулықтар:

- 1.Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір.
Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. , 2017 <https://aknurpress.kz/>
- 2.Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / [Т. Ғ. Ғабитов және т.б.] ; құраст. Т. Ғ. Ғабитов. - Алматы : Лантар Трейд, 2019. - 415, <https://elib.kaznu.kz/>

Сабақты қорытындылау. 3 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

Үнді мәдениетіндегі діннің алатын орны.

-Б.з.д. екі мың жылдықтағы Ведалар.Упанишадалар.Брахмандар мен атмандар.

-Будда діні.Буддизмнің екі ағымы:Хинаяма,Махаяма.

-Будда мәдениетінің таралу тарихы.Индуизм.

-Христиан дініндегі адамгершілік мәселесі.

-Католик діні және Рим папасы.

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-291	
Әдістемелік өңдеу	104 беттің 101 беті	

-Православия діні. Орыс шіркеуі.

-Протестандықтардың пайда болуы мен ерекшеліктері.

-Христиан дінінің Еуропа өркениетіндегі орны

Ислам дінінің пайда болу ерекшеліктерін түсіндіріңіз.

2. Мұхаммед Пайғамбардың рухани-саяси портретін жасаңыз.

3. Ислам дінін басқа әлемдік діндермен салыстырыңыз.

4. Құранның құрылымын және мәнін ашып көрсетіңіз.

5. Ислам араб қоғамының рухани өміріне (адамгершілік, дәстүр, құқық) қалай әсер етті?

6. Шығыс перипатетизмінің сипатын ашыңыз.

7. Араб-мұсылман мәдениетінің Еуропа мәдениетіне ықпалына баға беріңіз.

Үйге тапсырма беру. 5 мин

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН

**MEDISINA
AKADEMIASY**

«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ

SOUTH KAZAKHSTAN

**MEDICAL
ACADEMY**

АО «Южно-Казakhstanская медицинская академия»

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

Әдістемелік өңдеу

044-73/11-291

104 беттің 102 беті

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН

**MEDISINA
AKADEMIASY**

«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ

SOUTH KAZAKHSTAN

**MEDICAL
ACADEMY**

АО «Южно-Казakhstanская медицинская академия»

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

Әдістемелік өңдеу

044-73/11-291

104 беттің 103 беті

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН

**MEDISINA
AKADEMIASY**

«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ

SOUTH KAZAKHSTAN

**MEDICAL
ACADEMY**

АО «Южно-Казakhstanская медицинская академия»

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

Әдістемелік өңдеу

044-73/11-291

104 беттің 104 беті